

A BUDAPESTI
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESITŐJE

AZ

1885 — 86-iki TANÉVRŐL.

MEGELŐZI :

AZ

ETHIKA A HALÁKHÁBAN

IRTA

BLOCH MÓZES

TANÁR.

BUDAPEST,

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1886.

ELŐSZÓ.

A halákhikus törvények ethikai értékének a következőkben megkísérlett megokolása a biblián és a talmudon alapszik; az ezen kettős irodalomban foglalt halákhikus jellegű tanok ethikai tartalmuk szerint lettek megvizsgálva és e szempontból tárgyalva. Habár ezen értekezés teljességre igényt nem tarthat, ha szűk keretébe az egyes halákhikus törvényeknek csak vázlatai is voltak felvehetők, és ha végre ki is van zárva azon föltevés, mintha a vallástörvényeknek itt kifejtett ethikai értékében állana ezeknek egyedüli megokolása, — jelen értekezés, mint az ím megindult munka kezdeményezése, mégis bir talán némi jogosultsággal. Adalék akar lenni a zsidóság ethikájához.

Az egyes fejezetek külön feliratokkal azért nem lettek ellátva, mert legnagyobb részök különféle halákhikus törvényekről szól; nem látszott czélszerűnek mindezeket egyenként a feliratokban is kiemelni.

B u d a p e s t, 1886. junius havában.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Az erkölctan nem elégszik meg, mint a jog, cselekedeteinknek csupán törvényszerűségével, hanem azok indító okait is szigorú vizsgálat alá veszi s csak ama cselekedeteknek ítéli oda az erény jutalmát, a melyeknél az erkölcsi belátás az egyedüli rúgó. »Az ember ne csak kötelességszerűen, hanem kötelességből is, azaz tiszteltből a törvény előtt cselekedjék« ¹⁾ vagy a Talmud kifejezése szerint: »A kötelességszerű cselekedetet a kötelesség kedvéért (לשמך) kell teljesíteni.« ²⁾

Az ethika tárgya tehát nemcsak a külső tett, hanem még inkább a belső akarás s az ebből származó elhatározás a tettre. A cselekedet önmagában, legyen az bár a legnemesebb, nem érdemli meg az »erényes« elnevezést, ha nem csupán az erkölcsi belátás, hanem önzés, hiúság, sőt ha valamely természetes hajlam is, mint motivum működik. »Ne mondd, hogy a tilos élvezéséről velem született ellenérzésből mondok le, hanem szólj: természetes hajlamaim daczára tartózkodom tőle, mert a törvény tiltja.« ³⁾

De ha meggondoljuk, hogy milyen hatalmas az érzékiség ellenállása, s hogy az érzéki világban élő embernek milyen nehéz küzdelmet kell kiállani, hogy az erkölctelen vágyat legyőzze s a törvény korlátait át ne hágja, akkor világos lesz előttünk hogy az önmehtagadás mily foka szükséges s mily erkölcsi erőnek kell hogy bennünk lakozzék, hogy akaratunkat minden tisztátalan önző motivumtól szabadon tartsuk s a jót csak a jó kedvéért gyakoroljuk. אִי־זוֹר גִּבּוֹר הַכּוֹבֵשׁ אֶת־יָצִרוֹ »Csak az a hős, a ki oly erkölcsi hatalom birtokában van, hogy hajlamai fölött győzedelmeskedik s nemcsak kötelességszerűen cselekszik, hanem kötelességből is.« ⁴⁾

¹⁾ Kant, Kritik der praktischen Vernunft 16 és 207 l.

²⁾ Talmud Beráchóth 16a. — ³⁾ Sifrá Kedósím.

⁴⁾ Abot 4, 1.

A zsidóság tanának halákhái része e küzdelemre készít elő bennünket s az eszközöket szolgáltatja, hogy e nagy jutalmat elnyerhessük. Az Isten mint a tökéletes erkölcsiség s a legmagasabb szentség mintaképe állíttatik föl s azt parancsolja nekünk: והתקדשתם והייתם קדשים כי קדוש אני »Szentek legyetek, szent legyen akaratotok s tetteitek, mert én a ti Istenetek szent vagyok«⁵⁾, a kihez, a mennyire embernél lehetséges, hasonlók legyetek. והלכת בדרךיו »Útain járj«⁶⁾ minden akaratodban, elhatározásodban s tetteidben Isten szolgáljon mintaképpül, őt utánozd. Az Isten fenséges eszméjének képzetével az eszmetársulás törvénye szerint az ethikai képzetek, kötelességek, parancsolatok s eszmék élénken szálljanak föl lelkünkben s ezek képezzék akaratunk s tettünk motivumát. És minél gyakrabban száll föl tudatunkban az Isten fenséges eszméje; minél nagyobb érintkezési pontjainak száma s minél belsőbb ezek között a kapocs, annál tisztább, világosabb s maradandóbb a benyomás lelkünkben s annál gyorsabban s élénkebben ébred föl bennünk az erény s kötelesség képzete. Azért öleli fel a halákha az ember egész életét, minden viszonyaiban s vonatkozásaiban. Elkiséri a bölcsőtől egészen a sírig; ha fölkel s lefekszik, otthon s úton, a munka s az üdülés napjain, a bőségben s szükségben, az élvezetben s nélkülözésben, a családban s a társadalomban mindig s mindenhol mellette áll; üdvös tanokat ad neki s a fenséges mintaképben megmutatja neki tulajdonképeni emberi méltóságát. Így szól hozzá: בכל דרכך דעוהו והוא יישר »Életed minden útján figyelj Istenre s ő egyengeti azt számodra«⁷⁾ hogy elérd a magas czélt. רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך »Az örökkévaló azt akarta, hogy Izráel akaratában erkölcsileg jó legyen, azért adott neki tanokat s szabályokat az élet összes helyzeteire.«⁸⁾

Jegyzés. Szentség tökéletesség, a mely csak az Istent illeti meg, de a melyre ember az érzéki világban képtelen. Magasabb fokot az erkölcsiségben elérhet ugyan s mindig törekedjék is, hogy magasabb fokra jusson, a jó gyakorlásában lassanként nagyobb ügyességet sajátíthat el, sőt törekedjék is erkölcsi tökéletességre, de tökéletes erényhez e földön nem fog jutni. Minthogy azonban az Isten tana mégis azt követeli tőlünk: קדשים תהיו »Szentek legyetek (Leviticus 19, 2), az tehát, a mint már Kant (261 l.) igen helyesen megjegyzi, csak abból állhat, hogy a végtelenségbe menő haladás történik az akarat teljes hoz-

⁵⁾ Leviticus 11, 44. — ⁶⁾ Deuteronomium 28, 9.

⁷⁾ Példabeszédek 3, 6. — ⁸⁾ T. Makkót 23b.

zásimulásáig az erkölcsi törvényhez, a mi csak akkép lehetséges, ha ugyanazon lénynek a végtelenségig tartó létezése s személyisége, azaz a lélek halhatatlansága, föltételeztetik. Így fogja fel a Talmud is (Jóma 39a) וְהַתְּקַדְּשֵׁתָם וְהֵייתֶם קְדוֹשִׁים אֲדָם מִקְדָּשׁ עֲצָמוֹ מֵעַט מִקְדָּשׁ אוֹתוֹ הֲרַבָּה מִלְּמַטָּה מִקְדָּשׁ מִלְּמַעְלָה בְּעוֹ"הוּ .
 «És szentekké tegyétek magatokat s szentekké legyetek, azaz ha az ember komolyan kezdi magát szentté tenni, akkor alkalom nyújtatik neki, hogy abban haladhasson s ez erkölcsi törekvésében támogatást s segítséget nyer felülről, hogy az elébe gördülő akadályokat legyőzhesse ; ha e földön szentté teszi magát, akkor a túlvilágon a legmagasabb fokot fogja elérni, a hol örökké él s minden üdvben részesül.»

Ha eddig bevezető elmélkedéseinkben a »Halákha« ethikai alapját összeségében találtuk, feladatunk most az egyes messzire szétágazó főrészeleiben megvizsgálni s ethikai értékét megismerni

A halákha a befoglalt tisztán ethikai törvényekkel együtt Maimuni által »Misne Thórá« (Jad Hachazáká) című munkájában az anyag különböző volta szerint tizennégy könyvben rendeztetik el. Értekezésünkben Maimuni beosztását követjük s az anyagot tizennégy fejezetre osztjuk el.⁹⁾

---

⁹⁾ A »vezető«-ben (מורה נבוכים) is tizennégy részre osztja Maimuni az anyagot ; de egyes törvények besorolását az egyes fejezetekbe illetőleg egyes eltérések vannak a Jad Hachazákától ; mi az utóbbi beosztását követjük.

I. Fejezet.

1. A halákha összefügg az etikával s külsőleg is rokonságban áll vele. Mindkettő, ethika s halákha, az Istenben gyökerezik, mindkettő forrása az Isten; mindkettő végeztélja az Isten, mindkettő isteni parancs. A halákha adja az erkölcsi belátásnak ama szilárd támaszt, a mely azon pillanatokban, a midőn az érzéki vágyak az emberi akaratot ostromolják, ezt a szükséges erkölcsi erővel fölfegyverzi s megoltalmazza; de viszont a halákha erkölcsiség nélkül szintén lealacsonyítaná az istenit az emberben. Mindkettő egyesülésében láthatjuk a zsidóság lényegét.

Az isten tana azt parancsolja: **וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לֵבְךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ** »Szeresd az örökkévalót, Istenedet, teljes szivedből s lelkedből s egész vagyonoddal«; ¹⁾ továbbá: **וְאָהַבְתָּ לְרֵיעֶךָ כְּמוֹךָ** »szeresd felebarátodat mint tenmagadat«. ²⁾ A szeretetet az Isten s ember iránt tehát az isteni törvény alaptanául állítja fel, az etikának szintén ez az alapja. Mert az Istent szeretni annyit tesz, mint az erkölcsileg jót szeretni s komolyan törekedni az Isten törvényeinek teljesítésére; az emberszeretet pedig nem más, mint minden kötelességet az emberek iránt a jóakarát s jog gyakorlati eszméi szerint önként s örömmel teljesíteni.

2. A szeretet az Isten s ember iránt azonban helyes istenismeretet tételez föl, mert csak az, a ki egy egységes örökkévaló, igazságos, jó s legszentebb lény létezésétől van áthatva, szereti majd az Istent, mint az abszolút jót; csak az fog parancsainak teljesítése által tetszésének elnyerése után törekedni, csak az fog minden emberben egy erkölcsi személyiséget tisztelni s szeretni. »Az isten eszméjét szükségképen úgy kell felfogni, hogy az Isten az élő abszolút jó-

¹⁾ Deuteronomium 6, 5. — ²⁾ Leviticus 19, 18.

³⁾ V. ö. Kant a. i. h. 210 l.

Neki szolgáljon az ember, minden gondolatát, érzelmét s törekvését teljesen neki szentelje: azaz őt egész szívvel, egész lélekkel s egész hatalommal szeresse. Ezt követeli az ethika is, midőn azt mondja, hogy az ember minden tettében, érzésében s gondolkodásában az erkölcsiség szolgálatában álljon.«⁴⁾

Azért kezdődik a decalogus az אַנְי parancscsal, mert ez az Isten tanának legfelsőbb tétele, s mert ennek helyes felfogásától függ a szeretet az Isten s ember iránt.

3. Ez a momentum bírhatta rá Maimúnit, hogy nagy halákhikus munkáját a »megismerés könyvével« (Széfer Hamaddá) kezdje, s hogy e könyv első fejezetét »a törvény alaptanai«-nak (Jeszódé Hatórá) nevezze.

De hogy jutunk az Isten tiszteletéhez s szeretetéhez? Maimúni világosan mondja: »Az ember kötelessége, e tiszteletre méltó s tiszteletet parancsoló Istent szeretni s tisztelni, mert így hangzik az írás szava: »És szeresd az örökkévalót, Istenedet«, továbbá: »az örökkévalót, Istenedet, tiszteld.« Ha azonban azon út után kérdezősködöl, a melyen a szeretet s tisztelet juthatsz; ez igen közel fekszik. Ha az ember az Isten nagy s csodálatos alkotásait s műveit figyelemmel s ájtatossággal szemléli s ezekben a határtalan bölcseséget felismeri, akkor eltelik a legtisztább szeretettől az Isten iránt, dicsérni fogja őt s epekedő vágy szállja meg, hogy hozzá közeledjék s hogy az Isten megismerésében tökéletességet érjen el; már Dávid szólott: »Lelkem szomjuhozik Isten után, ki minden életnek ereje.« És ez elmélkedésbe elmélyedve, egyszersmind szent borzalmat érez, tisztelettől eltelve lép vissza, midőn kicsinységét s korlátoltságát a teremtő végtelen nagyságával s tökéletességével összeméri; »Ha egeidet szemlélem, kezeid alkotását, így szól Dávid, az ember, hogy reá gondolsz.«⁵⁾

Így tehát az Isten szeretete a megismerés következménye s egyszersmind okozója, hogy abban nagyobb tökéletességre törekedünk.

4. Ha az egyik ember a másikat igazán szereti, akkor annak neve s becsülete szent lesz előtte; óvatos lesz, hogy ne nyilatkozzék s ne tegyen valamit, a mi által amannak hírét csorbíthatná; sőt minden alkalmat örömmel fog megragadni, hogy hírnevét terjessze, s

⁴⁾ Steinthal, Allgemeine Ethik (Berlin, 1885.) 121 l.

⁵⁾ Maim. a. i. h. 2. fej. 1. és 2. §.

mindenki tiszteletét számára meghódítsa. Az ember ugyan az Isten nevét nem alacsonyíthatja le s szentségét nem szentségtelenítheti meg; és ha akarata s tette erkölcstelen, ha az Isten akarata ellenére cselekszik s parancsolatait nem teljesíti, akkor lealacsonyítja az istenit az emberben, akkor megszenségteleníti az Isten nevét, a melynek hordozójául hivatva van, megsérti az Isten községét, a melynek tagja s vétkezik a társadalom ellen, a melynek körében él; azért tartalmazza a parancs az Isten szeretetéről egyszersmind a tilalmat az Isten nevének megszenségtelenítéséről (חילול השם) s a parancsot annak szentté tevéséről (קדוש השם) ולא תחללו את שם קדשי. »És ne szentségtelenítsétek meg szent nevemet.«⁶⁾ »וּקְדַשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.«⁷⁾ De az Isten neve nemcsak rablás, lopás, hamis eskü, hazugság s csalás, igazságtalanság s szeretet-hiány, röviden erkölcstelen cselekedetek vagy az isteni törvény áthágása által szentségteleníttetik meg, hanem még egy egész sorozata által a cselekedeteknek; hanem az utóbbiaknál tekintettel kell lenni azon állásra is, a melyet a gonosztevő a társadalomban elfoglal, továbbá műveltségi fokára is. Minél simább s fényesebb valamely tárgy felszíne, annál gyorsabban vehető észre rajta a legkisebb szennyfolt; minél simábbra s élesebbre van csiszolva a tükör, annál könnyebben vétetik észre a legkisebb hibás hely; ép így áll a dolog az ember hibáival s gyöngéivel. A mire a közönséges, kevésbé művelt embernél nem is ügyelnek, s nem nyújt alkalmat a nyilvános megütközésre, azt valamely magasabb állású, művelt embertől rossz néven veszik s az Isten nevének megszenségtelenítését okozhatja. »A ki tudva s akarva, azaz kényszer nélkül gonoszul áthág valamely isteni parancsot, az megszenségteleníti az Isten nevét; azért áll a hamis esküről: »s megszenségtelenítéd az Isten nevét, én vagyok az örökkévaló.« Ha az áthágás nyilvánosan tiz személy előtt történik, akkor ez nyilvános megsértése az Isten nevének. A ki ellenben valamely cselekedetet nem hajt végre valamely tilalom folytán vagy pedig valamely parancsot teljesít s pedig nem haszomból, sem félelemből, sem dicsvágyból, hanem pusztán azért, mert a mindenható parancsolta, tehát tisztán erkölcsi belátásból, a mint a jámbor József úrnője csábításainak ellenállott, az szentté teszi az Isten nevét. Van azonban más alkalom is az Isten nevének megsértésére, a

⁶⁾ Leviticus 22, 32. — ⁷⁾ ibidem.

nélkül hogy előzőleg valamely törvény megsértetnék; ez az eset áll az elismert tudósról s az erényes, jámbor ember hírében állónál. Ez megsérti az Isten nevét, mihelyt eljárása s másokkal való érintkezése által gáncsra vagy elítélésre a legcsekélyebb okot szolgáltatotta vagy pedig nyilvános megütközést keltett. Ha pl. élelmi szereket kölcsön vett s engedi a dolgot odáig jutni, hogy az eladók kénytelenek őt tartozása lefizetésére többször felszólítani, noha azon helyzetben van, hogy azt nyomban kiegyenlítse, vagy ha faragatlan, tudatlan emberek társaságában mulatozik s ledér tréfáikban részt vesz; vagy ha föllépése nem szelid, szerény s embertársai iránt nem barátságos, hanem lobbanékony, veszekedő s hirtelen haragú s hasonló. Minél magasabb az állás, a melyet valaki elfoglal, s minél szélesebb műveltsége, a melylyel bír, annál óvatosabb legyen beszédjében, annál illőbb legyen magatartása. Ha ellenben az előkelő s tudós meg gondolt nyugodtsággal s szelídséggel beszél, ha mindenki iránt barátságos s megsértőivel is elnézően bánik, egész eljárásában szigorúan megtartja a hűséget és, a nélkül hogy feltűnést keltene, a tudatlanok társaságától távol tartja magát s az Isten szolgálatának szenteli életét, úgy hogy mindenki, a ki látja, dicsérettel beszél róla, szereti s azon vágytól telik el, hogy őt utánozza, akkor az Isten nevét megtiszteli; erről mondja a próféta: »s azt mondá nekem, szolgám vagy Izráel, a kivel dicsekedem.«⁸⁾

5. Az Isten nevének tiszteletéhez az is hozzátartozik, hogy a mindenhatónak a szentírásban előforduló elnevezései szenteknek tartassanak, úgy, hogy az egyetlen egyet sem szabad levakarni, kitörölni, vagy beírni, mert az Isten előtti tisztelet megsértése volna s így nevének megszenteltségtelenítése. Nem szabad tehát a szent íratokat vagy bármily más tárgyakat, a hol valamely istennév föl van írva vagy bevésve, vagy akármely módon rányomva, sem elégetni, sem megsemmisíteni, hanem mint az isteni név hordozói, valamely edénybe teendők s elásandók, mihelyt használaton kívül helyezettek.⁹⁾

Jegyzés. Az Isten szeretete önfeláldozó s nevének szentesítése teljesen odaadó legyen ugyan; de bizonyos esetekben, a hol életveszély forog fenn, a hol a halál fenyegetésével erőszakosan követeltetik az isteni törvény áthágása, azon halákhai tétel jut érvényre **וְהִי בְרַחֲמֵי וְלֹא שִׁמּוֹת בְּרַחֲמֵי** »A törvény teljesíté-

⁸⁾ Maimóni I. könyv, I. szakasz, 5. fej.

⁹⁾ T. Sebuót 35a, Sabbát 115a.

sében életet leljenek, de nem halált.« Azért így hangzik a tétel: **בכלן יעבור ואל יעבור** »Minden törvényt áthághatsz, ha életed megmentése követeli, csak azon kényszernek, a mely bálványimádásra, gyilkolásra s vérfertőztetésre akar kényszeríteni, nem szabad engedned, hanem életedet fel kell áldoznod.« (1. Szanhedrin 74a s a. i. h. Maim. Jeszódé Hatórá 5. fj., a hol más kivételek is fölállítatnak.)

6. A teremtés műveinek szemlélésénél az Istennek bővebb megismeréséhez s világosabb fogalomhoz jutunk a kinyilatkoztatott isteni tan által; a kinyilatkoztatás tehát úgy az ethikai, mint a halahikus törvények második oszlopát képezi. Az Isten a Szinai hegyénél mint minden létező, minden erkölcsi jó s minden szentség ősforrása nyilatkozott meg. A legnagyobb próféta, Mózes által az ethikai törvények, a jog s szentség tanát adta nekünk, égi tanát örökségül Izráelre bízta, s e thórában, a melyet mind e mai napig tisztán s hamisítatlanul bírunk, akaratát nyilvánította előttünk, s megmutatta az utat, hogy mikép szeressük őt s hogyan törekedjünk az erkölcsi tökéletesség után s hogyan szentesítsük meg az Isten nevét.¹⁰⁾

Mind a kinyilatkoztatott tan, mind az erkölcsi törvény azt követeli, hogy az Istent mindenek fölött szeressük. Szeressük az Istent, az erkölcsiség mintaképét, s törekedjünk őt utánozni. **מה הוא נקרא** **הננו אף אתה היה הננו מה הוא רחום אף אתה היה רחום מה הוא נקרא קדוש אף הננו אף אתה היה הננו מה הוא רחום אף אתה היה רחום** »A mint az Isten a legkegyelmesebbnek neveztetik úgy törekedjél te is jóakaró lenni; a mint ő a legirgalmasabbnak neveztetik, úgy légy te is irgalmas s a mint ő, mint a legmagasabb szentség tiszteltetik, úgy légy te is szent.¹¹⁾ A halákha s ethika egyaránt követeli, hogy gondolkodásunkban, érzésünkben, beszédünkben s tetteinkben jóakaratot s jóságot, szelidséget s szerénységet, jogosságot s becsületességet, igazságosságot, lelkiismeretességet s hűséget, békeszeretetet s engesztelékenységet, mértékletességet s megelégedettséget őrizzünk meg.¹²⁾

7. A midrás egyik mondája szerint az Isten Izráeltől, mielőtt a thórát adta, biztosítékot követelt, hogy e drágakövet gondosan fogja megőrizni s megtartani. Midőn Izráel az égire s földre, az

¹⁰⁾ L. Maim. Jeszódé Hathórá 7—10. fej.

¹¹⁾ Maimóni Hilkhót Déóth. 1. fej. 6. §. v. ö. T. Szotá 14a, Szifri 49. fej.

¹²⁾ Ez az írott s szóbeli tanban bőven van kifejtve s összefoglalva Maim.

»Jad Hachazáká« című művének első könyvében 2. szakasz, 1—7. fej.

intelligibilisre az emberben hivatkozott, így szólott az Isten: e kötelék előbb-utóbb feloldódik, engem örök időkre kell biztosítani, gyermekeitekét követelem tehát biztosítékul, hogy a thórát ápolni fogják s örökre megtartani. ¹³⁾

Mily gyönyörű kép! A gyermekek az isteni tan megtartásának s terjesztésének biztosítékai! Hogy az isteni mag az ember szívében gyökeret verjen s gyümölcsöt hozzon, már korán kell a gyermek fogékony lelkébe az erény s vallásos igazság magját elvetni, korán kell a gyermek szellemét s lelkét óvatossággal vezetni s irányítani. A gyermekeket az erény s isteni tan szellemében kell nevelni s oktatni. E szép, szent kötelesség első sorban a szülőket illeti. Nemcsak a gyermekek testi szükségleteinek kielégítéséről, a testi erők kifejlesztéséről kell a szülőknek gondoskodni, hanem leg-szentebb kötelességük a szellemi erők kifejlesztésére s jó nevelés által az erkölcsi nemesítésre is hatni. Ezt a halákha s ethika egyaránt követeli. *«Az isteni tan igazságait véd be gyermekeidbe.»* ¹⁴⁾ *«ולמדתם אתם את בניכם לדברי בם»* (14) azokban, hogy képesek legyenek azokat másokkal közölni ¹⁵⁾, úgy a tan nemzedékről nemzedékre szállván, örökké megmaradjon s általános elterjedjen. *«האב חייב בבנו ללמדו תורה»* ¹⁶⁾ Első sorban az atya kötelessége, hogy gyermekeit vagy maga oktassa vagy mások által taníttassa. Ha ezt elmulasztja vagy nem képes tanítót fogadni, akkor az árvagyermekhez hasonlóan a hatóság s az illető község kötelessége a gyermekek oktatásáról gondoskodni; azért kötelesség iskolákat felállítani s jó, lelkiismeretes tanítókat alkalmazni, a kik a gyermekeket minden különbség nélkül, hogy szüleik szegények vagy gazdagok, előkelő vagy alacsony álásuak, közösen oktassák. *«משיבין מלמדי תנוקה בכל עיר ועיר»* Minden városban iskolákat kell felállítani s tanítókat alkalmazni. ¹⁷⁾

8. A tanítvány kötelessége, hogy tanítóját, gondolkodó s akaraterejének kiképzőjét, ép úgy mint szüleit, a legnagyobb tisztelettel vegye körül, úgy kell őt szeretni, mint testi atyját, sőt némi tekintetben bensőbbben, *«אביו הביאו להי העוהה ורבו מביאו להי העוהה»* mert édes atyjának csak fizikai életét köszöni, tanítója ellenben erkölcsileg

¹³⁾ Jalkut Simeóni a Példabeszédek, 6. fejt.

¹⁴⁾ Deut. 6, 7 — ¹⁵⁾ Ugyanott 11, 19. — ¹⁶⁾ T. Kiddúsin 29a.

¹⁷⁾ Bábá Bathrá 21a. Elmésen csatolja Maim. a »thóra tanításá«-ról

(Talmud Thóra) szóló szakaszt a »Hamaddá«-könyvének megelőző szakaszaihoz.

vallásos emberré nevelte s így az örök üdvösségre tette képessé.«¹⁸⁾ ומורא רבך כמורא שמים »A félelem tanítód előtt hasonló legyen félelmedhez az Isten előtt.«¹⁹⁾ Mindenkinek kötelessége kiváló tisztelettel viseltetni az iránt, a kit tudományosság s erény koronája ékesít, egyáltalában mindenki iránt, a ki az aggkort elérte. מפני שיבה תקום »Az agg előtt kelj fel s tiszteld az öregséget.«²⁰⁾ אין זקן אלא מי שקנה חכמה »Öregnek pedig az neveztetik, a ki bölcseséget s tudományt szerzett«,²¹⁾ habár még fiatal éveire nézve.

9. Éjszaka borítá a földet, sötétségben jártak lakói, az Isten igazi megismerésének egy sugara sem világítá meg szellemüket nemesebb érzés nem tölté el szívüket; tévedéstől s balhittől elfogulva nem pillanthaták meg az igazság világosságát, nem hevülhetnek az erkölcsi jóért — égi testeket s állatokat imádtak, mint isteneket. A bálványimádás e komor korszakában jelenék meg a mindenható a Szinai hegyén s megnyilatkozik Izráel előtt, mint az egyetlen lény e szavakkal: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני לא תעשה »Ne legyenek más isteneid előttem, ne készíts magadnak bálványképeket . . . ne térdelj előttük s ne imádd őket.«²²⁾ Ama üdvöt hirdető órában keresztül töré az egyisteniség világosság a pogányság sötétségét, megvilágosítá az elméket s fölhevíté a szíveket Izráelben. De körülvéve a pogányságtól Izraelt veszély fenyegeté, hogy bálványimádásba fog esni. Ezt meg kellett előzni. Innen származik ama számos s szigorú törvény a bálványimádás ellen s minden ellen, a mi azzal érintkezik innen van a sokszoros intés a képimádás, a pogány istenek tiszteletének módja, intézményeik s szokásaik ellen, s azért így szól az isteni tilalom: ופן תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני לא תעשה כן לה' אלהיך כי כל תועבת ה' אשר שנת עשו לאלהיהם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם »Ne keresd isteneiket s ne szólj: a mint e népek isteneiknek szolgálnak, úgy teszek majd én is (azaz hasonló módon akarom Istenemet szolgálni); ne tégy így az örökkévaló Istenednek; mert ők isteneik tiszteletére mindent tettek, a mi iszonyúság az örökkévaló előtt s a mit ő gyűlöl; fiaikat s lányaikat is tüzre dobták isteneik tiszteletére.«²³⁾ Bálványimádás s minden, a mi vele összefügg, az erkölcsiség mintaképe előtt iszo-

¹⁸⁾ Bábá Meziá 33a. — ¹⁹⁾ Ábóth 4, 12. — ²⁰⁾ Leviticus 19, 32.

²¹⁾ Kiddúsin 32b. — ²²⁾ Exodus 20, 4 és 5. — ²³⁾ Deut. 12, 30 és 31.

nyúság, a legmagasabb erény előtt gyűlöletes — a halákha tilalmainak a bálványimádás ²⁴⁾ ellen tehát erkölcsi becük van.

Ezen halákhai részbe tartoznak e szerint azon törvények is, a melyek az elcsábításról az Istentől való elpártolásra (מסית ומדיה), ²⁵⁾ az istenkáromlásról (מגדף) ²⁶⁾ s a babonáról, a varázslásban való hitről s javasokról ²⁷⁾ s hasonlókról szólnak. Maimúni a következő szavakban fejezi ki nézetét: »Mindezen dolgok (varázslás stb.) hiábavalók s semmisek, s a pogány népektől az őskorban arra használtattak, hogy másokat elcsábítsanak s félrevezessenek; de Izráelhez, a mely az igazság világossága által fölvilágosított, nem méltó, hogy e hiábavaló dolgokat kövesse vagy az csak vélje is, hogy ezek valamely módon hasznosak lehetnének; hisz így szól az Irás: Nincs varázsló Jákobban, sem javas Izráelben; továbbá: a népek, a melyeknek országát elfoglalod, jelmagyarázókra s varázslókra hallgatnak, de te ne tedd ezt az örökkévaló Istened előtt. A ki e balgaságokban hisz s azt véli, hogy igazságon s bölcseségen alapszanak, csakhogy a thóra eltiltotta, az a balgák s esztelenek osztályába tartozik s hasonló egy tudatlan nőhöz s éretlen gyermekhez. Az eszesek s felvilágosodottak ellenben azon erős meggyőződésben vannak, hogy a thóra mindezt csak azért tiltotta el, mert távol van az igazságtól, tiszta csalás s szemfényvesztés, a melyet a tudatlanok erkölcsi romlásukra követnek. Azért a következő szavakkal intetünk: »Egészen s teljesen légy az örökkévaló Istené.« ²⁸⁾

10. Nem ritkán tör ki a vágy hatalmas, ostromló erejével oly erővel s oly gyorsan, hogy az erkölcsi belátás nem nyerhet időt, hogy erejét összegyűjtse a küzdelem sikeres fölvetelére; vajmi gyakran oly nagyok az akadályok, a melyet az érzéki vágy az ethikai akarat elé gördít, hogy ez, erőtlen lévén a küzdelemben bocsátkozni, meghátrál. A ki tehát érzékein nem uralkodik, vétkezik az Isten parancsolatai, az ethikai törvény ellen. De ha az Isten szeretete s a tisztelet az erkölcsi törvény előtt még nem halt ki teljesen kebelé-

²⁴⁾ Ezek bőven tárgyaltatnak a Talmudban. Abódá Zará, Szanhedrin s Maimuninál az i. m. Abódá Zará.

²⁵⁾ Deut. 13, 7—19. A halakchicus értekezést erről l. Szanhedrin 67a s a. i. k. Maim.-nál.

²⁶⁾ Leviticus 24. Numeri 15, 30. Szanhedrin 55b s köv. ll. Maim. u. o.

²⁷⁾ Leviticus 19, 26. Deut. 18, 10—14. Szanhedrin 65a.

²⁸⁾ Maim, Abódá Zará 6. fej.

ből, akkor előbb-utóbb gonosz tettét megbánja. Öntudata vádolja, bűnösnek érzi magát s lealacsonyodottnak saját szellemében s embertársai előtt s szeretné a tettet meg nem történtté tenni. De mint-hogy ez nem lehetséges, arra törekszik, hogy a bűntől tisztítsa meg magát s meg akar térni. Ha valamely emberrel igazságtalanul, becsületlenül vagy rosszul bánt, akkor nem fog nyugodni, míg a kár nincs megtérítve s a megsértett nincs kiengesztelve. A belső megbánás eme rágódó, tartós érzete párosulva ama szilárd elhatározással, hogy a törvény korlátait sohasem fogja többé áthágni, az erkölcsi belátásnak új erőt kölcsönöz, az Isten kegyelmét megnyeri ismét a bűnös számára s lelkét megtisztítja az elkövetett hibáktól. ושב מהטאתו ועשה משפט וצדקה וגו' כל הטאתיו אשר הטא לא תזכרנה לו משפט וצדקה עשה חיו יהיה »Ha a bűnös elhagyja bűnét s jogot és erényt gyakorol: akkor a vétkek, a melyeket elkövetett, nem számíttatnak be többé neki, ha jogot s erényt gyakorol, ismét élni fog.«²⁹⁾ az üdvhozó szó, a mely a vétkeket visszavezeti Istenéhez s erkölcsi méltóságát visszaadja neki השובה בני שיעומד אין לך דבר שיעומד בני השובה »Nincs oly nagy bűn, a mely benső megbánás s megtérés által nem volna letörölhető.«³⁰⁾

II. Fejezet.

1. Isten megismeréséből következik az isten iránti szeretet; ez törvényeink hű megtartásában nyilvánul. Azért is fűződik a szentírásban az egyetlen egy Isten megismeréséhez, az Isten szeretetét tárgyaló fejezet, a שומע-¹⁾ következik az imában a יהיה אם²⁾ שמוע. Amaz קבלה מלכות³⁾, Isten uralma elismerésének nevezte-tik, emez מצות מלכות⁴⁾, mivel az isteni törvények megtartásáról szól, valamint azon köteleességről, hogy ezekben a gyermekeket oktatni és szellemükben nevelni szükséges. Ezen két fejezethez csatoltatik még egy harmadik, a ציצת⁵⁾ törvénye, melyek az összes isteni törvé-

²⁹⁾ Ezechiel 33, 14, 16.

³⁰⁾ A különböző útakról, a melyek a »megtérés«-hez vezetnek, s annak módjairól lásd Jóma 86b s köv. Kiddúsin 40b s Maim. i. m. szakasz Tesubá.

¹⁾ Deut. 6, 5—9. — ²⁾ U. o. 11, 13—22.

³⁾ Berakhot, 13a. — ⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ Numeri 15, 37—41.

nyek megemlékeztetési eszközei legyenek. Azon felszólítással, hogy Istennek szenteljük magunkat, és az egyiptomi felszabadulásra való utalással végződik a fejezet. Ezen három fejezet a Halakhában röviden שמע-nak neveztetik; a קריאת שמע, a Semának áhitatos olvasása reggel és este kötelességünké tétetik. Reggel, mielőtt hivatásunk után járánk, mielőtt táplálékot vennénk magunkhoz, erkölcsi erősítőt nyújtunk nemesebb részünknek, ethikai tökéletesedésünk végett áhitattal és osztatlan figyelemmel olvassuk a שמע-t, őszintén és igazán valljuk a מלכות שמים- és קבלת מצות-t, hogy ezen isteni igék fenséges hangjai megrezgessék szívünk hurjait és hogy a napnak fáradalmi közt minden tettünkénél visszhangozzanak. És valamint reggel a mindennapi munka megkezdése előtt, úgy este, a munka befejezése után is, áhitattal olvassuk ezen imákat, hogy mintegy megvizsgáljuk magunkat, vajon a nap folyamán önérdekből mulasztást nem követtünk-e el hitvallomásunkban, haszonlesésből nem hanyagoltuk-e el istenhez való szeretetünket és vajon, vágyainkat követve, nem szegtük-e meg isten törvényeit, nem sértettük-e meg az erkölcsi törvényeket. ⁶⁾

2. Épülve a Sema olvasásán, az emberi szellem távolodik a földtől, szükségét érzi, hogy Istenéhez emelkedjék, hogy hálával és köszönettel adózzék neki és áhitatos imában közelségében tartózkodjék. Távolodva a világ zajától, magányában, vagy az istentiszteletnek szentelt helyen, egyedül vagy másokkal egyetemben végzi az ember áhitatát és erkölcsileg erősödve, vértézve van a vágyak kísértetei ellen. Hihetőleg ezen okból fűzi a halakha a Sema olvasását a Teflá-imával egybe; emez mindjárt következik amarra. ⁷⁾ A főimát a 18 benedictio képezte, mely תפלה שמנה עשר név alatt ismeretes, a mely a szombati és legtöbb ünnepi imákban csak 7 benedictióból áll, még pedig az illető ünnepek jelentősége szerint a megfelelő formulákból. Ezeken még más imák és benedictiók is vannak előírva, melyek összesen תפלה-nak neveztetnek.

⁶⁾ A Sema olvasásra vonatkozó halachikus törvények Berachot Tractatus első három fejezetében találhatók. Találában kezdi Maimuni a második könyvet »ספר אהבה«, mely az Isten iránt való szeretetről szól, a Sema olvasásának fejezetével (הלכות ק"ש) és azon benedictiókkal, melyeket a Sema előtt és után kell mondani.

⁷⁾ Berachot tractatusában is a Semára vonatkozó törvények után tárgyalatnak a Tefláht illető szabványok, valamint Maim. Jad Hachazakájának második könyvében a Tefláh szakasza, követi a Semáét.

Noha az egyes is végezheti a Tefiláht, mégis áhítatának nagyobb épüléséért a kizárólag ezen czélnak szentelt imaházban, másokkal egyetemben végezze azt; azért minden egyes köteles az imaház felépítéséhez és fentartásához, valamint a szükséges utensiliák beszerzéséhez tehetsége szerint hozzájárulni és a nyilvános istentiszteletben részt venni.⁸⁾ Hogy mennyi kegyelettel kell Isten házába lépni, mennyi tisztességgel és méltósággal kell az istentisztelet alkalmával viselkedni és hogy milyen szentség uralkodjék ebben: ezt a Talmud (Megilla 26 kk.) és Maimuni a Tefiláh című szakaszban bőven tárgyalják.

3. Egy lényeges alkatrészét a nyilvános istentiszteletnek, úgy szombat és ünnepnapon, valamint hétköznapok egynémelyikén, a Toráhnak és a próféták egyes részeinek felolvasása képezi, mely a vallásos oktatásra és az erkölcsi felépülésre szolgált.⁹⁾

4. A nyilvános istentisztelethez tartozik még végre ünnepnapokon a papok áldása, a szentírás szavai szerint ושמח את שמי על בני ישראל ואני אברכکم¹⁰⁾. »És ők (a kohániták) tegyék az én nevemet Izráel fiaira, hogy megáldjam őket.« Izráel szentséggel hallja kiejteni az áldástterjesztő isteni nevet, hogy ezáltal méltó legyen az áldásra.¹¹⁾

5. Szavak, bármily mélyen érezzük is át azokat, elhangzanak, és hatásuk nem maradandó; tisztán szellemi képzetek, és ha még oly élénkek volnának is, igen gyorsan háttérbe szoríttatnak szemléleten alapuló képzetek által és csak igen gyönge benyomást hagyhatnak hátra, ha hiányzik az érzékileg észlelhető tárgy. És mivel a zsidóságban az isteni lénynek bárminemű ábrázolása vagy testi képmása szigorúan tiltvan van: úgy gondoskodni kellett arról, hogy az, a mit szellemünkkel megismerünk, szánkkal vallunk, látható jelekben is közelebb hozassék tudatunkhoz. Az első ily látható jel a תפילין (Filakteriák). A szentírás szava így hangzik: וקשרתם לאות על ירך והיו לטובה בין עיניך »És kösd azokat (a vallomásnak szavait és az isteni törvények elvállalását קבלת מצות וקבלת שמים) jelül kezedre, és emléktül legyenek azok szemeid közt.«¹²⁾ A filakteriák czélja tehát, hogy egy látható jel (אות) legyenek. A filakteriákban a קריאת שמע

⁸⁾ Toszefta Bábá Meziah 11. fejt.

⁹⁾ Megilla 29 kk. Bábá Kamma 82a é. m. m. k. — ¹⁰⁾

¹¹⁾ Deut. 6, 8. ¹²⁾ Deut. 6, 8.

két első fejezete és még két más fejezet, mely az egyiptomi felszabadulásról szól, foglaltatik. Az a mit a Sema olvasásával elismerünk és vallunk, az egyszersmind mint emlékjel ékesítse fejünket és kezünket, hogy ethikai akarakterönket erősítse, tetterönket áthassa.

A תפילין szentsége, mondja Maimuni,¹³⁾ igen nagy és fölötte fontos; mert ezekkel fejünkön és kezünkön felruházva, az ember aláztatos, istenfélő lesz, gondolkodása ment erkölcstelen gondolatoktól és szívét csakis az igazság és erény felé fordítja.¹⁴⁾

6. A másodika ezen látható jeleknek a מוזה (egy kis tekercs, mely az ajtók félfáján alkalmaztatik). וכתבתם על מוזה ביתך ובשעריך »És írd fel azokat (a קבלת מלכות שמים ומצות) házad és kapudnak félfájára.«¹⁵⁾ Ezen tekercs a שמוע és היה אם szakaszokat tartalmazza, tehát szintén Isten hatalmának elismerését és az isteni törvények elfogadását; ezen tekercs szemünkbe tűnjön, hogy házunkból ki vagy abba belépünk és Istenre, annak igazságaira, erényre és jogra emlékeztessen bennünket. Maimuni¹⁶⁾ következőket jegyzi meg ezen törvényhez: a מוזה-nak törvénye igen fontos, mert valahányszor házunk küszöbét áthágjuk, szellemben mindég találkozzunk Istennel, a kinek legszentebb neve díszlik ezen tekercsen; ezáltal szeretetünk Isten iránt megújul, felébredünk álmunkból és megismerjük hiába-valóságát a földi javaknak, melyeket tévelygésünkben oly szívesen követünk. Így belátjuk, hogy e földön maradandó nincsen, kivéven a világ teremtőjének igazi megismerése s rögtön visszatérünk ezen megismeréshez és az erény útján haladunk. Így mondják bölcseink is: a ki fején és karján filaktériákat, ruháján bojtot visel, ajtajára מוזה-t szegez, az nem egy könnyen esik a bűn karjaiba; mert meg több emlékeztető jele van, melyek mintegy védő angyalként óvják a büntől, a mint a szentírás mondja: Istennek angyala környezi azokat, a kik Istent félik s megóvjá őket a ballépéstől.¹⁷⁾

7. Egy midrás-monda szerint¹⁸⁾ a ציצת (bojt) törvénye azon alkalommal adatott, midőn egy izráelita a sivatagban fasze-

¹³⁾ Hilchot Tefilin 4. fej. 25. §.

¹⁴⁾ Az erre vonatkozó specialis szabványok Menachot tractatusban 34b, kk. találhatók.

¹⁶⁾ Hilchot Tefilin 6. fej. 13. §.

¹⁷⁾ A מוזה-ra vonatkozó halakhikus törvények is Menachot 31b kk. tárgyalatnak, V. ö. még Joma 10a k. k.

¹⁸⁾ Jalkut Simoni Numeri 15. fej.

dégetés által szentségtelenítette meg a szombatot. Mózes enyhítő okul azt hozta fel, hogy szombat napon, a mely nap szintén az Isten és Izrael közt kötött szövetség jeléül (אֹת) szolgál, hogy ezen napon a תפילין, szintén egy külső jel (אֹת), fel nem tétetnek; hiányzott tehát azon bűnösnél a külső megemlékeztető jel, mely kötelességére intette volna. Jóllehet, hogy a bűnös ezen ok miatt büntetése alól fel nem menthető, mivel, mint említve volt, maga a szombat is אֹת, de mégis, hogy a szombat és ünnep számára is legyen egy látható emlékjel, elrendelték a bojtok viselését a ruhákon. Ez eredetileg részben fehér, részben pedig égkék fonalakból volt összetéve; mert וראיתם אתו »és lássátok azokat,¹⁹⁾ összetételét szemléljétek és tudjátok meg, hogy csakis a tiszta ártatlanság és az erkölcsi tisztaság képes az éggel egyesülni.²⁰⁾ Ezen igazságot a ציצת látásánál gondoljátok meg. וזכרתם את כל מצותי ויעשיתם אתם és meg fogtok emlekezni Isten minden parancsáról, azokat híven teljesítendítek, és nem fogjátok követni szíveitek vágyait és szemeitek kívánságait.²¹⁾

8. Végre a királynak, a ki magas állásánál fogva inkább mint bárki más, ki volt téve azon veszélynek, hogy büszke elbizakodásában az állam és alattvalóinak kárára vételni fog az isteni tanok parancsai, a jog és erény törvényei ellen: neki még egy különös megemlékeztetési jelre volt szüksége. Mert míg más valaki csak arra volt kötelezve, hogy egy thora-tekerceset írjon vagy írasson maga számára, hogy isten tanait szorgalmasan tanulmányozhassa: addig a királynak két ily thora-tekercesel kelle birnia, melyek egyikét mindég, minden útain és vállalatainál magánál kelle hordania. »És a Thora folyton nála legyen és olvasson belőle egész életén át, hogy tanulja meg félni az örökkévalót, az ő istenét, hogy megtartsa ezen tannak minden szavát és gyakorolja annak törvényeit és szíve túl ne emelkedjék testvérei fölé és el ne térjen a parancstól sem jobbra, sem balra.«²²⁾

¹⁹⁾ Numeri 15, 39. — ²⁰⁾ V. ö. Menachot 43b.

²¹⁾ Num. 15, 39. Ezen harmadik látható jelre vonatkozó törvények, ép úgy mint a két elsőre vonatkozók Menachot 38a. kk. tartalmaztatnak és Maimuni a Ahaba könyv. 5. fejezetében foglalta őket össze.

²²⁾ Deut. 17, 19, 20. Az erre vonatkozó részletesebb törvények és azon szabványok, melyeket a Thora írásánál szem előtt tartani szükséges, tárgyalatnak Szanhedrin 21b, Menachot 30a és m. m. hh. Ezek képezik az Ahaba könyv utolsó fejezeteit, a hol Maim. a végén következő megjegyzést tesz: »Az

9. »Háladatosság jóakarát által ébresztett jóakarát, a mely nem tartja szabadnak magát. A jóakaró jóakarátát bizonyosan általános erkölcsi kötelességnek tartja (külömben jóakarát nem volna az, a minek lennie kellene, ha köszönetre számítana); a hálados, ki nem kevésbé ismeri el saját számára ezen kötelességet, még ezen kötelességet is érzi, hogy jóakarátát épen a jótévőre terjeszse ki. Épen azáltal érzi, mivel tudja, hogy a jótévő nem róttá rá ezen kötelességet, hogy jutalmat nem követel és követelni jogot nem is formálhat, és hogy ekép a jótéteményt megjutalmaznia nem lehet, nem szabad.«²³⁾ E szerint a jótétemény nem más, mint a jóakarátnak egy tette. Ha tehát Isten iránt jóakarátot nem képzelhetünk, akkor hogy lehet szó iránta való háladatosságról? És mégis nem ritkán szól a szentírás az Isten, mint a leghatalmasabb jótévő iránt való háláról és hálátlanságról. Miben állhat tehát ezen hála? Isten szava világosan és érthetően megmondja: **כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נהלי מים עינות ותהמת יצאים בבקעה ובהר ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש ארץ אשר לא במסכנת האכל בה לחם וגו' ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך השמר לך פן תשכה את ה' אלהיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטיו והקרתיו אשר אנכי מצוך היום פן תאכל ושבעת וכתים טבים וגו' ורם ללבך ושכחת את ה' אלהיך וגו' ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה** »Mert az örökkévaló a te istened, jó országba vezet téged, oly országba, a hol patakok, források és tavak vannak, melyek a völgyben és hegységben fakadnak; oly országba, a hol búza, árpa, szőlőtöke, fügefa és granátalma van; oly országba, a hol olajfa és méz van; oly országba, a hol kenyered lesz elég és nem látol semmiben szükségét . . . És ha ettél és jóllaktál, úgy áld istened ezen jó országért, a melyet neked adott. Vigyázz, nehogy megfélekedjél urad istenedről, hogy megtartsad törvényeit, parancsait és meghagyásait, melyeket én ma neked megparancsolok; hogy ha ettél és jóllaktál és szép házakat építesz és bennük lakozol stb., ne feledkezzél meg az örökkévaló, a te Istenedről . . . és ne mond szívedben: hatalmam és kezeim ereje sze-

isteni tanok könyvénel szent borzadalomtól áthatva, kegyelettel időzzünk, mert ez a legigazságosabb tanubizonyosság a földkerekség minden lakosai számára. A mint már bölcseink is mondják: a ki a Thorát megveti, az csak magamagát becsteleníti meg embertársai előtt; a ki ellenben nagyra és becsületben tartja a Thórát, az másoktól is tiszteltetik és becsültetik.

²³⁾ Steinthal, a. i. h. 287. l. 190. §.

rezték nekem ezen vagyont, de emlékezzél meg Istenről, hogy ő az, a ki neked erőt kölcsönöz, hogy ezen birtokot szerezzed. ²⁴⁾)

Tehát Istent, mint minden jónak adományozóját, mint minden áldás forrását alázattal elismerni és vallani, végtelen atyai kegyelmét magasztalni és dicsérni, adományait az ő akarata szerint felhasználni, minden élvezetnél őt szeretni, törvényeit híven megtartani és ezáltal kegyére érdemesnek mutatkozni: ebben áll hálánk Isten iránt, ez ama köszönet, melylyel neki adózni tartozunk. E szerint ama halakhikus törvény, hogy minden testi élvezet előtt és után, minden jogos birtok átvételénél, örvendetes és szomorú hír hallásánál, a természeti tünemények láttára s végre a parancsok végrehajtásainál áldást (ברכה) mondjunk megfelelő imában Isten végtelen szeretetéért és igazságáért, ez nem más, mint teljesítése erkölcsi kötelességünknek, az Isten iránt való hálánk kifejezésére. ²⁵⁾)

10. A körülmetélés szövetség jelül szolgál Isten és Ábrahám és annak ivadékai közt, a mint Isten szava mondja וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם »És a szövetség jele legyen ez köztem és köztetek.« ²⁶⁾) A körülmetélés egy vallásos cselekedet, melylyel az atya gyermekét az Istenségnek szenteli és annak felvételét Ábrahám szövetségébe esközi. De lehet ezen törvénynél is egy ethikai oldalra utalni. A nemzési ösztön, mely az ember szívébe oltva van, annyira érzéki, hogy az ember, ha felette uralkodni nem tud, az állathoz aljasodik le.

Ezen ösztönt, mely az emberi nem terjesztésére és fentartására van hivatva, nem szabad mértékletlenül kielégíteni, de kell, hogy az erkölcsi belátás által korlátoztassék és fékeztessék. Nem szabad soha a szemérmetességet sérteni, az erkölcsi törvényeket áthágni és az emberi méltóságot megbecsteleníteni. Ezen célból kaptuk ezen testi szövetségjelnek rendeletét, hogy az ember folyton emlékezzék meg szövetségéről Istennel, mint a legnagyobb szentségről, és hogy állatias vágyainak kielégítésénél emberi méltóságának teljes tudatában legyen. Így kapta Ábrahám a nagy szaporaság ígéretével egyetemben a körülmetélésre vonatkozó törvényt is. ²⁷⁾)

²⁴⁾ Deuteron. 8, 7—18.

²⁵⁾ A különféle hálaimákra (ברכות) vonatkozó halakhikus törvények Berachot tractatusnak egy jó részét képezik és rendezve vannak Maimuni Ahaba könyvének 5. fejezetében.

²⁶⁾ Genesis 17, 11.

²⁷⁾ A részletes halakhikus törvények találhatók: T. Sabbat, Kiddusin és Maimuni Ahaba könyvének utolsó fejezetében.

III. Fejezet.

1. A közönséges és mindennap ismétlődő hidegen és érintetlenül szokta az embert hagyni, közömbösen megy el mellette minden magasabb érdek és érzés nélkül. Szereti a változót, érdekest, újat; a régi ellenben nem ingerli. A nagy természetben a legnagyobb és legváltozatosabb lényeket, formákat, alakulásokat, erőket, okokat és okozatokat látjuk, de közömbösen megyünk el mellettük, a nélkül, hogy ezen csodaszerű összefüggést megbámulnók, az őserőre gondolnánk és a nagy mindenség urát felismernők és megcsodálnók; ezt pedig csak azért, mivel e tüneteményeket naponta látjuk. Csakis ritka természeti események, rendkívüli vagy oly természeti tünetemények láttára, melyek hosszabb ideig voltak látkörünktől távol, veszszük észre teremtőnknek csodálatos hatalmát. Ha a föld leveti a télnek fehér leplét, és felölti a tavasznak illatos virágokkal ékesített ruháját; ha a nap elrejti világosságát és megtagadja sugarait; vagy ha az elemek összetűznek és cikázva és dörögve jelentkeznek, akkor tűnik fel előttünk a természet egész hatalmában, számtalan erejével, formájával és alakulásaival, és erősen megindított lélekkal, mélyen érzett lelkülettel bámuljuk a természet csodaszerű berendezését, csodáljuk annak nagy és mindenható teremtőjét és fentartóját és leborulunk határtalan bölcsességének imadására. Valamint a természet megszemlélésével, úgy áll a dolog a vallás külső műveleteivel is. A II. fejezetben felsorolt külső jelek, épen az által, hogy naponta megjelennek előttünk, hamar elvesztenék benső értéküket, közömbösen hagynának, látásuknál sem Istenre, sem az iránta való szeretetre, sem pedig törvényeink megtartására nem gondolnánk. Azért fölötte szükséges volt, az évnek néhány napjait rendkívüli emlékül, kiválasztott külső emlékeztető jelül beiktatni, hogy ezek bekövetkezésénél Istenhez való szeretetünk újult erővel szellemünket és szívünket eltöltse és a közönséges, mindennapi emlékjeleket igazi, benső jelentésükben élénken idézzék fel szívünkben. ¹⁾

2. Ezen emléknepok legelseje és legfontosabbikja a szombat,

¹⁾ Ezen emlékjeleket Maim. nagy művének III. könyvében tárgyalja, melyet igen helyesen םַזְנִי »az év különböző ünnepeiről szóló könyvnek« nevez.

mely nemcsak a teremtés történetében neveztetik Istentől megszenteltnek, nemcsak a Decalogusnak képezi fontos részét, de a melyet a szentírás több helyen különös nyomatékkal mint a nyugvásnak napját köti a nép szívére és melynek szentül tartására a próféták Izraelt lelkes ékesszólásukkal figyelmeztették. Ezen nap, a szentírás szavai szerint ²⁾, Izraelben beiktattatott בני ובין בני ישראל אזה הוא לעלם mint »örökös jel Izrael és Isten közt« megemlékezésül Istenre, mint a leghatalmasabb teremtőjére minden világnak és minden lénynek, mint Izraelnek az egykori rabszolgaságból legigazságosabb és legkegyelmesebb felszabadítójára. A szombatnak szentül tartása egyrészt a test nyugvásában, másrészt pedig a szellem működésében áll. Egyrészt negatív valami שמור, ³⁾ tartózkodás a testi munkától, másrészt pozitív זכור, ⁴⁾ a gondolkodó tehetség működése. ששת ימים »Hat napot dolgozzál és végezd minden munkádat« ⁵⁾, mert munka a te hivatásod, nem pedig a henyélés, teljesítsd kötelességed és kedvvel és szeretettel dolgozzál 6 napig a hétben; ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך de a hetedik napon az örökkévaló, a te Istenednek szombatja van, ezen ne végezz munkát, sem te, sem fiad, sem leányod, sem szolgálád, sem szolgálónőd, sem barmod, sem az idegen, a ki kapuidban tartózkodik.« ⁶⁾ Ezen napon üdülést engedjünk mindenkinek, iparunk és mindennapi munkánk szüneteljen és ezen pihenésben nyilvánuljon nyilvános hitvallomásod: כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם וינה ביום השביעי »hogy az örökkévaló hat napon teremtette az eget és a földet, a tengert és mindent, a mi benne van.« ⁷⁾ Pihenj, de szolgálódnak és szolgálódnak, sőt barmodnak is engedj nyugalmat ezen napon, וזכרת כי »hogy megemlékezzél, hogy te is szolgáló voltál Miczrájimbán és hogy az örökkévaló szabadított ki erős kézzel és kinyújtott karral.« ⁸⁾

Ezen testi nyugalom azonban, mint már említve volt, csak negatív részét képezi a szombat megszentelésének; de ünnepelni kell a szombatot pozitív módon is, még pedig szellemi működésünk által, hogy ismereteinket bővítsük, gondolkodó tehetségünket erősítsük,

²⁾ Exodus 31, 17. — ³⁾ Deut 5, 12. — ⁴⁾ Exodus 20, 8.

⁵⁾ Exodus 20, 9. — ⁶⁾ Exodus 20, 10. — ⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Deut. 5, 15.

erkölcsi belátásunkat növeljük, tudási akaratumkat nemesítsük és áthatva a tiszta istenismerettől, Istent teljes bensőséggel szeressük és törvényeit megtartsuk. A szombat az üdülés napja legyen tehát, de nem a szellemi restségé, a pihenés napja legyen, de nem a dorbézolásé; rendeltetése, hogy legyen a szellemi pihenés napja (יום מנוחה); hat napi, a testért és annak szükségletéért való fáradozás után ezen egy nap a jobb és nemesebb résznek legyen szentelve: a szent iratokban való kutatásnak, az istenházának és tanintézetek látogatásának, az áhíthatnak, a thora és a próféták olvasásának.

De mint Isten napját, külsőleg is ki kell azt tüntetnünk a többi napoktól egyszerű bár, de szép ruházat és jobb ételek által; ezen lakomát nem házunkon kívül, talán tivornyákban, de családunk körén belül tartsuk, hogy Istenhez, mint a szeretet ősforrásához való emelkedésünk által a férj és feleség, szülő és gyermek, testvér és testvér közti családi köteléket annál szorosabban és erősebben fűzzük össze; de a szolgák és szegények se hiányozzanak ezen lakománál, »mert meg kell emlékezned, hogy te is szolga voltál Egyiptomban, a honnan az örökkévaló szabadított meg tégedet«, azért szeretettel viselkedjél minden ember iránt. Istenszeretet és emberszeretet legyen a szombati pihenés lényeges hatása. A szeretett feleség és gyengéd anya által meggyújtott gyertya messze a családi körön kívül is terjeszse az emberszeretet jótévő sugarait és a férj és atya által áhíthatatlannal mondott szavai a szentségnek, a háznak minden tagját új erővel lelkesítsék Isten és az erény iránt.

Jegyzet. A מלאכה szó fogalma hagyományilag van megállapítva és meghatározva, t. i., hogy milyen cselekmények foglaltatnak ezen fogalomban, és hogy mi tekintendő a szombat megszenteltségtelenítésének. (Talmud Sabbath és Erubin). Életveszélynél, vagy ott, a hol az állam java forog szóban, megszűnik a szombat nyugalmanak parancsa, és az ember élet megmentésénél nemcsak hogy mindenféle munka meg van engedve, de egyenesen meg van parancsolva »הורוּ דוֹן מִשׁוּבָה« Az, a ki a veszély elhárításánál serénykedik, dicséretre méltó. (T. Jóma 84b; l. fent. I. fejj.)

3. A szombaton kívül az évnek még más napjai is határozottak meg, mint Isten ünnepnapjai (מִיקְרֵי ה'), rendelvek az istenismeretben való tökéletesedésre és az ethikai belátás erősítésére. Ezek közt az engesztelés napja (יום הכּוּפּוּרִים) foglalja el az első helyet. Ez kizárólagosan az istentiszteletnek, a léleknek istenhez való felemelkedésének és a magasabb szentségnek legyen szentelve. Ezért ezen

nap, nemcsak mint a szombat, a nyugalomnak és minden munkától és cselekedettől való tartózkodásnak napja, de legyen egyszersmind a minden testi táplálkozásról, minden földi élvezet és gyönyörrel való lemondás napja, hogy visszavonulva minden érzéki élvezettől, egyes egyedül lelki állapotunkkal, erkölcsi akaratunk mivoltával foglalkozzunk, és minden tettünket lelkiismeretünk ítélőszéke elé vigyük. Alázattal és görnyedezve ismerjük el és valljuk be hibáinkat és gyengéinket, bánjuk meg azokat, térjünk meg és engesztelődjünk ki Istennel és embertársainkkal. Azon szilárd és komoly akarat által, hogy életmódunkat javítani akarjuk, emelkedünk az istenismeretben és istenszeretetben; áthatva embertársaink iránt való szeretettől és jóságtól, és lelkesítve az erkölcsi belátástól térünk aztán vissza a külvilágba.

Jegyzet. Tisri hó 10-dik napján vette Mózes a második szövetségtáblákat, a melyen Isten kegyelmes szavát *סְלַחְתִּי* »én megbocsátok«, mondá; ezért szemeltetett ki ezen nap *יְוֹם הַכִּפּוּרִים*-nak. (Taanih 30b és Rási u. o.) Hogy életveszélynél, az engesztelő napon, ép úgy mint szombaton, a munkára és testi táplálékra vonatkozó törvények megszűnnek, magától értetődik. Az engesztelő napra, valamint az ezen napon a jeruzsalemi templomban tartott istentiszteletre vonatkozó törvények feltalálhatók T. Jóma és Maim. Sebittat Ászór és Abodat Jom Hakkipurim című fejezetekben.

4. Nem oly szigorú a többi ünnepnapokra vonatkozó tilalma a munkának, mint a szombat és kiengesztelő napra vonatkozó. Ezen napokon, mivel magasabb jelentőségükön kívül még *יְמֵי שְׂמֵחָה* »az öröm napjainak« is neveztetnek, minden munka, mely az eledelek elkészítéséhez szükségeltetik, meg van engedve.⁹⁾ De hogy ezek nemcsak az érzéki élvezeteknek, de a magasabb lelki nyugalomnak is szánva vannak, kitűnik már abból is, hogy a szentírás őket *מוֹעֲדֵי ה'* »az örökkévaló tiszteletére szentelt ünnepeknek«¹⁰⁾ nevezi, és hogy megparancsolja *מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם* »szent hirdetésnek napjai legyenek nektek«¹¹⁾; de még az érzéki ünnepi örömben is előtérben álljon az erkölcsi jó és meg ne sértessenek az erkölcsnek törvényei. Szépen nyilatkozik erről Maimuni¹²⁾: »Ha (ünnepnapon) eszünk és iszunk, akkor kötelességünk az idegent, az árvát, az özvegyet, a szegényeket és szűkölködőket is megvendégelni és ebédünket velük

⁹⁾ Exodus 12, 16. — ¹⁰⁾ Leviticus 23, 2. — ¹¹⁾ U. o. 23, 7.

¹²⁾ Jom Tob cz. szakasz, 6. fejj. 18—21. §.

megosztani. A ki azonban akkor, midőn feleségének és gyermekeinek körében örömlakomát tart, udvarának kapuit a szegények és szükölködők előtt bezárja és nem nyújt nekik semmit, annak lakomája nem a szentírás által megparancsolt örömlakoma, hanem egy állati élvezés, melyről a próféta azt mondja: Örömládozataik halotttorhoz hasonlítanak; meggyalázzák azokat, a kik élvezik, mert maguk emésztik meg, a nélkül, hogy Isten házába vittek volna belőle valamit (Hosea 9, 4). Ilyen öröm gyalázat a próféta azon szavai szerint: És áldozataitok állatainak ganéját kenem arczaitokra (Maleachi 2, 3). Az ünnepi öröm ne fajuljon el és a lakomából ne váljék tivornya. Részezség és féktelen tréfa nem képeznek igazi ünnepi örömet, ellenkezőleg balgaság és aljasság ezek, és nem ilyen örömet parancsol meg az írás, hanem olyat, melylyel istentisztelet van egybekötve, mert úgy hangzik az írás szava: Azért (következik a büntetés), mivel nem szolgáltad az örökkévalót, a te Istenedet, örvendetes, jó szívvel, akkor, midőn bőségben éltél (Deutr. 28, 47); ebből az következik, hogy Isten tisztelete csak a tiszta öröm élvezetében igazán méltóságos. De kötelessége a hatóságának különösen ünnepnapokon és nyilvános helyeken a magaviseletre és az erkölcsök tisztaságára ügyelni.«

Külömben az ünnepnap javarésze a szellemi kiképzésnek és erkölcsi nemesítésnek, az istenháza és tanintézetek látogatásának legyen szentelve. **הציו לה והציו לבם** »a nap egy része az istentiszteletnek, egy része pedig a szívemelő ünnepi örömmel legyen szánva.«¹³⁾

5. Kisértstük meg a következőkben az egyes ünnepek ethikai értékét meghatározni:

a) A Pészach¹⁴⁾ (הג הפסח) vagy Maczoth-ünnep (הג המצות) a szabadság ünnepének (ומן היותנו) is neveztetik, mert ekkor szabadult ki Izrael a rabszolgaságból és nyerte vissza ismét emberi jogait. Ez egyike azon ünnepeknek, melyek leginkább hatnak észre és szívre egyaránt. Ezen napon leigázott és a rabszolgaságból felszabadult őseink állapotába helyeztük magunkat, és úgy tekintstük magunkat, mintha mi vonultunk volna ki Miczrájimból, mélyen érezzük elnyomott apáink nagy fájdalmát, a felszabadultak örömet és ismerjük el, hogy Isten legkegyelmesebb oltalmazója az ártatlanságnak,

¹³⁾ Bécsa 15b. Ezen tractatusban az ünnepnapokra vonatkozó, halakhikus törvények, mint olyanok, tárgyalatnak.

legigazságosabb védője a jognak, hogy ő atyja a szeretetnek és kútfeje minden jónak; ezen igazságokat véssük be gyermekeink sziveibe, a családi körben, az ünnepi lakománál beszéljük el Isten nagy tetteit, emeljük az üdv kelyhét és hálatelt szívvel dicsőítsük és magasztaljuk atyai kegyét.

Ha már ezen ünnepnek az erény kútfejére való hálás megemlékezés által is van mély ethikai értéke, úgy emeli értékét még az, hogy általa tanuljuk igazán megbecsülni a szabadság és emberi jogok becsét. Midőn Istent, mint megszabadítónkat ismerjük el, indítva érezzük magunkat őt teljes szívvel, szeretettel és teljes erővel szeretni, őt szolgálni, törvényeit megtartani; és midőn megszíveljük az isteni szózatot: »עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים«¹⁵⁾ »Az én szolgálaim ők, a kiket az egyiptomi rabszolgaságból kivezettem.«¹⁵⁾ »ולא עבדים לעבדים«¹⁶⁾ »Az én szolgálaim ők, nem pedig azok szolgálái, kik maguk is szolgák«¹⁶⁾, midőn ezen igazságot megszíveljük, elismerjük és becsüljük a minden embernek Istentől adományozott emberi jogokat, nagyra tartjuk szabadságát, melyet korlátozni Isten ellen való súlyos véték volna; a legtisztább emberszeretet köteleke fűz össze mindnyájunkat és egyenlőség, testvériség és szabadság magasztos hivatása a szabadság ünnepének. Ezenfelül áthatva érezzük magunkat a feláldozó hazaszeretettől, mely hazában, szabadságunk birtokában és emberjogaink élvezetében élünk, működünk és szolgáljuk Istenünket.¹⁷⁾

b) Szabadság törvényes korlát nélkül féktelenség és rosszabb a rabszolgaságnál. E szerint szüksége volt a felszabadult Izraelnek oly törvényekre, melyek előtte sérthetetlenek. Ezen törvényeket, Istene, a ki csak nem rég szabadította ki Egyiptomból, a Szinai hegyen adta neki; ez által Izrael szabadsága megnyerte tulajdonképi, magasabb értékét. Így a hetek ünnepe, mint az isteni törvényhozás napja (וזמן מתן תורתנו), a szabadság-ünnepnek (פסח) berekesztését képezi, mert ezen törvényhozás által nyerte meg a szabadság magasabb szentségét.

Ezen ünnep, mely a benne bemutatott buza-zsenge áldozattól

¹⁵⁾ Leviticus 25, 55. — ¹⁶⁾ T. Kiddusin 22, 6.

¹⁷⁾ Az ezen ünnepekre és a pasza-áldozatra vonatkozó halakhikus törvények találhatók: Peszachim és Maimuni, Hilkhoth Chamez Umacza és Korban Pészach. Az ezen ünnep második napján bemutatott Omer-áldozatra vonatkozó rendelkezéseket tárgyalja Menachot 63b és Main. Temidin Umuszafim.

»a zsengek ünnepe« (הג הבכורים) nevet nyerte, a szabadság-ünnepel való összefüggésétől »zárünnepnek« (הג עצרת) is neveztetik. Külömben ezen két ünnep az által is összefüggésben áll egymással, hogy a Pészach ünnep második napjától, mint a mely napon az Omer bemutatott, 49 egymásra következő napot számlálunk a hetek ünnepeig, a mely az ötvenedik napon ünnepeletik, a miért is »hetek-ünnepének« (הג השבועות) neveztetik. Mint a törvényhozás ünnepeinek és a szabadság-ünnepel való összefüggése miatt, ez ünnepek ethikai jelentősége oly magától értetődő, hogy ennek minden bővebb fejtegetése fölösleges. ¹⁸⁾

c) Hogy Istent, mint kegyes megszabadítónkat, egész bensőséggel szeretnünk kell, erre a szabadság ünnepe tanít bennünket; hogy tanait és parancsait megszíveljük és híven megtartsuk, erre a hetek ünnepe emlékeztet bennünket; hogy Istent, mint a mindenható és bölcs teremtőt és fentartót elismerni és imádni kell, arra az újév szólít fel bennünket. Mint a teremtés napja Istennek változatlan és korlátlan nagyságát idézi lelkünk elé; mert az újév napja (ראש השנה) mulandóságunkra és tehetetlenségünkre emlékeztet, megmutatja, hogy a gyorsan változóban nincsen maradandó, csak az erkölcsi jó; és mint (יום הדין) Isten ítéletére emlékeztet bennünket; és midőn parányiségünket és semmiségünket Isten határtalan nagyságával és szentségével állítja szembe, felszólít bennünket, hogy ítéletbe szálljunk önmömagunkkal, tetteinket lelkiismeretesen megvizsgáljuk, alázattal hibáinkat beismerjük és megbánjuk, megtérjünk és javuljunk. E szerint az újév egyszersmind elseje a bűnbánat napjának (ימי התשובה), és az engesztelő ünnep előkészítő napjaihoz tartozik. A harsona (שופר) hangjai, melyek e napon templomainkban felharsognak, azon sofár-hangokra emlékeztessenek, melyek a Szinai hegyen hallatszottak és akaratunk szentesítésére szólítsanak fel bennünket; de egyszersmind emlékeztessenek az istenítélet komoly intésére, melyek a javíthatatlan bűnöst lesujtják és felszólítják, hogy kivánságoktól megszállott belsejét bátran ostrom alá vegye, és Istenért és erényért való szent háborút győzelmesen befejezze. ¹⁹⁾ Találó Maimuni megjegyzése: »Az újév napján felharsogó sofár-hang eme tartalmas felhívást tartalmazza: Ébredjete ti alvók és szunnyadozók,

¹⁸⁾ A halakhikus szabványok találhatók Bécza és Chagiga passim; a zsengeből készült 2 kenyérré vonatkozók pedig tárgyalatnak Menachot 94a kk.

¹⁹⁾ Hilchot Tesuba 3. fejj. 4. §.

vizsgáljátok meg tetteiteket, térjete meg és gondoljatok Istentekre. Ti pedig, a kik az igazságot odavetitek mulandó hiábavalóságokért és az életben tévelyegtek hiúságok és haszontalanságok közt, melyek semmisek és védeni képtelenek, vigyázzatok lelki üdvötökre, javítsátok útaitokat és tetteiteket, hagyja el mindenki a bűnök útait és azon gondolatokat, melyek nem jók. ²⁰⁾

d) A sátoros-ünnep (הג הסוכות) végre azon igazságot idézze elő élénken lelkünkben, hogy Isten mindenütt jelen van és mindig és mindenhol oltalmában részesít. Az egyszerű és gyenge galyakkal fedett sátor, azon hajlékokra és sátrakra emlékeztessen bennünket, melyekben az ellenségektől környezett izraeliták a sivatagban minden ellenséges erőszak ellen oltalmat találtak; mert Isten szeme örködött felettük, mert Isten keze oltalmazta őket; nappal egy felhőoszlop járt előttük, hogy megmutassa nekik a helyes utat, éjjel pedig egy tűzoszlop, nem távozott Isten oltalma sohasem tőlük; כל הארה; »A ki Izraelben otthonos, az sátrakban lakjék« ²¹⁾ és ismerje el, hogy Isten soha el nem hagyja, hanem őrzi és oltalmazza, a kiben tehát feltétlenül és bátran bíznia és a zsoltár-költő szavaival felkiáltania kell האורי וישעי ממי ארה ה' מעו הי ממי אפחד »Isten az én világosságom és oltalmam, kitől félnék. Isten életemnek bátyája, kitől rettegnék. ²²⁾

Ha ezen ünnep sátrával az istenbizalmat erősítse meg bennünk, úgy mint a begyűjtés ünnepe (הג האסיף) arra tanít, hogy ezen istenbizalom tétlenségre és henyélésre ne csábítson bennünket, nehogy úgy fogjuk fel, mintha mindent csak Istenre bízunk, de magunk ne tegyünk semmit; ez megbocsáthatatlan visszaélés volna az istenbizalommal; azért a sátor-ünnep, mely az istenbizalmat éleszti bennünk, egyszersmind a begyűjtés ünnepe, azt jelezvén, hogy az igazi istenbizalomhoz az önműködés is szükséges; csak az gyűjthet be, a ki a földet művelte és a magvat elhintette. Munkásság az ember feladata, az eredmény Isten kezében van, a kiben bízni kell. »הוא אשר יעשה בידך אשר תעשה« ²³⁾ hogy az örökkévaló megáldja kezeid minden munkáját, melyet cselekszel.

Tehát munkálkodni és Istenben bízni, ezek ezen ünnep ethikai tanulságai. A הג האסיף jelképétül szolgál az ünnepi csokor, melynek emelésénél hálával és köszönettel adózunk az áldás terjesztőjének. ²⁴⁾

²⁰⁾ A halakhikus törvények találhatók T. Ros Hasáná passim.

²¹⁾ Leviticus 23, 42. — ²²⁾ Zsolt 27, 1. — ²³⁾ Deutr. 14, 29.

²⁴⁾ Az ezen ünnepre vonatkozó halakhikus törvényeket l. T. Szukket.

6. Ezen nagy ünnepeken kívül még következő örömnapiok vannak megszabva fontos történeti események emlékére; nem kevésbé van ezeknek is ethikai értékük.

a) A Purim-ünnep. A jellemzilárd, istenfélő Mordechai és a kegyetlen, dicsvágyó, elbizakodott Amelita Haman csodaszerű történetére való visszaemlékezés, valamint a vérengző ellenség rögtöni bukása és Mordechai emelkedése és Izrael megmentése, istenbízalmunkban erősítsen meg bennünket, hogy bátran és szilárdan maradjunk meg az erény ösvényén, és ha ellenségek támadnak ellenünk, akkor Istenbe bízunk sorsunkat és ő előtte járunk szerényen és alázattal és cselekedjük a jót. Ezen célból olvassák fel nyilvánosan istenházában azon részét a szentírásnak, mely ezen történetet tartalmazza (מגילת אסתר); hálaadás és köszönetnyilvánulás közt mint különös örömnappal ünnepeltetik ezen nap, melyen kegyes adományokat kell a szegények és szűkölködők közt szétosztani. ²⁵⁾

b) A beszentelési ünnep (הניוכה). A Makkabeusok hőstetteire való visszaemlékezés bátorságunkat aczélozza, tetterőnket öregbítse mindenütt, a hol Isten és tanainak dicsősége, erény, jog, a haza java; forog szóban, a hőstettű Makkabeusokat kell utánoznunk, bátran, rendületlenül harcolnunk és ezen szent javakért még életünket is feláldoznunk. Az ünnepi gyertyák pedig a szerencsésen kivívott győzelmet jelképezzék, új erőt kölcsönözzenek és új reménnyel tápláljanak. ²⁶⁾

7. Nemcsak az ünnep- de a böjtnapokra való visszaemlékezés is Izraelben előfordult történeti események miatt lettek elrendelve. És míg amazok örömnapiak gyanánt ünnepeltetnek, addig ezek gyásznapiak, melyeknek rendeltetése, hogy apáink által elkövetett súlyos vétkeket, mint a bekövetkezett isteni büntetés okául idézze elő tudatunkban és hogy életmódunk javítására, erkölcsünk nemesítésére nyomatékkal szólítsanak fel bennünket. ²⁷⁾

8. Hogy Izrael a teljes egyenlőség eszméjét, tekintet nélkül állásra és vagyonra, elismerje és méltassa, mindenki köteles volt, szegény és gazdag a különféle önkénytes adományokon kívül, melyek az első látható szentség építéséhez a sivatagban szükségesek voltak,

²⁵⁾ A részletes halakh. törvények találhatók T. Megila.

²⁶⁾ A halakh. törvények találhatók T. Sabbath 21a kk.

²⁷⁾ Erről l. T. Taanith.

még egy fél sékelt (מהצית השקל) áldozatként bemutatni, melyből a szentség lábai készítettetek; ez arra tanít bennünket, hogy az összesség jóléte az egyes ethikai személyek egyenlőségén nyugszik és hogy ettől feltételeztetik. העשיר לא ירבה והרל לא ימעיט ממהצית השקל. »a gazdag ne adjon többet, és a szegény ne adjon kevesebbet egy fél sékelnél.²⁸⁾ והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' «és ez megemlékezésül legyen Izrael fiainak az örökkévaló előtt»²⁹⁾, hogy jövőben sem tartja magát az egyik nagyobbknak a másiknál; azért rendeltetett el, hogy mindenki évenként a templom fentartásához és a mindennapi áldozatok beszerzéséhez egy fél sékellel járuljon. Ezen általános és egyforma hozzájárulásról szóló parancs Adar hó első napján adott ki, hogy még a szabadság ünnepe előtt mutattassék be ezen áldozat, tanúságul arra, hogy szabadság és egyenlőség egyesítve legyenek, és hogy az egyik csak a másik által nyeri meg valódi értékét.³⁰⁾

IV. Fejezet.

1. לא טוב היות האדם לבדו. »Nem jó, ha az ember egyedül van«, azaz lehetetlen, hogy az ember jó, igaz, tökéletes ember legyen, ha egyedül, magánosságban él. Csakis emberi társaságban lesz belőle ember; de a legkisebb társaság a házasság; csak mint férj és feleség lesz két ember igazán jó. Szeretik egymást, jók egymás iránt: így mindegyik jó személylyé válik. Ezen kölcsönös jóság vagy szeretet tartós, mivel az egész embert feltételezi és egész életén át tart. Oly benső, oly tökéletes itt a jóakarát (még pedig mindkét részről), oly erős és eredeti, oly annyira felveszi az egyik személyiség a másikat magába és oly szorosan megtartja, hogy a hála egészen eltűnik és mindkét részen a jóakarát, mint jog és kötelesség lép fel. Az erkölcsiség négy főiránya: jóakarát és hála, jog és kötelesség itt oly szorosan fornak egybe, hogy a jóakarát és jog eszméi elvesztik különfeleségüket és a jóakarát és hála, a jog és kötelesség kölcsönössége eltűnik és megsemmisül. A férj és feleség kölcsönös jósága mindent

²⁸⁾ Exodus 30, 15, — ²⁹⁾ U. o. 30, 16.

³⁰⁾ Bővebbet erről l. T. Sekalim.

magába szí; a szeretet bizonyítékai mindegyik részről, ez az ő jóakarata és hálájuk, joguk és kötelességük. Az ő igényük teljesítés, és teljesítésük az igény. Az egész csak odaadás, melyben mindegyik a másikat és a másikban önmagát nyeri vissza. A házasság az életnek közössége, egy élet két személyben megosztva.«¹⁾ Az ilyen házasságot éneкли meg a bölcs király a példabeszédek 31. fejezetében; az ilyen házasság asszonyáról állítja ő: מצא אשה מצא טוב »a ki hű asszonyt talált, az bírja azt, a mi igazán jó«²⁾; erre a Talmud³⁾ azt jegyzi meg: כל השרוי בלא אשה שרוי בלא טוב »a ki kerüli a házasságot, nélkülözi azt, a mi az embert jóvá és jóakaróvá leginkább teheti.« Továbbá כל שאין לו אשה אינו נקרא אדם »A ki a házasságot elhagyja, az nem igaz, tökéletes ember.«⁴⁾ Végre האהב את אשתו כנפשו והמכבדו יותר מנפשו עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך »A ki feleségét oly igazán szereti, mint saját magát, és ennek becsületét még nagyobbra tartja saját magáénál, erről mondja a szentírás: Meglehetsz győződve, hogy Isten békéje ékesíti házadat«⁵⁾, hogy a házasság ethikai célja eléressék. A házasság a zsidóságban mint ethikai törvény meg van parancsolva.⁶⁾ De abból, hogy férj és feleség ugyanazon ethikai cél felé törekedjenek, még nem következik, hogy mindkettőnek tettei is ugyanazok legyenek. Már a természet is a különbség elismerésére utal. A férj, mint az erősebb fél, a háznak erős támasza legyen ugyan, de valódi működési tere a házon kívül, a világ zajában van inkább, mint a család szűk körén belül. Tevékeny legyen, dolgozzék, szerezzen, a háznak szükségleteit teremtsen elő és becsületet szorgalmának gyümölcseit szeretettel és jószággal tegye le nevének kezeibe. Védje meg családjának becsületét és nevét, oltalmazza azt minden támadás ellen és oda törekedjék, hogy tiszteletteljes társadalmi állást vívjon ki magának. A míg tehát a férj tevékenységének súlypontja a házon kívül fekszik, addig a nőnek, mint a gyengébb félnek, hatásköre a ház, a család. כל כבודה בת מלך פנימה »A királyleány min-

¹⁾ Steinthal 176. o., 119. §. — ²⁾ Pélábészédek 18, 22.

³⁾ Jebamot 62b. — ⁴⁾ U. o. 63a. — ⁵⁾ U. o.

⁶⁾ V. ö. Saalschütz »Archäologie der Hebräer« 60. fejj., »Mosaisches Recht« 102. fejj. A polygamia meg volt ugyan eredetileg a zsidóságban engedve, de nem kegyeltetett és csak kivételesen, bizonyos korlátok közt, meg volt engedve (v. ö. Jebamot 65a); különben csak ritkán volt szokásban és később egészen megszűnt. L. Saalschütz »Archäologie« 63. fejj. és »M. R.« 103. fejj.

den fensége a háznak bensejében van. ⁷⁾ Mint a szeretetnek papnője, a családi tűzhelyen táplálja a szeretetnek mennyei lángját és a háznak minden helyét melegítse és fénynyel árasztja el; okossággal, megfontolással és szívbeli jósággal működjék a házban, igénytelen és mértékletes legyen igényeiben, könnyebbítse meg férjének terheit és gondjait és szerető és odaadó neje legyen neki; mint gyengéd anya pedig gyermekeit gondosan nevelje, erkölcsi jó nevelésben részesítse, lelki és testi fejlődésüket hathatósan támogassa; szelid és jó legyen alárendeltjei iránt, jótevő és adakozó a szegények és szűkölködők iránt, és mindenki iránt jó indulattal viselkedvén, mint אשת חיל, mint derék asszony vezesse a háznak ügyeit. Így a házasság feleknek, eltekintve közös erkölcsi hivatásuktól, különböző kölcsönös jogaik és kötelességeik vannak; azért a házasság nemcsak vallásos-erkölcsi, de egyszersmind polgári cselekedet is. Ezen kétszeres jelentősége kifejezésre talál a Halakha által előírt actus és az esketés formulájában, valamint az ennél mondatni szokott benedictióknál is.

2. Nem mindig éretik el a házasság ethikai célja; a tapasztalat elég esetet mutat fel, a midőn a házasság békés házassághoz lehetetlen és elválás szükséges. De ezen esetben az elválás nem kevésbé erkölcsi törvény, mint a házasság megkötése. »A hol (az elválás) szükséges, azaz, a hol világos, hogy a házasság viszonya egymáshoz olyan, hogy a házasság célja — hogy egy erkölcsös megegyezés és egy megegyező erkölcsiség legyen — el nem érhető, ott azt fel kell bontani, tökéletesen felbontani, hogy minden fél ismét szabad legyen és új házasságot köthessen. A ki ezen szabadságra való tekintettel könnyelműen köt házasságot és azt ismét könnyelműen felbontja: annál az erkölcsi meggyőződés oly gyenge, hogy az elválás és az új frigy kötése által rontani többé nem lehet. Az ethika a társadalom általánában oly magas erkölcsi mértéket tételez fel, hogy minden férjben és feleségben az elválás gondolatja lehetetlennek vétetik, mindaddig, míg kényszerítő szükség nem áll be. A hol az elválást megvetendő könnyelműség, az erkölcsi becsület nagy hiánya okozza: ott, ethikailag tekintve, az első (házasság) fentartása nem fontos, és az újba való belépés által ép oly keveset nyerünk.« ⁸⁾ Bizonyára ezen szempontból kiindulva engedi meg a zsidó vallás a házasság

⁷⁾ Zsolt. 45, 14. — ⁸⁾ Steinthal i. h. 180. o., 121. §.

felbontását a válólevél (גט ספר כריתות) átadása és átvétele által. De hogy ennek könnyelműen nem szabad történnie, bizonyítja a próféta szava: « כִּי שָׂא שְׂלֵה אִמְרָה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל » mert gyűlöletes a házasság elválása, mond az örökkévaló, Izrael Istene⁹⁾, és a Talmud azt jegyzi meg « אִפְּלוּ מִזְבַּח מוֹרִיד עָלָיו דְּמֵעוֹת » «Az oltár, mely a kiengesztelésnek és a szeretetnek van szentelve, mintegy könyezik az ok nélkül felbontott házasság fölött.»¹⁰⁾ Azért minden eszközt meg kell ragadni, hogy a meghasonlott házasságokat kiengeszteljük és köztük az egyetértést ismét helyre állítsuk. És hogy főképp a házasság minden elhamarkodott, indokolatlan lépésének eleje vétessék, a Halakha a válólevél elkészítésénél és átadásánál különös törvényeket és formalitásokat rendelt el, melyeket annál szigorúbban és pontosabban meg kell tartani, mivel ezektől függ az elválási actus érvényessége.¹¹⁾

3. A házasság egyik vagy másikánál halála által is felbontatik a házasság. Az életben maradó fél új házasságot köthet. Ha a férj gyermekek hátrahagyásával hal meg, akkor ezeknek áldó emlékében és nemes működésükben tovább él; neve ivadékról ivadékokra származik; unokái és dédunokái kegyelettel emlékeznek meg róla és ő mintegy halhatatlan a földön. A gyászoló feleség is vigaszt talál elhalt férjének gyermekeiben, szellemi képét látja bennük annak, akit annyi odaadással szeretett; és ha főképp az ő (asszony) gyermekei ezek, akkor pótlékot talál bennük, és helyzete nem egészen vigasztalhatatlan, mert gyermekeiben támaszt talál a jövőben. Egészen másképp áll a dolog, ha a férj gyermekeket hátra nem hágy. Akkor nincs senki, a ki nevét megörökíteni, emlékét a feledéstől megóvni képes volna. Viszont a szerencsétlen feleség fájdalma annál mélyebb és erősebb, mivel elhagyatottságában sehol sem talál vigaszt vagy támasztékot; keresi mindenhol férjének szellemi képét, mely szívébe oly mélyen van bevésve, de nem találja, nincs gyermek, mely vigaszt és támasztékot nyujtana neki; hogy pedig új frigyet kössön, hogy idegen nevet viseljen, erre könnyen nem határozhatja el magát, mert férjének emléke oly élénken lebeg szeme előtt, neve oly drága és fenséges előtte, hogy azt feladni és mással felcserélni elég ereje és akarata nincsen. Az özvegy ezen vigasztalhatatlan

⁹⁾ Maleachi 2, 16. — ¹⁰⁾ Gittin 90b. v. ö. Saalschütz M. R. 106. fej.

¹¹⁾ Ezen törvények találhatók T. Gittin és Maim. Hilkhoth Gerusin.

állapotát méltatva, és kiindulva azon pszichologiai igazságból, hogy testvérek nemcsak a vér kötelékei által vannak egymáshoz fűzve, hanem vannak szellemi kötelékek is, melyek különös jóindulat által is egyesítik a fivért és nővért, ezen igazságból kiindulva, a Thora elrendelte, hogy a magtalanul elhalt férjnek fivére házasságra lépjen a hátramaradt özvegygyel, hogy általa, mint testvérének szellemi képe által, annak neve fenntartassék, emléke megörökíttessék és hogy bánatos özvegye testvérében vígaszt és támasztékot leljen (מצות יבום).¹²⁾

De igen gyakran ama szellemi kötelék, mely a testvéreket egyesítené, alig érezhető, igen gyakran kölcsönös jóakaratról szó sem lehet, úgy hogy gyakran, mikor szükséges volna, testvérének özvegyével házasságra lépni nem akarnak; több esetben ismét, az özvegy és férjzendő testvére közti házasság össze nem illő volna és ennek következtében szerencsétlen, mint a Talmud mondja: **הוא ילד והיא זקנה** »ha ő még fiatal, az özvegy pedig öreg, vagy megfordítva, ha ő öreg és az özvegy fiatal«, vagy ha egyik közülök fekélyes betegséggel bír, mindezen és hasonló esetekben, a hol azon czél, melyet a törvényhozó szem előtt tartott, el nem érhető, a Thora beszüntette a testvérházasságot (מצות יבום); de hogy a törvény illusorikussá ne váljék, elrendelte, hogy az özvegy sógorával egy birói collegium előtt jelenjen meg, a hol ennek (sógorának) nyilvánosan ki kell jelentenie, hogy a testvérházasságot teljesíteni nem akarja, erre az özvegy a saruszíjak feloldása és e sarunak levetése által megvető módon utal arra, hogy sógori, a szellemi köteléket, mely őket össze vala kötendő, feloldotta és hogy a frigyre való lépést, mely testvérének nevét megörökítette volna, nem kellemes kötelességnek, hanem nyűgnek tartotta; ezért ő most mindenféle összeköttetést és megegyezést vele megszüntet és megtagadja a vele való rokonságot¹³⁾ (מצות הליצה).

4. Csak ha tökéletes biztonságban vagyunk a férj halála felett és annak azonosságát hullájának felismerése által megállapították, csak akkor tekinthető a házasság feloldottnak és engedhető meg az asszonynak az új frigyre való lépés. Hogy tévedés ne történjék a férj azonosságának megállapításánál és hogy az asszony ez-

¹²⁾ Deutr. 25, 5—10. L. Saalschütz M. R. 104. fej.

¹³⁾ Deutr. 25. A הליצה és יבום-ra vonatkozó törvények találhatóak

által új frigyre ne lépjen, a mi a házasságtöréssel volna egyenlő, a legszigorúbb halakhikus törvények állítottak fel, úgy arra vonatkozólag, hogy miként kell az azonosságot megállapítani (סימני מביעה עין), valamint azon időre vonatkozólag is, mely a halálesettől a felismerésig letelt, és végre arra nézve, hogy a halál vizben vagy szárazföldön történt-e? ¹⁴⁾

5. Úgy ethikai, valamint közjogi okokból azon nő, a ki nek házassága elválás vagy férjének halála által oldatott fel, addig új házasságra nem léphet, míg kilenczven nap — a házasság feloldásának és az új házasság kötésének napját be nem számítva — az elválás vagy férjének halála óta el nem múlt, hogy ez által azon meggyőződést nyerjük, hogy nem terhes, és hogy a második házasságban netalán beálló idétlen szülésnél kétség ne legyen a felől, hogy melyik házasságból származik a gyermek. ¹⁵⁾

Ha a nő a házasság feloldásánál terhes állapotban van, vagy ha akkor ő maga szoptatja gyermekét, akkor, hogy elejét vegyük annak, hogy gyermeke ápolásában vagy nevelésében, szóval mindabban, a mi gyermeke életét és gyarapodását veszélyeztetné, mulasztást el ne kövessen, csak 24 hó letelte után engedtetik meg neki az új házasság. Ezen halakhikus törvények is, melyek T. Jebamot 42, Ketubot 80 tárgyaltatnak, azon ethikai kötelességen alapulnak, hogy az anya gondot fordíthasson a tehetetlen csecsemő ápolására és fenntartására.

6. Midőn Bileam, ama dicsvágyó és aljas gyűlölője Izraelnek, a moabita királynak azt a furfangos tanácsot adta, hogy mi módon idegeníthetné el Izraelt Istenétől, azt mondá: אלהיהם של אלו שונא »Izraelnek Istene, az erkölcstelennek ellensége«; ezzel a legnagyobb dicsérettel adózott Izraelnek. Minden erkölcstelen tett, minden illetlen szó, minden szemérmetlen mozdulat, minden, a mi a זמה fogalom alatt értetődik, a zsidóság által ép úgy elítéltetik, mint az erkölcsi törvényektől. Innen származnak az obscön kifejezésekre vonatkozó halakhikus törvények (ניבול פה) ¹⁷⁾; azon tilalom, hogy férfi ne viseljen női ruhát, nő pedig férfi ruhát ¹⁸⁾; innen a

¹⁴⁾ L. erről a halakhikus törvényeket Jebamot 87b kk. 114. kk. Maim. Gerusin 13. fej.

¹⁵⁾ Jebamot 41a, k. k.

¹⁶⁾ Sanhedrin 106a. — ¹⁷⁾ Sabbath 33a és máshelyen.

¹⁸⁾ Deut. 22, 5.

szigorú törvények egy leány megbecstelenítésére vonatkozólag, akár annak akarataival vagy nem avval történt legyen¹⁹⁾; és főkép a tizparancsolatban említett törvény a házasságtörésre (לא תנאף).²⁰⁾ A törvény azt rendeli, hogy a férjnek, ha nejenek hűtlenségéről meggyőződött, vele többet közösségben élnie nem szabad, de a csábítóval sem szabad a hűtlen nőnek, a feloldott házasság után sem, egybekelni.²¹⁾ כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבוועל. De ha a férj bizonyost nem tud, csak alapos gyanúja van, hogy felesége házasságtörést követett el, úgy akkor, midőn még Jeruzsálemben a magas törvény és papi szolgálat fennállott, azon eljárást követték, mely elő van írva Mózes 4. könyve 5. fejezetében a קוטה számára. Ez úgyszólván istenítélet volt, midőn egy természetfölötti isteni erő által bizonyoságot nyertek a vétek vagy ártatlanság felett. Ezenkívül ezen eljárásnak ethikai értéke is volt. Ama nyilvános szégyen, mely egy nőt, a ki könnyelmű életmódja által a gyanút magára vonta, talált; a félelemgerjesztő eskü- és átokformulák, melyeket a papnak elmondani és a nőnek egy Amennel megerősítenie kellett és főkép Istennek szent neve, mely ezen célból egy tekerésre íratott és kivételesen újra kioltatott: a vétek nagyságát és a házasság hűségének sérthetetlen szentségét akarta minden izraelita nő szeméi elé idézni és intésül szolgálni, hogy kerülendő minden, a mi könnyelműségnek volna vehető és a szigorú erkölcs elleni gyanúra szolgáltatna alkalmat. ונוסרו כל הנשים ולא תעשה כומהכנה » és a nők ezáltal megintessenek, hogy kerüljenek mindenféle paráználkodást«²²⁾; de ismerjék fel a hűség és egység erkölcsi értékét annyira, שם הקודש נמהה על המים לעשות שלום, hogy még Istennek nevét is szabad volt vizzel kioltani, hogy a házasság szent békéjét helyreállítsák és fentartsák.²³⁾

¹⁹⁾ U. o. 22, 28 és 29; Exodus 22, 15 és 16.

²⁰⁾ Exod. 20, 15. — ²¹⁾ Szotá 27b. — ²²⁾ Ezekiel 23, 48.

²³⁾ Chullin 141a v. ö. Szotá 7a. A bővebb szabványok találhatóak Szotá; Maimuni evvel rekeszti be a Násim könyvét.

V. Fejezet.

1. Házasság vagy egyáltalában nemi közösülés olyan személyek közt, a kik egymással a vérrokonság vagy sógorság viszonyában állanak, nemcsak egészségügyi szempontból helytelenítendő, hanem az ethikai törvény s a tóra szabványai által is szigorúan tiltatik. Ezek iszonyatosaknak neveztetnek (תועבות), a melyekkel a pogány népek tisztátalanokká tették magukat s a legmagasabb szentség visszatetszését keltették fel s saját vesztüket idézték fel. ¹⁾ ולא תשמואו בהם אני ה' אלהיכם מלמד שעריות קרויות טומאה ולא תשמואו בהם ונטמאתם בם ואם מטמאין אתם בהם נפסלין אתם מאחרי וכי מה הנאה יש לי »És ne legyetek tisztátalanokká általok, mert én vagyok az örökkévaló, a te Istened; ez arra tanít, hogy nemi közösülés rokonok között tisztátalanság. Ne legyetek tehát tisztátalanok, mert ez által vétkeztek az erkölcsi törvény ellen s elidegenítetek magatokat tőlem, a legmagasabb szentségtől. Hogy nyerjétek meg tetszésemet, ha fajtalanságban éltek, a mi felkelti gyűlöletemet s biztos bukástokat okozza.« ²⁾ E tisztátalanságot a tóra a természet ellen elkövetett erkölcstelen cselekedettel egy rangba helyezi; azt parancsolja והתקדשתם והייתם קדשים כי אני ה' אלהיכם »Szentekké legyetek, szent legyen akaratotok s tettetek, mert én az örökkévaló, a legmagasabb szentség, az erkölcsiség legtökéletesebb mintaképe vagyok a ti Istenetek. ³⁾

2. Az erkölcsi tisztasághoz tartozik ama tilalom is, hogy nem szabad a közösülés növel a menstruatio idején (זבה vagy נדה) vagy pedig szülés után a törvényben előírt idő lefolyása előtt, s mielőtt a tisztulásra a törvényes fürdőt vette (טבילה במקוה). Ezen elválásnak még a saját feleségétől is nemcsak egészségügyi oka van, hanem egyzersmind erkölcsi kötelesség is, s pedig az önmegtartóztatás s erkölcsi tisztaság kötelessége. ⁴⁾

¹⁾ Leviticus 18 és 20.

²⁾ Szifrá, Achre Móth. 13. fejt.

³⁾ Leviticus 20, 7. A rokonság s sógorság tilosságának különböző fokairól, valamint azon fokokról, a melyek csak a rabbinikus tilalmak (שניות לעריות), lásd Jebámót, Kiddúsin, Kethubóth s Kerithóth több helyét; Maimuni, Hilkhóth Isszuré Biáh az V. könyv »Kedusá« első szakasz.

⁴⁾ A részletes hal. törvények ezekről bőven ki vannak fejtve Szifrá

3. Vegyes házasságok a zsidóság s pogányság hívei között szigorúan meg vannak tiltva. Ennek okául az Irásban azt találjuk »כי יסיר את בןך מאחרי ועבדו אלהים אחרים«⁵⁾, s engem a legmagasabb szentséget megtagadjon, s az erkölcsiséghez is hűtelen legyen. Ilyen házasságban a tulajdonképeni ethikai czél egyáltalában nem volna elérhető.⁶⁾ A zsidóságra áttért pogánynyal rendesen érvényes házasság volt köthető; csak egyes pogány néptörzseknél tett az Irás kivételeket, a melyek azonban Szanhérib, assyriai király, hadjáratai s a különböző népeknek törzsországaikból való kiűzése s más törzsekkel való vegyülése által minden gyakorlati jelentőséget elveszített.⁷⁾

Mielőtt a fölvétel a zsidóságba megtörténik, pontosan megvizsgálandó s megállapítandó, vajjon az áttérni kívánó nem teszi-e e lépést azért, hogy valamely már előbb szándékában lévő házasságot megköthessen vagy pedig más haszon kedvéért.⁸⁾ Ha szándéka komolyságáról s tisztaságáról már eléggé meg vannak győződve, akkor mindenek előtt meggondolással eszibe juttatják, hogy Izrael régi idők óta üldöztetik, s hogy vallása miatt mennyit kell szenvednie. Ha szándékában mégis megingathatatlan, akkor nemcsak a vallás alaptanaira oktatják, hanem néhány könnyen teljesíthető kötelesség mellett több parancsra s tilalomra, a melyeknek megtartása a legnagyobb nehézséggel s teljes önmegtágadással van összekötve, is figyelmeztetik, s egyszersmind ama nagy büntetéseket is fölemlítik, a melyekkel meg nem tartásuk csak most járna, holott eddig ez alól föl volt mentve. Ha még most is szilárdan megmarad szándékánál, akkor a jámborok jutalmáról a túlvilágban beszélnek neki s csak ezután történik meg a felvétel előírt actusa.⁹⁾ Ekképen itt is eleget tesznek az akaratszabadság s igazságosság ethikai eszméjének s senkit sem bírnak rá szinlett áttérésre rábeszélés, kecsegtetés vagy pedig kényszereszközök alkalmazása által.

Thazria 1. fej. Meczórá 4. s köv. fej.; Niddá, Mikváóth; Maimuni Isszuré Biáh 4—12. fej. s Mikváóth.

⁵⁾ Deut. 7, 4. —

⁶⁾ V. ö. Saalschütz, Mos. Recht »Anhang« 799. l. s köv.

⁷⁾ L. Jebámóth 76a. s köv. II. Kiddúsin 67a. Tósziftá Kiddúsin 5. fej. Maimuni, Isszuré Biá 12. fej.

⁸⁾ Jebámóth 24b., Maim. Isszuré Biá 13. fej. 14. §.

⁹⁾ Jebámóth 47a., Maim. i. h. 14. fej.

4. Az Áronidák, mint az Isten papjai, hivatásuk következtében a házasságkötésnél több korlátnak vannak alávetve ; a főpap házassága még szűkebb korlátokkal volt körülvéve ; mert a papoknak tökéletes erkölcsi tisztaságban s szentségben csak isteni hivatásuknak kellett élni s mert nekik a nép előtt az erény mintaképeül kellett szolgálni. *בִּי קְרוֹשׁ הוּא לְאֱלֹהֵי* »Az Istennek van szentelve a pap«¹⁰⁾, az ő szolgálatának szentelve ; *קְרוֹשׁ יְהוָה לְךָ בִּי קְרוֹשׁ אֲנִי ה' מְקַדְּשֶׁכֶּם* »szent mint az Isten szolgálatának szentelve legyen előtted, mert szent vagyok én, az örökkévaló, a ki szentté tesz benneteket.«¹¹⁾

5. A feleség választásánál ne döntsön annak vagyon a, hanem méltó volta s személyes erényei legyenek döntők¹²⁾ ; a talmud azt mondja, a ki magához nem méltó feleséget választ, nem látja az égi erény fénysugarait¹³⁾ : élete ege el van borúlva. Továbbá azt tanítják bölcseink, hogy a feleség választásánál a szülőkre s műveltségi fokukra tekintettel kell lenni.¹⁴⁾

6. Végre a zsidóság minden hívétől a legszigorúbb szüziességet s erkölcsi tisztaságot követeli úgy a házasság életben, mint azon kívül. Ezért zárja be Maimuni a »Kedúsá« könyv első szakaszát a következő szavakkal : »Az ember kötelessége, hogy a nemi ösztönön uralkodjék s hogy arra törekedjék, hogy különös szentségesítés, a gondolkodás tisztasága s szilárd elhatározás által a gonosz vágyat elnyomja s attól megszabaduljon. Ledér tréfa, részegség s frivol beszéd távol legyen tőle, mert ezek fajtalanságra s romlásra vezetnek. Gondolatait a tórának szentelje, törekvése oda legyen irányítva, hogy ismeretek által mindinkább tökéletesedjék ; mert fajtalanság rendszeren csak durva, tudatlan embereknél található ; de a ki a tudományal foglalkozik, arról iratott : »édes mint az őz, kedves mint a zerge, felüdít kedvessége minden időben, szerelmében találod kéjedet.«

7. Az étkezési törvények megtartását is különös szentségesítés kötelességének nyilvánítja az Irás. Azon intellemmel : *וְהִייתֶם קְרוֹשִׁים בִּי קְרוֹשׁ אֲנִי* »Szentek legyetek, mert szent vagyok én«, rekesztetik be ama fejezet (Leviticus 11, 45), a mely a szabványokat az élvezetre megengedett s megtiltott állatokról tartalmazza. Ugyanazon törvényekhez a Deuteronomiumban a bevezető szavak következőképen hangzanak *לֹא תֵאָכְלֶנּוּ בְּלִי תַעֲבָה* »Ne edd azt, a mi utálat.« Végre mindkét helyen az evésre eltiltott állatok »tisztátalanoknak (*טְמֵאִים*) nyilván-

¹⁰⁾ Leviticus 21, 7. — ¹¹⁾ U. o. 21, 8. — ¹²⁾ Kiddúsin 70a.

¹³⁾ Kiddúsin 70b. — ¹⁴⁾ Peszáchim 49a. s. köv.

váníttatnak. Már ebből is lehet az étkezési törvények ethikai jelentőségére következtetni, ha az áthágásuk által bekövetkező szentségtelenítést talán nem is látjuk be.¹⁵⁾ De ettől eltekintve az önmegtartóztatás s lemondás, a melylyel e törvények megtartása össze van kötve, az erkölcsi erő magas fokát tételezi fel, s ez által hogy ezt folytonosan fokozni törekedünk, a legerősebb védőfalat építjük fel az erkölcstelen vágy ostroma ellen. Azonban még sem követeli a zsidó vallás híveitől, hogy életük asketikus legyen, sőt az Isten fenséges természetében örülünk létünknek, élvezünk s engedjük, hogy az élvezetben mások is részt vegyenek; hiszen a talmud is mondja: »עתיד אדם להן דין וחשבון על כל מה שראה עינו ולא אכל«¹⁶⁾ Az ember majd felelősségre vonatik minden miatt, a mit szemei láttak s nem élvezte.¹⁶⁾ Használjuk tehát az Isten adományait, de élvezésünk legyen mértékletes, összekötve önmegtartóztatással s lemondással, sohasem szabad azt czélnak tekinteni, hanem csak az élet eszközének. »פרישות מביאה לידי טהרה מביאה לידי קרושה«¹⁷⁾ Önmegtartóztatás tisztaságra vezet, ez pedig szentségre.«¹⁷⁾ Ebben az erényben gyakoroljuk magunkat akkor is, midőn az étkezési törvényeket megtartjuk; ebben található ethikai értékük. »כל אמת אלה צרופה רב אמר לא«¹⁸⁾ Az Isten mindegyik szava tiszta, ez azt jelenti — jegyzi meg Rab, — hogy a törvények azért adattak Izráelnek, hogy őket tisztítsák s a vágytól megszabadítsák.«¹⁸⁾

Ha végre megfontoljuk, hogy az ember jogosultsága az állatok életét a saját élvezése miatt elpusztítani, csak az ethikai személyben találja okát, s hogy ennek lealázása által felsőbbbségi jogát az állatok felett elvesztette, akkor világos lesz előttünk, hogy emberi méltóságunkat milyen gondnal kell megóvni s hogy kell őrizkednünk, hogy az isteni törvény által vont korlátokat át ne törjük. Az első ballépés már a világteremtő uralkodó jogaiiba való beavatkozás volna, a ki hatalmunkat teremtményei fölött határok közé szorította s isteni akarata által korlátolta. E határ áthágása a legmagasabb szentség visszatetszését vonná maga után s azért az erkölcsi törvénynek ellentmondana. »מכלל שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל יכול הכל היה בחוקת היתר ת"ל זאת הבהמה אשר תאכלו יכול יהא כל הבהמה כולה מותרת ת"ל

¹⁵⁾ V. ö. Móre Nebukhim III. 48. fejj.; Ábrahám Ibn Ezrá Lev. 11-hez; l. még Saalschütz Mos. Recht 28. fejj.

¹⁶⁾ Jerusalmi Kiddúsin a 4. fejj. végén.

¹⁷⁾ Abóda Zárá 20 b, — ¹⁸⁾ Vajikrá Rabbá. 13. fejj.

אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו אסר אבר מן החי על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה אסר גיד הנשה וכל הלב שור וכשב ו ז לא תאכלו אסר את החלב כל דם לא תאכלו אסר את הדם יכול יהו מותרין בביחה ושלא בביחה ת"ל וזבחת ואכלת

Az Isten szava : »nektek adtam mindent, mint a zöld füvet«, nem úgy fogandó fel, mintha ez által az embernek az állatvilág fölött oly feltétlen hatalom adatott volna, mint a növényvilág fölött, nem, az uralom az állatok fölött korlátolva van. -- Az első korlátot abban kell látni, hogy nem minden állatot szabad enni, hanem csak azokat, a melyek a tórában említettnek vagy pedig határozott jegyek által meg vannak jelölve. A második korlát abban rejlik, hogy a megengedett állatokból sem szabad minden részt megenni. Ide tartoznak az élő állatból levált részek (אבר ובשר מן החי), továbbá az ín (Spannader), a faggyú s a vér; végre az evésre szánt állatok leölési módja is bizonyos törvényekhez van kötve.¹⁹⁾

VI. Fejezet.

1. Az ember akaratszabadságában fogadalom vagy eskü által lemondhat jogszerű javának birtokáról valamely magasabb cél kedvéért vagy pedig az erkölcsi s vallástörvény által megengedett élvezetről is lemondhat örökre vagy csak meghatározott időre. Az ilyen fogadalom vagy eskü az illetőre kötelező s nem szabad azt megsértenie. Mind az ethikai törvény, mind a zsidóság azt követeli minden hívétől, hogy minden állításában igaz legyen, s hogy minden ígére-

¹⁹⁾ Szifrá Semini 2. fejr. Az élő állatokról levált részek élvezése durvaságra s kegyetlenségre vall, a mely művelődött emberhez nem méltó; e tilalom a hét noachidikus törvény közé tartozik. Szigorúan el van tiltva az izraelitának a vér élvezése, »vielleicht um Grausamkeit zu verhüten« (de Wette, Lehrbuch der heb. jüd. Archäologie, 188. §. v. ö. Abravanel Thóra-commentárját s Saalschütz M. R. 29. fejr. 3. és 4. §.). E végett a húst a vértől meg kell tisztítani s az izmokban lévő vért mosások s sóval való behintés által el kell távolítani. Az állat leölésének egy finom, éles, minden csorbától ment késsel kell történni s pedig olyan személy által, a kinek vallásos erkölcsi jelleme el van ismerve, továbbá lehetőleg gyorsan kell történni, minden pauza nélkül s egyáltalában minden kerülendő, a mi kegyetlenséggel határos. A »teréfá«- s »nebéla«-ról s egyáltalában az étkezéstről szóló halakh. törvények találhatók Chullin tractatusban s máshol Maim. Maakhálóth. Isszuróth s Sechitá.

tét híven teljesítse; hazugság s szószegés meg van tiltva mindkettő által és a legmagasabb igazság előtt visszatetszést szül. תועבת ה' כל המחלית » Iszonyat az örökkévaló előtt a hazug ajkak«¹⁾ יפתי שקר » A ki adott szavát megszegi, olyan mint a bálványimádó«²⁾, mivelhogy megtagadja az igazságot. שיהא ה' שלך צדק » Őszinte legyen állításod s tagadásod.«³⁾ Ha már az egyszerű ígéretről áll ez, mennyivel szentebbnek kell azt tartanunk, ha valamely fogadalom vagy eskü alakjában tétetett. איש כי ידר נדר לה' או השבע שבועה לאמר אסר על נפשו לא יהל דברו ככל היצא מפיו יעשה » Ha egy ember az örökkévalónak valamit megfogad vagy esküt tesz, a mi által valamit megtilt magának, ne becsülje kevésre szavát, hanem mindent úgy cselekedjék, a mint ajkaiból kijött.«⁴⁾ מוצא שפתך » A mi ajkaidról jött, azt tartsd meg s tégy úgy, a mint örökkévaló Istenednek önként ígértél, a mit száddal kimondtál.«⁵⁾

A halákha a fogadalmaknál két kategóriát különböztet meg. 1. Szentségesítő s szentelő fogadalmak, ígérő fogadalmak (Angelobung נדרי ודמי הקדש). 2. A lemondó fogadalmak, ön megtartóztató fogadalom (Abgelobung נדרי אסור). Az elsőkhöz tartoznak azon megfogadások, a melyek valamely Isten előtt tetsző fogadalomra vonatkoznak, mint pl. áldozatok, ajándékok a szent templom s edényeinek fentartására (נדריים לקדשי מזבה ולקדשי ברך הבית), továbbá valamely személy szentelése (נדר, עירבין) s más azon kor szükségleteinek megfelelő fogadalmak.⁶⁾ Továbbá alamizsnaadás, ajándékok az Isten házának s az istentisztelet fentartására, jótékony intézetek, iskolák s kórházak alapítására s fentartására s más a közjó előmozdítására szolgáló célokra, a melyek minden korban isteni munkáknak tekintetnek. Az ilyen fogadalmak kétfélék vagy szentelő fogadalom (Weihegelobung, נדר הקדש, szorosabb értelemben) vagy szentelés (Weihe, נדבה). Az első azon kötelesség elvállalása, hogy vagyona egy részét az említett jámbor célok valamelyikének szenteli, ez ezen formula által történik: הרי עלי, azaz emez vagy ama jótékony cél elérése végett kötelességem legyen vagyonomból egy meghatározott összeget áldozni. A szentelés ellenben (נדבה) abból áll, hogy a vagyon valamely meghatározott része azon-

1) Példabeszédek 12, 22. — 2) Szanhedrin 92a. — 3) Bábá Mecziá 49a.

4) Numeri 42, 2. — 5) Deut. 23, 24.

6) V. ö. Leviticus 27. —

nal valamely jótékony célra rendeltetik s ezen formula (הרי ה) »ez arra legyen ajánlva« szenteltetik. De bármikép tétessék is a fogadalom, egyenlően kötelező s megsértése tilos, mert közvetlen vonatkozással a legmagasabb igazságra tétetett az ígélet. Sőt a kötelesség kívánja, hogy a fogadalom minél előbb teljesíttessék. בי תדר נדר לה' אלהיך לא »Ha az örökkévaló Istenednek fogadalmat tettél, ne késedelmeskedjél azt teljesíteni, mert az örökkévaló Istened követelni fogja tőled s vétékké válik nálad.« ⁷⁾ Azért jobb, ha fogadalmat nem teszünk, hogy ne jöjjünk kisértetbe, hogy a fogadalmat meg ne tartsuk vagy hogy teljesítésével késedelmeskedjünk. ובי תהדר לנדר לא יהיה בך הטא »Ha elmulasztottál fogadalmat tenni, nem véték.« ⁸⁾ את אשר תדר שלם טוב אשר לא »Tartsd meg azt, a mit megfogadtál, jobb fogadást nem tenni, mint tenni s meg nem tartani.« ⁹⁾ Mindenesetre a fogadalomnál, még jótékony s jámbor célokra is, kellő mértéket kell tartani. Ebben az értelemben Maimuni a Haflaa könyvét, a mely a fogadalmakról s az esküről szól, a következő szavakkal fejezi be: »Habár a vagyon szenttétele s szentelése kötelesség s az emberhez illő azokat gyakorolni, hogy aljas ösztöneit megfékezze s hogy távol maradva a kapzsiságtól a próféta szavait kövesse, a melyek így hangzanak: Tiszteld az örökkévalót vagyonodból; még sem gáncsolandó az, a ki soha sem tett fogadalmat (ha csak a jótékonyosság kötelességeit teljesíté); világosan mondja a tóra: Ha elmulasztod fogadást tenni, az nem véték. De soha sem szabad az egész vagyont feláldozni vagy valamire szentelni; a ki ezt teszi, vét az Irás világos szavai ellen, a mely csak azt parancsolja לך אשר לך egy részt birtokából (szentelhet), de nem כל אשר לך az egész birtokot, a mint már bölcseink magyarázzák (Erákhin 28a). Ez nem jámborság, hanem balgaság, mert ha egész vagyonunkról lemondunk, kénytelenek vagyunk mint koldúsok a társadalom terhére esni. Az ilyen nem méltó, hogy rajta megkönyörüljenek s a bölcsek örült szenteskedőnek nevezik, a ki ártalmas a társadalomra. A legbőkezűbb se szenteljen többet a jótékonyiságnak, mint vagyonának egy ötödét (Kethubóth 50a). Az ember fontolja meg jól szavait — mint a próféták mondják — úgy a vallásos mint a társadalmi élet ügyeiben. Hiszen az

⁷⁾ Deut. 23, 22. 1. Rós Hasáná 4a. köv. 11.

⁸⁾ Deut. 23, 23. — ⁹⁾ Kóheleth, 5, 3. 4. 1. Nedárim 9a. Chullin 2a.

Írás még a kötelességszerű áldozatok hozatalánál is tekintetbe vette a vagyoni állapotot, s ennek mértéke szerint határozta meg az áldozatokat, mennyivel inkább kell a számításnak uralkodni adományoknál, a melyek csupán fogadalmaknak következményei; ne fogadjanak meg többet, mint a mennyit a viszonyok megengednek a szentírás szavai szerint: »Mindenki vagyona mértéke, az áldás nagysága szerint, a melyben az örökkévaló Istened részesített.«¹⁰⁾

2. A második kategóriába tartozó fogadás az önmegtartóztató fogalom, hogy meghatározott, el nem tiltott élvezetekről vagy örökre, vagy csak meghatározott időre lemondunk. E lemondás történhetik a fogadás (נדר איסור) vagy pedig az eskü formájában (שבועת איסור). Az első formával azt fogadják meg, hogy az illető tárgyat az élvezésre vagy a használatra tiltottnak fogják tekinteni (איסור הפנא); a második formával kötelezi magát az ember, hogy a lemondott tárgyat nem fogja használni és élvezni; mintegy zálogba adja magát szaváért (איסור גברא). Mindkét esetben áll a kötelezettség a fogadást szentnek tartani s meg nem szegni. Ide tartozik a názir-fogadalom is.¹¹⁾

Azonban a lemondó fogadalom egyik formája sem tekintetik a halákha által érdemnek; sőt az, a ki fogadásokra szoktatja magát, élesen gáncsoltatik. הנודר כאלו בונה במה והמקיימו כאלו הקריב עליה »A fogadástevés oltárépítés (azaz olyan időben, midőn az áldozás a szent templomon kívül meg volt tiltva); a fogadás megtartása pedig annyi, mint azon áldozni.«¹²⁾ אע"פ שמקיימו נקרא רשע »A ki fogadást tesz, még ha megtartja is, vétkes.«¹³⁾ לעולם אל תהי הניל בנדריים שסופך למעול¹⁴⁾ »Ne szokjék rá az ember a fogadásra, mert ez által könnyen megtanulja, hogy az esküvel is könnyelmű játékot üzzön.«¹⁴⁾ וכפר עליו מאשר חטא על הנפיש וכי באוזה נפש חטא זה אלא שציער עצמו מן היין והלא דברים ק"ו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דברים על אחת כמה וכמה מכאן אמרו כל היושב בתענית נקרא חוטא »Kiengeszteljék azt, a mit vétett a személy ellen (a názir). Melyik személy ellen vétett, a saját személye ellen az által, hogy megfogadta, hogy a bor élvezetéről lemond. Ha már ez is bűnösnek mondatik, mennyivel inkább vétkezik az, a ki minden élvezetről való lemondásra tesz fogadást. Így taníták a bölcsek is: a ki testét bőjt

¹⁰⁾ A hal. szabványok találhatók Erákhin tractatusban s máshol.

¹¹⁾ Numeri 6; talm. Názir, Maim. Názir szakasz.

¹²⁾ Nedárim 22a. — ¹³⁾ U. o. 20a. — ¹⁴⁾ U. o. — ¹⁵⁾ Nedárim 10a.

által sanyargatja, vétkes.«¹⁵⁾ לֹא דִיךָ מִה שֶׁמִּדָּה לְךָ הַתְּרָה אֵלֶּה שֶׁאַתָּה. Hogy mérsékletre s önmegtartóztatásra szokjál legyen, elegendő az, a mit a tóra megtiltott, miért akarsz még szűkebb korlátokat vonni s még a megengedettről is lemondani?«¹⁶⁾

Csak a bünnel való küzdelemben, csak midőn a vágy az erkölcsiséget ostromolja s ez veszélyben forog, hogy legyőzetik, csak az ilyen esetekben dicséretre méltó a fogadalom az ethikai akarat megerősítésére, a lelkesedésre a kötelességért (לִירוּיָהּ; נְשִׂיָה), csak az ilyen esetekben ajánltatik a halákha által. »Fogadalmak, a melyeknek czélja az, erkölcsi gondolkodás megerősítése, a tett nemesítése, jámbor buzgalomról a jóért tesznek tanúságot s dicséretesek. Ha valaki észreveszi, hogy az evés örömeinek szolgál s megfogadja, hogy egy vagy két évig nem fog húst enni; vagy ha látja, hogy hajlama van a borivásra vagy a részegsége, s hosszabb időre lemond a borivásról (vagy örökre a lerészegedésről); vagy ha hajlamot érez magában a kapzsiságra vagy kivánságot idegen vagyon után, s fogadás által megtiltja magának, hogy ajándékot elfogadjon vagy hogy egy meghatározott város lakóinak javaiból valamit élvezzen; vagy ha érzi, hogy a hiúság hatalmába kerítette s megfogadja, hogy názir lesz; csak ilyen s hasonló fogadalmak érdemesek s ezekről áll a bölcsek szava: a fogadás kerítés az önmegtartóztatás körül (azaz ily fogadalmak által eltávolíttatnak a gonosz vágyak, hogy ne férhessenek hozzánk). De bármily dicséretesek is az ilyen fogadalmak, még se halmoztassanak egymásra; senki se szokjék rá a fogadásra, hanem arra, hogy fogadás nélkül is távol tartsa magát mindattól, a mi az erkölcsiséget veszélyeztethetné.«¹⁷⁾

3. Azonban mégis vannak pillanatok, a melyekben az ember valamely hirtelen izgalom, heves lelki felháborodás befolyása alatt meggondolatlanul fogadást tesz, a melyet később, midőn a felháborodás vihara elmúlt, s a lelki nyugalom visszatért, komolyan megbán. Ez gyakori eset az izgékony női lelkületnél. Azon megfontolásban, hogy az ilyen elhamarkodott fogadalom nem tekinthető a teljes szabadakarat s érett meggondolás kifolyásának, hanem önkéntelennek, az affectusok pillanatnyi hatalma alatt keletkezett fogada-

¹⁵⁾ Jer. Nedárim 9. fejt. 1. halákhá.

¹⁷⁾ Maim. Nedárim 13. fejt. 23., 24. §.; v. ö. talm. Nedárim 96.

lomnak, a halákha tehát az ilyen fogadalmat feloldhatónak nyilvánítja (התרה) s pedig vagy egy kiváló törvénytudó (מומחה) vagy három személy által, a kik a fogadalmakról szóló szabványok szükséges ismeretével bírnak. A feloldás azonban csak úgy történhetik meg: 1. Ha a fogadás nem történt valamely kötelesség teljesítésére vagy pedig valamely bűn el nem követésére. 2. Ha a fogadalom nem tétett másnak. A mit másnak fogadtunk, híven meg kell tartani, míg ez le nem mond róla s beleegyezése nélkül fel nem oldható. 3. Ha az, a ki a fogadalmat tette, valódi megbánást tanúsít, úgy hogy feltehető, hogy rendes állapotban nem tette volna. Ezen kívül vannak még fogadalmak, a melyeknek feloldása úgy lényegüknél mint alakjuknál fogva nincs megengedve. A ki tehát a feloldást kéri, köteles az illető forumnak megmondani: a fogadalmat, az alkalmat s az okot, mért bánja meg s miért kívánja a feloldást. Csak annak megvizsgálása után, hogy a fogadalom feloldható-e? vagy hogy nem kötelezi-e valamely jogos ok a fogadalom teljesítésére s hogy az állítólagos megbánás feljogosít-e a feloldásra? következhetik be a feloldás. Egyébiránt a tóra a leánygyermeket 12¹/₂ éves koráig az atya gondnoksága alá helyezi, a feleséget pedig a férj gondozása alá, hogy bizonyos a halákha által körülírt fogadalmakat nem kötelezőknek nyilvánítja (הפירה).¹⁸⁾

4. Az ígéretnél eskü által szentebb az aszertorikus eskü, azaz valamely dolog igaz vagy nem igaz voltának ünnepeles állítása az Istennek tanúul való felhívása mellett. Ilyen eskü semmi föltétel alatt sem oldható fel. Ha nem felel meg az igazságnak, egyenlő az Isten nevének megszenteltségtelenítésével, a legmagasabb igazság kigúnyolásával. A hamis eskü már magában véve, tekintet nélkül az általa esetleg okozott jogsértésre, bűn mind az ethikai, mind a valósi törvény ellen. לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כי לא יקה ה' את אשר. »Ne vedd hamisan ajkadra az örökkévaló Istened nevét, mert az örökkévaló nem hagyja büntetlenül azt, a ki nevét hamisan veszi ajkaira.«¹⁹⁾ ולא תשבועו בשמי לשקר והללה את שם אלהיך. »Ne esküdjetez nevémmel hazugságra, megszenteltségtelenítend Istened nevét, én vagyok az örökkévaló.«²⁰⁾ A halákhá a hamis esküt, eltekintve azon jogtalanságtól, a melyet általa az emberek és a

¹⁸⁾ L. Numeri 30. fej. és a hal. szabványokat Nedárim s Sebuoth, Maim. Hilkhóth Nedárim.

¹⁹⁾ Exodus 10, 7. — ²⁰⁾ Leviticus 19, 12.

társadalmi rend ellen elkövetnek, istenkáromlásnak, az Isten előtti tisztelet súlyos megsértésének s a legmagasabb igazság megtagadásának nyilvánítja, tehát a legnagyobb bűnök egyikének, a mely nem könnyen engesztelhető ki. »Azért szükségesebb itt kiválóbb óvatosság, mint más tilalmaknál, mert e bűn egyike a legsúlyosabbaknak.«²¹⁾ Azért kell az esküttevőnek állításának igaz voltáról a legteljesebb meggyőződéssel bírnia, s az eskü letévése előtt ezen actus szent komolyságát s horderejét meggondolnia. את ה' אלהיך תירא אתו »Félj az örökkévaló Istenedtől, őt szolgálj, hozzá csatlakozzál — akkor esküdhetsz nevénel.«²²⁾

VII. Fejezet.

A midrás mondása szerint Ábrahám, midőn vándorlásakor Mezopotániában észrevette, hogy az ottani lakosok henyelés között könnyelműen kéjelegnek, így kiáltott fel: הלווי לא יהא לי חלקי בארץ »Óh ne legyen sorsom, hogy ebben az országban, e könnyelmű érzéki emberek között letelepedjem; ne legyen ez azon földrész, a melyről az Úr vándorlásom megkezdésénél azt mondotta: אל הארץ אשר אראך »Menj azon országba, a melyet mutatok majd neked.«¹⁾ Midőn Ábrahám útját folytatva oly vidékre jött, a melynek lakói mértékletesek s munkások valának s földjeiket rendes időben művelék meg, így szólt a patriarkha: הלווי יהי חלקי בארץ הזאת »Bár csak ez volna az Isten által megígért föld!« Akkor hallá ama szavakat לורעך אתן את הארץ הזאת »Magzatodnak adom ezen országot.«²⁾ Ábrahám ez által a földművelést választá utódainak kiváló foglalkozásává s Izráelnek az ígért földének birtokbavétele után földművelő néppé kellett lennie. De hogy e tevékenységében magas ethikai hivatásá-

²¹⁾ Maim. Sebuoth 12. fejj., 1., 2. §.

²²⁾ Deut. 10, 20. V. ö. Frankel »Die Eidesleistung der Juden« több helyen. A hal. szabványok találhatók talm. Sebuóth, Bábá Mecziá s máshol. Megjegyzendő még, hogy a halákhá szerint a לשוא szó szerinti értelmének megfelelőleg minden szükségtelen, még igaz állítás is s az isten-névnek minden hiába való, könnyelmű kimondása mint az Istennek tartozó tisztelet megsértése szigorúan meg van tiltva.

¹⁾ Genesis 12, 1. — ²⁾ Berésith Rabbá 39. fejj.

nak, hogy magát az erény ősi forrásának szentelje, mindig tudatával bírjon, legyen áthatva azon igazságtól: *לֵה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תֵּבֵל וַיִּשְׁבֵי בָהּ* »hogy az örökkévalóé a föld s minden, a mi megtölti, a világ s minden lakója« ³⁾, s hogy: *הַכֹּהֵן ה' מְלֵאָה הָאָרֶץ* »az egész föld telve van az isteni szeretettel.« ⁴⁾ Az Isten uralmát s általános szeretetét ismerje el s vigye keresztül a föld megművelésénél, a vetésnél s a behordásnál, mindenkor s mindenhol találjon lelkében visszhangra az isteni szózat: *כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְחוֹשְׁבִים אַתֶּם עִמָּדִי* »Enyém az ország, ti csak idegenek s bennlakók vagytok nálam.« ⁵⁾ Hogy ez a magasabb igazság Izráel tudatából soha se vesszen ki, célja azon különféle törvényeknek, a melyek a föld s gyümölcse használatára vonatkoznak. ⁶⁾ *וְהֵחֵמוּ עָלַי כָּל מַעֲשֵׂוֹ* »az Isten könyörületesség minden alkotására kiterjed« ⁷⁾, azért kell neked is, ki szolgálatában állsz, utána törekedni s az állatokon megkönyörülni. Nem szabad tehát különböző nemű állatokat befogni, a melyeknek ereje s húzó képessége különböző. ⁸⁾ A nyomtatásnál ne köss a baromra szájkosarat ⁹⁾, s ne tedd lehetetlenné, hogy a föld áldásából egyék. A vonó s tehermarha szombaton pihenjen. ¹⁰⁾ *אַתְּ הַקְּתִי תִשְׁמְרוּ הַקּוֹת שֶׁחֻקְתִּי לָהֶם כִּבְרִי* »A törvényeket, a melyeket az egyes teremtmények teremtésénél adtam, kövessétek« ¹¹⁾, s ne vegyítsétek össze a természet által elválasztott nemeket, sem a marhatenyésztésnél, sem a föld művelésénél (*כִּלְאִים*). Az árpából s buzából az először megérettet a föld urának kellett szentelni, az első mint Ómer-áldozatot ¹²⁾, az utóbbit két kenyér alakjában (*שְׂתֵי הַלֶּחֶם*) ¹³⁾. Éppen így történt az ország legkiválóbb gyümölcsnemeinél, ezekből a templomba kellett vinni áldozati adományokat; ez különös ünnepélyességgel történt. Processiók zarándokoltak az elmésen földízített kosarakkal, a melyek telve voltak érett gyönyörű gyümölcsessel, hála- s dicsőítő éneket dalolva az áldás adójára s kísérve a városok lakóitól az Isten városába, a hol ennek polgáraitól ezen üdvözléssel: *אֲהִינוּ אִנְשֵׁי מְקוֹם בְּאַתֶּם בְּשָׁלוֹם*

³⁾ Zsolt. 24, 1. — ⁴⁾ U. o. 33, 5. — ⁵⁾ Leviticus 25, 23.

⁶⁾ E törvények megtartása java részben Palásztina birtokához van kötve (*הַזְבוּת הָאָרֶץ*). Találhatók Széder Zeráimban, továbbá Kiddúsin s máshol, a mi Maimuninál »a vetésekről« (*סֵדֶר זְרַעִים*) szóló könyvben össze van gyűjtve s rendezve.

⁷⁾ Zsoltár 147. 9. — ⁸⁾ Deut. 22, 10. — ⁹⁾ U. o. 25, 4.

¹⁰⁾ Exodus 20, 10. 23, 12.

¹¹⁾ Kiddúsin 89a. V. ö. Nachmáni comm. Leviticus 19.

¹²⁾ Leviticus 23, 9—15. — ¹³⁾ U. o. 15—22.

»Testvéreink ama város polgárai (itt megnevezték a várost) jövedeleket kísérje az Isten békéje.«¹⁴⁾ Így vonultak fel zene s ének mellett a templom hegyére, a hol mindenki¹⁵⁾ emelkedett hangulatban s hálás szívvel rövid szavakkal elmondta az ősatyák történetét, a csodálatos kivonulást Egyiptomból, s a bevonulást az ígéret országába s a pap jelenlétében a kosarat az Úr oltára elé állítá, mondván : *ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי הארמה אשר נתת לי ה'* »Elhoztam most áldozatul a föld első gyümölcsét, a melyet, ó Isten, adtál nekem.«¹⁶⁾ Csak miután az isteni uralmat s szeretetet elismerte, s az Isten, az áldás adója előtt imáját alázatosan elvégezte, csak akkor örvendhetett a földnek, csak akkor élvezhette szorgalmának gyümölcsét. Valóban szebb, emelkedettebb s szentebb aratási ünnepet nem lehetett tartani. A föld első gyümölcsét Istennek szentelni, őt vidám hangulattal s összes embertársainkkal testvéri egyetértésben minden jó ajándékozójának elismerni s azután szorgalmunk áldását nemcsak magunkra s mieinkre fordítani, hanem azzal a szegényt és idegent is megörvendeztetni s róluk szeretettel megemlékezni: ez kétségtelesen a legmagasabb lelki gyönyörűség, a mely méltó ahhoz, a ki hivatva van mindenben az erkölcsiség mintaképének utánozója lenni.

2. A jótékonyág ethikai kötelesség, s a halákhá azt parancsolja : *תן לו משלו שאתה ושלך שלו* »Adj az Istennek az övéből, mert te s minden, a mi a tied, az övé.«¹⁷⁾ Az adomány, a melyet a szegénynek nyújtasz, nem egyéb mint az Isten által neked ajándékozott tulajdon, a melyet akarata szerint kell felhasználnod, s a melylyel a szükségben szenvedőkön segítened kell; azért add neki az alalmazsnát örömtelt szívvel s barátságos szavak kíséretében.

A tóra megtiltja, hogy az aratásnál a föld széleit levágják (פאה)¹⁸⁾; ép így meg van tiltva a mezgerelés a szőlőben vagy egyáltalában a lehullottnak a felszedése (לקט)¹⁹⁾ vagy a visszatérés, hogy a mezőn felejtett kévét fölszedjék (שכחה)²⁰⁾; hanem ליתום ליתום »az idegené, árváé s özvegyé legyen«; az Úr neked adta ugyan a földet birtokul, de a szélei, a kihullott s lehullott mag

¹⁴⁾ Bikkúrim 3, 3. — ¹⁵⁾ A misná (Bikkúrim 3, 4.) arról értesít bennünket, hogy Agrippa király maga is a vállára vett egy kosarat az első gyümölcsessel s evvel megrakva lépett be a templom csarnokába.

¹⁶⁾ Deut. 26, 1—12. Bikkúrim. Maim. Bikkúrim szakasz.

¹⁷⁾ Ábóth 3, 7. — ¹⁸⁾ Leviticus 19, 9. Péá, Maimuni, Mattnath Anijim.

¹⁹⁾ Levit. 24, 9. — ²⁰⁾ Deut. 24, 9.

s gyümölcs és az elfelejtett kékék nem neked adattak, hanem a szegényeknek s a birtokot nélkülözőknek: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים » Emlékezzél meg, hogy minden birtok nélkül rabszolga valál Miczraimban, azért azt parancsolom én, a ki megszabadítottalak s ezen országot adtam neked, hogy így cselekedjél.«²¹⁾ De ezzel a földművelő még nem tett eleget a jótékonyság kötelességének, hanem mielőtt a föld s fa behordott termésből valamit a saját vagy háznépe élvezetére fordíthatott volna, kellett még a papoknak s levitáknak, a kiknek szent templomszolgálatuk s tanítói hivatásuk miatt néhány lakóhely kivételével földbirtok nem adatott, kellett még az előírt adományokat adni²²⁾, (תרומות) (ומעשרות והלה) mint az isteni hűbér meghatározott részeit. A semitá minden harmadik esztendejében a szegények között is kellett egy tizedet kiosztani (מעשר עני)²³⁾.

3. Hogy a földnek is alkalom nyujtassék új erő gyűjtésére s hogy az idő folyamán legalább egy esztendőn a föld használatában teljes egyenlőség uralkodjék, minden hat esztendei művelés után egy évnek kellett következni, a mely a pihenésnek volt szánva, s a melyben minden mezei munka szünetelt; egyszersmind emlékeztetés volt a teremtés hat napjára s a nyugalom hetedik napjára. A pihenés esztendejében (שנת שמיטה)²⁴⁾ nem volt szabad a földet megművelni vagy vetni, nem volt szabad a szőlőtökét megnyesni, s a magától kisarjadzott termést a földön s kertben nem volt szabad behordani; gazdátlan jószágoknak tekintetett (הפקר) s élvezete mindenkinek különbség nélkül, sőt még az állatoknak is meg volt engedve. Ez nagyon üdvös erkölcsi figyelmeztetés volt a tehetős számára, a ki egyszerre a szegény helyzetében látta magát s ez által a szükségben szenvedőkért melegebben tanult érezni; de egyszersmind a szegénynek is bátorításul szolgált, a ki a földi javak mulandóságát látva, saját sorsával megelégedettebb lön.

4. A jótékonyság, a mely az ősoktól örökölt ethikai köteles-

²¹⁾ U. o. 24, 22.

²²⁾ Numeri 18. Deut. 14. Terumá, Maaszér s Maaszér Sáni. Challá, a mely a tisztából adatik, a papé (Numeri 15, 18—21. talm. Challá). Ezekon kívül még többféle adót kellett adni a papoknak, lásd Numeri 18. Deut. 18, 3—5. s máshol; talm. Chullin 130—139, Erákhin s Bekhóróth; lásd Maimuni, Bikkurim 1. szak. — ²³⁾ Deut. 14, 28, 29. Ros Hasáná 12b, Maim. Mathnath Anijim 6. f.

²⁴⁾ Exodus 23, 11. Leviticus 25, 2—8. Sebiith, Móéd Kátán és Maim. Sémita Vejóbél.

ség, a halákhá szabványai szerint nemcsak a gazdag birtokostól gyakorlandó, hanem mindenkinek kötelessége, hogy vagyona mértéke szerint mindenkit, a ki segélyére szorul, támogasson. A zsidó kötelessége minden emberen különbség nélkül segíteni. וְכִי יִמּוֹךְ אֶחָיִךְ »Ha testvéred elszegényedett s vagyonát elvesztette, támogasd őt, akár idegen, akár bennlakó, hogy élhessen melletted.«²⁵⁾ לֹא תֹאמַן אֶת לִבְךָ וְלֹא תִקְפּוּץ אֶת יָדְךָ »Ne keményítsd meg szívedet, ne zárd be kezedet szegény testvéred előtt, hanem nyisd föl kezedet előtte.«²⁶⁾ אֲכִי שְׂמֵיטָה בְּהִנְיֹן מִן הַצְּדָקָה כִּי לֹא יִבְרַח עִוֵּר »A ki szeméit behunyja a jótékonyág elől, az a bálványimádóhoz hasonlít.«²⁷⁾

»Elengedhetetlen feladatunk, hogy a jótékonyág kötelességét pontosabban kövessük, mint bármely más parancsolatot; mert a jótékonyág csalhatatlan jele Ábrahám patriarkhától való származásunknak, a kiről a szentírás mondja: Szeretem őt, mert gyermekeinek megparancsolja, hogy jótékonyágot gyakoroljanak. Izráel trónusának (azaz magas élethivatásának) nem volna szilárd alapja, az igazság vallásának nem volna szilárd talaja a jótékonyág nélkül; Izráel megváltása a büntől, továbbá az összes néptörzsek testvéries egyetértése az igazi istenismeretben s az erény uralmában, csak a jótékonyág hű gyakorlásától remélhető.«²⁸⁾ Találóan fejezi ki a héber nyelv e szóval »צְדָקָה« úgy az igazságosság, mint az erény, s végre a jótékonyág fogalmát; az utóbbi az ethikai kötelességnek egyik kiváló részét képezi, s az igazságosság actusa azon mondás szerint: מִי מִמֶּךָ הֵבִיל וּמִי דָךְ תִּנְנוּ לָךְ »Mindentünk a tied s a mit kezedből vettünk, adjuk vissza neked«²⁹⁾, midőn akarated szerint használjuk s a szegénynek adjuk; mert csak a czélből részesítettél a mulandó javak nagyobb részében, hogy akarated szerint bánjak vele, s alkalmam legyen a jótékonyág kötelességét gyakorolni. Ebből az okból nem szabad gögösöknek lennünk s nem szabad magunkat a tulajdonképeni jóltevőknek tekinteni, a kik előtt a szegényeknek mindenben alázatosagnak kell lenni, vagy vélni, hogy elegendő, ha az alamizsnát nyújtjuk nekik, közönbösek levén az iránt, hogy kimélettél s részvéttel nyújtjuk-e vagy pedig sértő alakban. Nemcsak adni kell, hanem bensőséggel s szívességgel kell az alamizsnát nyuj-

²⁵⁾ Lev. 25, 35. — ²⁶⁾ Deut. 15, 7. — ²⁷⁾ Bábá Bathrá 10a.

²⁸⁾ Maim. Mathnath Anijim 13. fej. 1. §. — ²⁹⁾ Krónika I. 29, 14.

tani, az őszinte részvét szavaival kell a földhöz ragadtat vígasztalni s megnyugtadni. *נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו* »Adj s ne légy rossz kedvű, midőn adsz neki.«³⁰⁾ *כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות* »A ki a szegénynek segélyt nyújt, a próféta által csak hatszoros áldásban részesítettik, de a ki az alamizsnához a részvét szavait is csatolja, annak tizenegy áldást ad.«³¹⁾

5. De nemcsak az egyes mint olyan köteles a szegényeket támogatni, hanem az összeségnek arról is kell gondoskodni, hogy azt, a mit az egyesek nem képesek megtenni, pótolja s a szükségén segítsen. A halákhá tehát azt rendeli, hogy minden községben állítsanak fel egy pénztár (*קופת צדקה*) s egy tápintézet a szegények számára a melyek fentartásához minden tagnak hozzá kell járulni, s a melyeket lelkiismeretes s belátással bíró embereknek kell igazgatni. Az erre vonatkozó szabály így hangzik: Étel s ital tekintet nélkül az állásra s hitre nyomban kell nyújtani, holott más támogatásnál a szegénypénztárból először tudakozódni kell, vajjon a segélyt kérelmezőnek tényleg szüksége van-e rá s hogy milyen mértékben érdemes reá? *בודקין לבסות ואין בודקין למונות*³²⁾. Mert a mint szent kötelesség a szükölködőt támogatni, ép úgy nem erényes tett, hanem a bűnös lustaság s szemtelen könnyelműség támogatása s előzmozdítása lenne, ha valamely adomány olyannak nyújthatnék, a ki nem szorult rá s a ki oly alávaló, hogy inkább mások segélyéből tengeti életét, a helyett hogy kenyerét keze munkája által becsületesen megkeresné. Így Maimúni »a szegényeknek adandó alamizsnáról« szóló fejezetet a következő, a talmudból vett megszívlelésre méltó szavakkal fejezi be: »Az ember inkább nélkülözzön s a mennyire lehetséges, még nehéz küzdelem árán is, húzza össze magát, semhogy másoknak segítségét igénybe vegye vagy hogy az összeségnek terhére essék. Már bölcseink azt taníták: Ne készíts szombatra jobb lakomát mint hétköznapon, hogy mások segélyére ne szorúlj. Sokkal tisztességesebb egy dög bőrét lehúzni, mint koldúlni, s az embereknek mondani: tudós, pap vagyok, fedeztétek szükségleteimet. Tényleg a talmud legnagyobb tanítói közül sokan favágók, teherhordók, vízfordók (kertek számára), kovácsok s szénégetők s hasonlók voltak, s nemcsak nem követeltek támogatást községeiktől, hanem azt

³⁰⁾ Deut. 15. 10. — ³¹⁾ Bába Bathrá 9b. — ³²⁾ Bába Bathrá 9a.

még vissza is útasították, midőn azt nekik felajánlották. A ki alamizsnára nem szorúlt, s csaló módra kéri s elfogadja, az előbb-utóbb azon szomorú helyzetbe jön, hogy kénytelen alamizsnát elfogadni; a próféta átka éri: átkozott legyen, a ki emberekben bízik. De hamis szégyenérzet s saját személye ellen bünt követne el az, a ki minden lemondás s minden munkakedv mellett, akár öregség, akár betegség következtében kenyerét mások segítsége nélkül meg nem keresheti s még sem akarna segílyt elfogadni. Az olyan azonban, a ki mások segítségére van ugyan utalva, de mégis annyi physikai s moralis erővel bír, hogy mindenféleképen összehúzza magát s szükségben és nélkülözések közepette kezeinek sovány keresetéből él, bízva Istenben, csak hogy az összeségnek terhére ne válják, az még azon szerencsés helyzetben lesz, hogy másokkal jót tegyen; erről mondja a próféta: »Üdv azon embernek, a ki Istenben bízik.«³³⁾

6. Habár a zsidóság a nyomor enyhítésére minden hívének nyomatékosan szívére köti egyrészt a jótékonyság kötelességét, másrészt a becsületes munkát, még sem érhetette el ezen eszközök által a szegénység elenyészését; mindig bebizonyul az Irás szava: **כִּי לֹא יִהְיֶה אִבְיֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ** »mindenha lesz szegény az országban.«³⁴⁾ De hogy a földbirtok felhalmozódása s a túlságos gazdagság egyrészt s az általános elszegényedés s a nyomasztó szükség másrészt megakadályoztassék, el lőn rendelve, hogy minden hét semitá év után, tehát negyvenkilenc esztendő után, a következő ötvenedik esztendő »jóbel-év« legyen, a midőn mindenki ismét eladott földjének birtokába lépjen. Senkinek sem lehet tehát földbirtokát örökre eladni, hanem csakis a jóbel-évig leendő aratásokat, a mi által a birtok felhalmozódásának, illetőleg a teljes elszegényedésnek törvényes korlátok szabattak. Az eladás csak bérbeadás volt a jóbel-esztendő bekövetkezéséig s még ezen időn belül is megmaradt a kiváltás joga az eladónak vagy rokonainak, úgy hogy semmiféle földbirtok eladás által másnak birtokába nem mehetett át; **וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתוֹת** »a föld nem adható el örökre.«³⁵⁾

³³⁾ Maimuni a. i. h. 10. fejj. 18., 19. §. — ³⁴⁾ Deut. 15, 11.

³⁵⁾ Lev. 25, 28. A **שָׂדֵה אֲחֻזָּה מוֹכַר** továbbá **בֵּית הַעִיר הוֹמָה מוֹכַר** és **מוֹכַר בֵּית הַעִיר הוֹמָה** törvényes határozatairól lásd Leviticus 25, Erákhin 29b, s köv. 11. Kiddúsin 30a, Maimuni, Semitá Vejóbel 11. s 12. fejj. Végre a **מִקְדִּישׁ אֲחֻזָּה** törvényeiről lásd Leviticus 27. Erákhin 24a s köv. 11., Maimuni, Erákhin 4. s 5. fejj.

7. Hogy az adósság súlyos terhe alatt senki össze ne roskadjon s ne kerüljön kiszámíthatatlan nyomorba, az uzsora általában valláskülönbség nélkül, mint az erkölcsi törvénnyel ellenkező szigorúan eltiltatott s csak az engedtetett meg, hogy külföldiektől, de nem az ország polgáraitól a viszonyokhoz mérten mérsékelt kamatok elfogadhatók. ³⁶⁾

8. Hogy a pauperismus megakadályoztassék, el lőn továbbá rendelve, hogy minden hetedik esztendőn elengedő-év (Erlassjahr) legyen, a midőn a hitelező az adósnak az adósságot elengedje s a fizetésre ne kényszerítse. (שמיטה כספים. ³⁷⁾

VIII. Fejezet.

1. »Wenn die Individuen von einem Geiste bewegt werden, dem kein einzelner sich eigen, und auch keiner sich fremd fühlt: so mögen sie ihn ansehen wie eine Seele, die in ihnen Allen, in ihrer Gesammtheit lebe.« ¹⁾ Ha a zsidóság minden hívének mozgató szellemét a tiszta istenismeret, mint a legteljesebb erkölcsi tökéletesség képezi: akkor ez mintegy a lélek, a mely Izráel minden egyes tagjában s az összeségben él, s Izráel a szentségnek szentelt nép (גוי קדוש), az Istentől lelkesült társaság, a melynek közepette isteni szentség fénye trónol. שכינה שורה בישראל Mint ilyen lelkesült társadalomnak látható szentélyre a szent célnak megfelelő közép-útra volt szüksége; azért szólott az Isten szeretetében: ועשו לי מקדש »És szentélyt állítsanak fel, hogy közöttük lakjam.« ²⁾ Így állíttatott fel vándorlásukkor a pusztában a szétszedhető s hordozható sátor (משכן), s az ígélet földének birtokbavétele után az Isten temploma építtetett fel Jeruzsálemben (מקדש). Középpontját

³⁶⁾ V. ö. Abravanel comm. Deut. 23, 20. és 21. versében.

³⁷⁾ Deutr. 15. Azon adósságkövetelések, a melyeknél ezen törvény nem alkalmaztatott s a Hillél által behozott »pruzbul« intézménye bőven tárgyaltnak Sebiith X., Gittin 36a s köv., Makkóth 3a; Maimuni, Semitá Vejóbel 9. fejj.

¹⁾ Herbart, Johann Friedrich, Sämmtliche Werke ed. Hartenstein G. (Lipscse, 1851.) VIII. kötet, I. rész, 12. fejj. 101. l.

²⁾ Exod. 25, 3.

képezé a szent láda a frigyablákkal s az isteni tanító által leírt s a papoknak átadott isteni tan, a mely az Isten s Izráel között létező szellemi kapcsot jelképezé. Az asztal a látható kenyerekkel arra figyelmezteté a népet, hogy minden, a mivel bír s a mit élvez, az Úr hagyománya (משלהן גבורה קא ובי), tehát csak az ő akarata szerint használható s élvezhető. A lámpa gyertyáival Izráelt arra tanítá, hogy hivatva van az örök igazság világosságát gondosan ápolni s lassanként az összes emberek s népek üdvére elterjeszteni. Az oltár Izráelt arra útalta, hogy ne sokaljon áldozatot az Isten s az ember iránti szeretet gyakorlásánál, s hogy az elkövetett hibákat bánja meg s az Istennel s az emberekkel engesztelődjék ki. E szentélyben állottak a papok s leviták képviselve minden egyest s az összeséget az egyetlenegy szolgálatában s életüket szent hivatásuknak szentelék. Itt volt a bölcsek, az írástudók s a legfelsőbb törvényszék székhelye. »Cziónból indul ki a tanítás s az Isten szava Jeruzsálemből.«³⁾ Háromszor évenként a főünnepök előtt zarándokolt egész Izráel dicsőítő s hálaénekeket zengve az Isten városába, ott bemutatták az ünnepi áldozatokat, emelkedett hangulatban elvégezték ajtatosságukat a szentélyben, az üdv forrásaiból új életet merítettek, új erköcsi erőt s lelkesedést az Isten- s égi szaváért, örömmel s kedvvel ünneplék az ünnepet s megörvendezteték a szegényeket s szűkölködőket, midőn ünnepi lakomájukat velük megosztották. Az ünnepi lakománál, miután az előírt részeket az oltáron áldozatul hozták, az élvezetre szánt húsdarabokat ne csak családi körben emészszék meg azt hívén, hogy a kötelességnek ez által már teljesen eleget tettek, hanem kötelesség a lakomából a szegényeknek s elhagyottaknak is részt engedni, az Irás szavai szerint: s a levitát, az idegent, az árvákat s az özvegyeket (örvendeztesd meg). De a ki ünnepi lakomáját csupán családja körében tartja, a nélkül, hogy másokat lakomájához meghívna, arról íratott: Lakomáik hasonlítanak a gyászolókéihez, s lealázzák azokat, a kik részt vesznek benne.«⁴⁾

2. Különösen épületes vala ama ünnepélyes actus a sátoros ünnepnél, az első semitá év után, a melyhez az egész nép, férfiak nők s gyermekek a szentélyben összegyültek, s a király maga egy e

³⁾ Jesája 2, 3.

⁴⁾ Maimuni, Hilkhóth Chagigá 2, fejt. 14. §.

czélra felállított emelvényen Mózes ötödik könyvéből, hallható hangon egynehány fejezetet olvasott fel s e felolvasás előtt s után néhány benedictiót mondott (מצות הקהל) למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את האלהים ושמו לעשות את כל דברי התורה הזאת. »Hogy hallják s megtanulják tisztelni az örökkévalót, Istenüket, s e tan minden szavát megtartsák.«⁵⁾ Ez ünnepélyes felolvasást — jegyzi meg Maimuni⁶⁾ — méltóan kellett előkészíteni s feszült figyelemmel, tisztelettel s örömmel kellett meghallgatni, mint Izráel az Isten szavát a Szinai előtt. A legbölcsebbek s a legtudósabbak sem képeznek kivételt, mert a felolvasás tulajdonképeni célja, hogy Izráel erősödjék meg a magasabb igazság megismerésében, hogy oly világos tudatával bírjon, mintha az Isten úgy nyilatkozott volna meg neki, mint hajdan a Szinai hegyén, s mintha újra adta volna a törvényeket; mert a király megjelent mint az Isten küldöttje, hogy szavát hirdesse.« A szentély s belső berendezése tehát semmi esetre sem nélkülözi a magasabb ethikai becsét; de a külső fény s a pompa, a melylyel összes részeiben felépítettett s előállítatott, még ez a látszólag fölösleges fényűzés is mélyebb erkölcsi tanítást foglal magában, a melyet már Maimuni⁷⁾ is jelez: »A ki tiszta gondolattal valamely jó cselekedetet akar végezni, az az áldozatot, a melyet követel, az illető nem javából hozza. Így értesít az Irás: Ábel juhainak elsejéből s a legkövérebből hozott áldozatot s az örökkévaló Ábelhez s áldozatához fordult. Így kell mindent, a mi az Isten tiszteletére szenteltetik, a legszebből s a legjavából venni. Valamely az istentisztelet számára szentelt imaház építésénél arra kell ügyelni, hogy szebb legyen mint más lakóház. Ha ételt nyújtunk az éhezőknek, akkor asztalunk legjobb, legízletesebb ételeiből adjunk; ha valamely meztelent felruházunk, akkor a legjobb, állásához méltó ruhával történjék; ha valamit szentelünk, válaszszuk javaink közül a legjobbak egyikét; így hangzik az Isten szava: Minden kövér (azaz a legjobb) az örökkévalónak legyen szentelve.«

⁵⁾ Deut. 31, 12. A halákhá szabványai találhatók Szótá 41a.

⁶⁾ Hilkhóth Chagigá 3. fej. 6. §.

⁷⁾ Hilkhóth Isszuré Mizbéach 7. fej. 11. §.

IX. Fejezet.

1. Maimuni ¹⁾ véleménye szerint az áldozat szertartásnak inkább negatív, mint pozitív célja van. A legapróbb részletekig és legpontosabban előírt áldozat-törvények inkább a polytheismus elleni védelemből lettek volna adva, és a fősúly arra lett volna fektetve, hogy más áldozati szertartás ne legyen. Az áldozat-cultust, mely az emberi szellem amaz időben uralkodó irányának megfelelt, mely neki az akkori szükségleteknek megfelelő nélkülözhetetlen támaszt uyjtotta, nem lehetett földadni; minthogy pedig mindenütt sok részben hasonló pogány szokásokkal állottak szemben, szükséges volt, hogy a törvény által éles határ szabassék és biztosíttassék, mely a bálványimádási és minden erkölcsileg tisztátalan elemet kizárjon. Maimuni ezen nézetét, melyet sokan megtámadtak, Abravanel ²⁾ oda egészíti ki, hogy az áldozati szolgálatnak első és lényeges célja ugyan az istenséghez való szerény közeledés és a szellem fölélesztése legyen, Istennek, mint egyetlen lénynek való megismerése által; de, hogy ezen erkölcsi célnak elérésére épen az áldozati cultus lett választva, annak oka Maimuni szerint a korszellemben található. Ha még meggondoljuk, hogy a vétkezőknek mily nagy önlegyőzési erejébe került, hogy bünterhelten a templomban a pap elé lépjen, nyilvánosan elkövetett vétkét töredelmesen beismerje és bűnbánást mutasson, akkor világos lesz előttünk az áldozati szertartásnak üdvös hatása, mely a büntől való visszaijesztésre, a szellem- és szívnek javítására hatalmas eszköznek mutatkozott. ³⁾

A különféle kötelező és önkéntes áldozatokról szóló egyes törvényekről Maimuni ⁴⁾ ezt mondja: Az ember kötelessége, hogy egész szellemi erejével gondolkodjék a thóra törvényei fölött és

---

¹⁾ Móre Nebukhim III. 32, 45, 46. fej. — ²⁾ Bevezetés Leviticushoz.

³⁾ V. ö. Saalschütz »Archaeologie« 20. k. M. R. 36—39 k.

⁴⁾ Meilah. 8. f. 8. §. v. ö. Temúrá 4, 13. k.

hogy végcéljük megértésére törekedjék: ott, hol azt rögtön be nem láthatja és okot felhozni nem tud, ne merészeljen a törvényt csekélynek tartani és magát szűk belátásával fölébe helyezni, mert vajmi könnyen legyőzethetik. A thóra törvényeivel nem szabad úgy eljárunk, mint profán tárgyakkal. Gondold meg, hogy az írás mily szigorú szentelt tárgyak elidegenítése tekintetében (מעילה), úgy hogy még annak is van engesztelésre szüksége, ki emberi szó által szentesített és a legfőbb szentélynek szentelt fát, követ, homokot vagy hamut profán használatra fordít, még ha ismeretlenség (שינוי) folytán is történik; annál kevésbé szabad nekünk Isten szavát csekélybe vennünk és a törvényeket, miket nekünk adott, azért nem követni és velük mint semmitmondó dolgokkal közömbösen elbánni, mert okukat belátni nem bírjuk. Ime a thóra azt mondja: törvényeimet (חקים) őrizzék meg (ישמרתם) és összes jogaimat (משפטים) és cselekedjétek szerintök (ועשיתם). Bölseink erre azt jegyzik meg: az írás tehát a törvények (Chukkim) és jogok (Mispátim) gondos megőrzését és pontos megtartását parancsolja; már most עשייה jelentése: cselekvés, teljesítés; שמירה pedig a törvények megőrzését jelenti, azaz, hogy ezek nem kevésbé szenteknek tartandók, mint a jogok. De mispátim alatt oly törvényeket értünk, melyeknek ethikai céljuk szembeötlő, mint rablás, gyilkolás, az atya és anya iránti tisztelet; míg chukkim oly törvényeket jelent, melyeknek erkölcsi értékük nem oly világos, melyekhez a vágy könnyebben hozzáférhet, mint pld. az éttörvények, a ברה ארומה törvénye s más efféle; ezekről mondják bölcseink: Az ember meghatározott értelmének nincs jogában ama törvények kötelező erejében és erkölcsi hatásában kételkedni, melyeket Isten mindentudásában nekünk nyújtott, mivel moralis értékük még komoly vizsgálódás után sem világos előttünk. Dávid annál erősebben ragaszkodott tanhoz és törvényhez, mennél több volt az ellenvetés, melyeket ellenei a chukkimok ellen hoztak; a thóra törvényeinek annál szentebbeknek kellene ránk nézve lenniök, mondá, mivel egyedül gondolkodási erőnk korlátoltsága okozza azt, hogy valódi értéküket fel nem foghatjuk; azért rendeljük nekik alá akaratumkat szerényen és alázatosan. Így az áldozati szertartás is a chukkimok kategóriájába tartozik és mégis állítják bölcseink: az áldozati szolgálat biztosítja az erkölcsi világrend megmaradását és erejét; a chukkim és mispátim teljesítése következtében örvendenek az igazak az örök üdvösségnek. A thóra a chukkimokat a

mispátimok előtt említi e mondatában: Őrizzétek chukkimaimat és mispátimaimat, melyek által az ember, ha megtartja, tovább él.«⁵⁾

X. Fejezet.

1. Az erkölcstelen akarás, a bűnös tett méltatlanná teszi az embert, bemocskolja lelkét és tisztátalanítja. ושמרתם את משמרתו לכלהי : עשות מהקות התועבת אשר נעשו לפניכם ולא תטמאו אני ה' אלהיכם »Őrizzétek törvényeimet, hogy azon utálatosságok közül, melyek előttetek történnek, egyet se kövessetek el, nehogy általuk tisztátalanokká legyetek; mert én vagyok az örökkévaló, a ti Istenetek«¹⁾, ki szent, égi lelket testedbe belehelt. »Őrizd meg tisztaságát és élj úgy, hogy tisztán és mocsoktalanul térjen majd újra vissza a tisztaság kutforrásához.« אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו »A lélek legcsekélyebb foltja is kiterjed idővel és ha nem távolítja el mindjárt megjelenésénél, oly nagygyá és gonoszszá válik, hogy hiában várnak segítségre a magasból, míg végre az ember földi létének végpontjához érve, észreveszi, hogy hazatérő lelke milyen állapotban van.«³⁾ Azért elengedhetetlen kötelesség, hogy az ember mindig arra törekedjék, hogy csak a jót akarja, csak azt tegye, mi Istennek tetsző, s hogy a legkisebb ballépés észrevevésénél rögtön visszatérjen és lelke tisztaságát újra helyreállítsa. Testi tisztaságunk legyen lelki tisztaságunk symboluma. »Mossátok testeteket, hogy minden külső tisztátalanságtól ment legyen, tisztítsátok lelketeket minden bűntől és gonosz tetteiteket hagyjátok abba.«⁴⁾ »ורקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאתיכם »Akkor majd tiszta vizet öntök rátok, hogy belsejtök külső tisztázás által is tisztuljon minden tisztátalanító vétektől.«⁵⁾ Így tehát a test tisztaságát és tisztátalanságát illető rendszabások is tartoznak a chukkimok kategóriájába, melyeknek oka oly könnyen be nem látható; de erkölcsi értékük is van, mert a test tisztán tartásáról szóló törvényben benne-

⁵⁾ Az áldozati rituale meghatározott törvényei Széder Kadásim legnagyobb részét foglalják el.

¹⁾ Leviticus 18, 15. — ²⁾ Sabbat 152b. — ³⁾ Jóma 39a.

⁴⁾ Jesaias 1, 16. — ⁵⁾ Ezechiel 36, 15.

foglaltatik lelki tisztaságunkra vonatkozó szigorú megintés is. Így mondja Maimuni ⁶⁾ is: »A test tisztasága vezet a lélek szentesítésére és megőriz rosz gondolatoktól, gonosz szándéktól; a lélek szentesítése pedig előidézi a komoly törekvést, hogy Istenhez hasonlók legyünk, a mint az írás mondja: Szentesítsétek magatokat és szentek legyetek, mert szent vagyok én az örökkévaló, ki benneteket szentesít.« Maimuni Tahará könyvét a következő szavakkal zárja be: »Világos és biztos, hogy a tisztaságról és tisztátalanságról szóló törvények (טומאות וטהרות) a chukkimok osztályába tartoznak, melyeket a gyenge emberi értelem épen így nem képes felfogni, mint a tisztátalanságnak rituális fürdő által történő megszüntetését; hisz a törvényben említett testi tisztátalanság nem látható piszok által felismerhető valami, melyet a fürdő vize lemosson és eltávolítson. De noha e törvények a chukkimokhoz tartoznak, azért a tisztítás mégis csak a vele egybekötött szándéktól függ; azért mondják bölcseink: ki szándék nélkül fürdik, az olyannak tekintetik, mintha nem fürdött volna. Ezen törvény tehát azt akarja jelezni, hogy, valamint a testileg tisztátalan tisztának mondatik, ha oly szándékkal fürdik, hogy tisztaságát visszanyerje, noha testével semmi látható változás nem történt, ép úgy lesz azon ember a legtisztábbtól jámbor törekvésében támogatva, ha komoly törekvése, hogy lelkét minden tisztátalanságtól, azaz erkölcstelen érzelmektől és megvetendő gondolatoktól távol tartsa és ha arra határozta el magát, hogy visszautasítja magától gonosz szándékait és hogy szellemét a megismerés forrásaiból merített felfrissítő viz által tisztán fogja tartani, mint a hogy azt a próféta igéri: »Rátok öntöm a tisztító vizet, hogy tiszták legyetek, és hogy benneteket megtisztítsalak minden tisztátalanságtoktól és bálványimádásotoktól.« ⁸⁾

⁶⁾ Tumat Ochlin 15. f. 12. §.

⁸⁾ Ennek specialis törvényei a Széder taharót tartalmát képezik.

XI. Fejezet.

Midőn Noe és fiainak megengedettett, hogy az állatokat ép úgy élvezhessék, mint a növényeket és hogy állatokat leölhessenek, akkor Isten így szólt: »De ember vérét ontani nem szabad, mert Isten képmására teremtette az embert.«¹⁾ Minden más földi lényt, növényt vagy állatot fölhasználhat az ember czéljának eszközetül; de az isten képmásában teremtett, égi lélektől áthattott, erkölcsi belátással bíró embert öncézlnak, nem pedig eszköznek kell tekinteni. כל מי שהוא שופך דמים מעלים עליו כאלו הוא ממעט את הדמות »Ki embervért ontott, azzal úgy kell bánni, mintha isten háttartalan hatalmát, ki képmásában teremté az embert, kisebbíteni akarná.«²⁾ Így tehát a dekalogusban tartalmazott תרצה »ne ölj«³⁾ már Noah törvényeihez tartozik, és egyike ama három törvénynek, melyekről a halákha parancsolja: יהרג ואל יעבר »ha életed veszélyben forog, akkor nem menekülhetsz egy harmadiknak élete árán, ki téged nem veszélyeztet.«⁴⁾

De nemcsak az ölés tiltatik oly szigorúan, még egy ember halálának eszközlése is vérontásnak tekintetik. »Ha egy új házat építsz csináltass erkélyt tetején, ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנפל ממנו, ha valaki leesnék, vérbűn legyen házadon.«⁵⁾ לא יגרל אדם את הכלב אלא »Kutyát csak akkor szabad a házban tartani, ha mindig lánczon van«, mert különben a be- és kijáró veszélyben forog. Még az is súlyos bűnnek nyilvánítatik, ha segílyt nem nyújtunk ott, hol ember élete veszélyben forog. לא תעמד על דם רייעך »Ne állj távol, hol embertársad vére veszélyeztetve van, én az örökkévaló mindnyájatok Istene vagyok.«⁷⁾

¹⁾ Genesis 9, 6. — ²⁾ Berésith rabba 34. f. — ³⁾ Exod. 20, 13.

⁴⁾ Szanhedrin 74a. Csak önvédelem esetében, midőn kétséget nem szenved, hogy valaki gyilkolni akar és midőn más módon, mint a támadó halála által, segíteni nem lehet, ilyen esetben, vagy szándékolt szüzességablás esetében, kötelesség, hogy a támadót (רוצח) megöljük, mielőbb ez az ártatlanul megátadottnak testi vagy erkölcsi életét elrabolhatná.

⁵⁾ Deut. 22, 8. ⁶⁾ T. Bába Kammá 79b.

⁷⁾ Leviticus 19, 16. Szanhedrin 73a. Ide tartoznak az öklelés ökrökről szóló törvények is. Lev. 21, 28. Bába Kammá; Maim. Nizke Mámón 10, 11. fejt.

2. Még a gondatlanság által okozott ölés sem áll messze a tulajdonképeni gyilkosságtól és ép úgy terheli az erkölcsi öntudatot, mint emez. Az akarata ellenére lett gyilkos egyik menedékvárosba meneküljön (ערי מקלט);⁸⁾ ott tartózkodjék és ott bánja meg és sirassa tettét büne engeszteléséül és hogy a vérboszuló (גואל הדם) elől meneküljön, hogy ez által újból megakadályoztassék a vérontás. Ha meggyilkolt embert találtak és a törvényszék előtt a gyilkos ismeretlen maradt, akkor fiatal, iga alatt még nem volt borjút kellett általános engesztelésül hozni, aztán oly helyre vigyék, melyet még nem boronáltak és melyen még nem vetettek és ott öljék meg a borjút, jelképeül annak, hogy ez állathoz hasonlóan lett ez ember megölve a nélkül, hogy tulajdonképeni rendeltetésének e földön eleget tett volna, a nélkül hogy megoldotta volna életfeladatát; e mellett a város véneinek ezt kellett mondaniok: ידיו לא שפכה את הדם הזה ועיניו לא ראו »Kezeink nem ontották e vért, szemeink nem is látták«⁹⁾ , שלא בא, על ידינו ופטרנוהו בלא מזון ולא ראינוהו והגהנוהו בלא לוייה azaz: a gyilkos nem volt nálunk, hogy a bűn esetleg ránk háramolhatna, mert talán élelemmel nem láttuk el, midőn tőlünk távozott; nem is láttuk, hogy biztonságul kíséretet adtunk legyen neki.¹⁰⁾ Azután a papok ezt mondták: כפר לעמך ישראל אישר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך »Engeszteld ki Izráel népedet, melyet te, ó örökkévaló, kimentettél, ne számítsd be Izráel népednek ez ártatlan vért«, ונכפר להם, »És ily módon lettek kiengesztelve.«¹¹⁾

3. Mint az ember élete, úgy testének egyes részei és tagjai is szentek, érinthetetlenek, melyeket nemcsak eltorzítni, sérteni nem szabad, hanem gondosan kimélni kell őket, mint egyáltalában a testi egészséget; ott, hol őket veszély fenyegeti, szent kötelességünk, hogy segítsünk és a veszélyt elhárítsuk. Maga az ütés is bűnnek tekintik Isten ellen, kinek képmása az ember, még ha sérülést nem is von maga után; a halákha szerint az, ki embertársára kezét ütésre emeli, gonosztevő (רשע).¹²⁾

⁸⁾ Numeri 35, 9—34. Azon esetek halákhikus meghatározása, melyekben a menekülés a menedékvárosokba alkalmaztatik, Makkot tr.-ban és Maim. Róczéach 5. fejezetben foglaltatnak.

⁹⁾ Deut. 21, 7. — ¹⁰⁾ T. Szóta 45b. — ¹¹⁾ Deut. 21, 8.

¹²⁾ Szanhedrin 58a. Egyes testrészek megsebesítéséről és megsértéséről szóló halakhikus tárgyalások találhatók Bábá Kammá és Maimuni, Chóbel Umazik.

4. Igazi gyilkoshoz hasonló az is, ki másnak becsületét, jó hírét, nevét megtámadja és őt rágalmazza. »לא תלך רכיל בעמך « Ne járj mint rágalmazó néped között. »¹³⁾ כל המספר לשון הרע מגדיל עוונות כנגדו » A gyalázó nyelve ép annyi rosszat terjeszt, mint a bálványimádó, vérgyalázó és gyilkos«¹⁴⁾; mert az által, hogy másnak becsületét tönkreteszi, méltatlanítja az emberben az istenit és eltávolodik istenétől, ki képmásában teremté az embert. A helyett, hogy embertársának hibái fölé a szeretet fátyolát kiterjesztené, inkább azon fáradozik, hogy e hibákat nagyobbítsa, újakat hozzá költson, s hogy társának gyengéit napfényre hozza; így lesz ő a becsület gyilkosa és családok boldogságának lerombolója. קטיל תליתאי » A rágalmazó háromszoros rosszat követ el; megöli saját becsületét és emberméltóságát és azét, ki rá hallgat és végül azét, a kiről beszélt.«¹⁵⁾ Még ha az, mit testvéred ellen mondasz, kétségbevonhatatlan igazság, még akkor is szeretetlenül jársz el irányában és cselekedeted erkölcsi törvényellenes. Mindenek előtt kötelességed, hogy tekintetbe vegyed ama körülményeket, melyeknek hatása alatt testvéred a vélt rosszat elkövette, be kell magadat helyzetébe képzelned és pártatlanul tedd magadnak a kérdést, vajon nem jártál volna-e el úgy mint ő. ואל תרין את הברך עד » Ne ítélj társad felett, mielőbb helyzetébe magadat bele nem képzelted.«¹⁶⁾ Ha egy cselekvés jobb megítélésben részesíthető, akkor kötelesség, hogy így ítéljünk (רין לכה זכות).¹⁷⁾ De még ha mindezt megfontolva semmi mentséget találni nem tudtál, még akkor sem szabad hibáiról másoknak beszélned, ne válaszd gyalázásod tárgyául és ne mondj róla kárhozható itéletet. הוכה תוכיה את עמיתך » Intsd meg embertársadat, de ne légy bűnös miatta.«¹⁴⁾ Intsed és tanítsad őt, a mennyire csak képes vagy, hogy öntudatára hozd tettének elvetemedettségét, következményeit, de háta mögött nem szabad őt megszólalnod, ne adjad át az általános megvetésnek, mert ahhoz nincs jogod; ha mégis teszed, akkor inkább vétkeztél az erkölcs-törvény ellen, mint az, kit elítélsz.

Ezzel összefügg azon tilalom is, hogy embert nyilvánosan ne szégyenítsünk. כל המלבין פני חברו ברבים כאלו שופך דמים דאזיל סומקאי ואחי

¹³⁾ Leviticus 19, 16. — ¹⁴⁾ Erákhin 14b.

¹⁵⁾ Erákhin 15b. — ¹⁶⁾ Áboth 2, 4. szakasz.

¹⁷⁾ U. o. I, 6. — ¹⁸⁾ Leviticus 19, 17.

הזרה »Ki valakit nyilvánosan megszegyenít, gyilkoshoz hasonló, mert arczáról eltűnik a pír, és arcza szégyentől elhalványul. ¹⁹⁾

5. Hasonlóképp tilos más ember tulajdonában kárt okozni vagy azt elvenni a jogos birtokos tudta és akarata nélkül. »לא תגנוב« ²⁰⁾ Szigorú tilalom a lopás, orgazdaság, lopott tárgynak vevése; tiltva van oly emberektől venni, kiket lopott jószágok eladásával gyanúsítanak, és egyáltalában tilos a lopás előmozdítása. »לא תגנוב עכברא גנב אלא תורה גנב« ²¹⁾, e nélkül nem árthatna annyira; ha a tolvajnak vevője nem akad, csakhamar föl is adja mesterségét. A halákha oly nagy mértékben utálja a tolvajlást, hogy az idegen jószágnak tréfából való elsajátítását is tiltja. »לא תגנוב על מנת למקט« ²²⁾, noha jószágát rögtön vissza is adod; mert a lopás magában véve erkölcstelen tett, tekintet nélkül arra, hogy ki ellen irányul és mily szándékkal követtetik el.

6. Valamint a lopás, úgy a rablás, a részvétel benne, annak előmozdítása is legszigorúbban tiltatik. »ולא תגנול« ²³⁾ Ki mástól tudtával ugyan, de akarata ellenére valamit erőszakosan elrabol, vagy ki őrizetbe adott vagy akármi módon rábizott tárgyat vissza nem ad; ki a fizetést erőszakosan megtagadja, noha módjában lenne fizetni; ki talált tárgyat visszaadni nem akar, noha gazdája bebizonyítja, hogy az övé; ki munkásnak bérét visszatartja; ki szántóföldjének határkövét erőszakkal szomszédja birtokába tolja; ki egyet ezek közül elkövet, az rablott (גנול, עושק), vétkezik Isten ellen, a legmagasabb erkölcsiség és embertársai ellen. ²⁴⁾

7. De nemcsak valódi lopás és rablás tiltatik oly szigoruan, maga a vágy idegen birtok után is vétkesnek mondatik. »לא תהמוך« ²⁵⁾, így hangzik a tizparancsolat egyike. A halákhá tanítja: Ki sóvárgásában más birtoka után annyira megy, hogy birtokosát kényszeríti az érte ajánlott összeg elfogadására, az nem különbözik sokban a valódi rablótól, mert a birtokváltozást itt sem

¹⁹⁾ Bábá Mecziáh 58b.

²⁰⁾ Lev. 19, 11. — ²¹⁾ Gittin 45b. — ²²⁾ Bábá Mecziáh 61b.

²³⁾ Leviticus 19, 18.

²⁴⁾ A halákhái rendszabályok találhatók Bábá Kammá, Bábá Mecziáh i. h., Maimuni Gezéla Veábédá.

²⁵⁾ Exodus 20, 17.

okozta a tulajdonos akarata, hanem az erőszak. Ki így jár el, az erőszakos embernek mondatik (המטק). Így mondja Maimuni ²⁶⁾: »A vágy másnak tulajdona után az első fok, mely tetteleges törekvésre vezet, innét csak egy lépés vezet a valódi rabláshoz; mert ha a tulajdonos birtokát még magasabb áron, barátok rábeszélése után sem akarja annak eladni, ki reá vágyakozik, akkor végül rablás által fogja magának eltulajdonítani, mint a hogy az írás mondja: vágyakoznak házakra és elrabolják azokat. És ha a tulajdonos az erőszakos elvevésnek ellenszegül, akkor gyakran gyilkolás a vége, miről Achab és Nebot története szomorú példát nyújt.«

8. Lopáshoz hasonló a csalás is, akár az értékkel, akár az eladandó tárgy állítólagos tulajdonainak feltüntetésével történik az, vagy ha hamis pénzzel fizet, vagy hamis mértékkel, súlylyal él; mindezen esetekben, hol egyik a másikat csalja, vagy tudatlanságát, vigyázatlanságát saját előnyére felhasználja, csalással van dolgunk, jogtalan módon tulajdonit magának idegen jószágot, mi a zsidóság hiveinek mind ethikai, mind vallás-törvény által tiltva van. »Ha társadnak valamit eladsz, vagy veszesz tőle valamit, ne csaljátok meg egymást.« ²⁷⁾ ולא תונו איש את תונו או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אהיו
 »Senki társát rá ne szedje, félj Istenedtől, mert én vagyok Istened, mindnyájatok Istene.« ²⁸⁾ לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה מאוני
 »Ne bánjatok igazságtalanul, hossz-, súly- és ürmértékkel. Igaz mérleg, igaz súly, igaz éfa és igaz hin legyen nálatok; mert én vagyok az örökkévaló a ti Istenetek, ki kiszabadítottalak benneteket Egyiptomból.« ²⁹⁾ תועבת ה' אבן ואבן ומאזני מרמה לא טוב
 »Kétféle súly Istennek útálat, csalárd mérleg igazságtalanság.« ³⁰⁾ לא יהיה לך בביתך
 »Ne tarts házádban kétféle éfát, egy nagyot és egy kicsit, teljes, igaz súlymértéked, teljes, igaz éfád legyen.« ³¹⁾ A talmud tanítja: a hamis mérték és súly általi csalás súlyosabb bűn, mint a tulajdonképeni rablás, mert itt még visszaadható az elrablott tárgy, amott meg nem, mert a csalás sok embert érintett és már nem is állapítható

²⁶⁾ Gezélá Veábédá 1. fejt. 11. §. — ²⁷⁾ Leviticus 25, 14.

²⁸⁾ Leviticus 19, 35 és 36. — ²⁹⁾ Proverb. 20, 28. — ³¹⁾ Deut. 25, 14 és 15.

meg, hogy hányan csalattak meg és mennyire rúg a család összege. ³²⁾

9. Mint idegen tulajdonnak jogtalan elsajátítása, úgy annak megrongálása is meg van tiltva. «יהי ממון הברך הביב עליך כשליך» Embertársad tulajdona ép oly értékes és drága legyen előtted, mint sajátod. ³³⁾ A mint saját vagytonodat nem rongárod, sőt gondosan megőrized, hogy sehonnan kár ne essék rajta, ép annyira kötelességeddé teszi az erkölcsi és halákhai törvény, hogy a legnagyobb elővigyázattal azon légy, hogy másnak vagyona sem közvetlen általad vagy birtokodat képező tárgyak által, sem közvetve a te közbenjárásod által el ne pusztuljon vagy kárt ne szenvedjen.

Ezen alapelveken alapulnak az összes megkárosításra vonatkozó törvények, történt legyen ez öklelős állatok által, árkok által, nyilvános helyeken gödrök megnyitásával, vagy okozta legyen gyújtogatás, idegen vetések lelegeltetése és több efféle, a mint Exod. 21. fejezetében megemlítve, Bábá Kammá tr.-ban bőven magyarázva és Maim. Nizke Mámon-jában kodifikálva vannak. ³⁴⁾

10. De nemcsak, hogy más ember tulajdonát rongálnunk nem szabad, hanem még kötelességünk, hogy segítsünk, ha ez veszélyben forog, s hogy a veszélyt tehetségünk szerint elhárítsuk. «כי תפגע שור» Ha ellenséged ökrét, szamarát bolyongani látod, vezesd őt vissza urához. ³⁵⁾ «כי תראה המור שנאך רבין» Ha látod, hogy ellenséged számára terhe alatt összerogy, ne hagyd őt ott, hanem segíts, hogy felemelhesse. ³⁶⁾ «לא תראה את שור אחיך או את שני נדחים והתעלמת מהם» Ha észreveszed, hogy testvéred ökre vagy juha eltéved, ne távozz el, hanem vezesd vissza testvéredhez. ³⁷⁾ «לא תראה את המור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם»

³²⁾ Bábá Bátrá 88b k. Maimuni Genéba 7. és 8. fej.

³³⁾ Áboth 2, 12.

³⁴⁾ A halákha még a saját vagyonnak czéltalan elpusztítását és károsítását is tiltja, mert Isten az embernek a földi birtokot nem pajzán, czéltalan eltékozlásra adta, hanem hogy használja és élvezze. (לא תשחית) L. Deut. 20, 19; Bábá Kamná 90b, 91b; Sabbat 105b; Maimuni Meláchim 6. fej. 10. §. Ily pusztítási düh különben is durva szívre mutat és nem felel meg az erkölcsötörvénynek sem.

³⁵⁾ Exodus 23, 4. — ³⁶⁾ U. o. 23, 5. — ³⁷⁾ Deut. 22, 1.

»Ha látod, hogy testvéred számára vagy ökre az úton el-
esik, ne vonulj félre, hanem segítsd fel.«³⁸⁾ (מצות טעינה)

11. Az ember végül, mint erkölcsi lény, még oly dolog birto-
kában van, mely ugyan meg nem fogható, külső érzék nem veszi
észre, mely azonban minden anyagi kincsnél értékesebb, s melyet az
ember nem szerez drágán, még ha érte életét is veszélyezteteti. E drága
kincs, melyet mint az emberi életet megsérteni nem szabad, az a
személyes szabadság természetes joga, hogy testünk erejét, szelle-
münk tehetségeit a törvényes határokon belül szabadon fejleszthes-
sük és használhassuk, a nélkül, hogy abban más megakadályoz-
hatna, vagy bennünket korlátozhatna. לא תגנוב בגנוב נמשוח הכתוב מדבר
A lopás tilalma, melyet a dekalogus kimond, a talmud szerint,³⁹⁾
emberlopásra vonatkozik. »Ki em-
bert lop és rabszolgául adja el, vagy nála találják, halállal lesz bünt-
tetve.«⁴⁰⁾ Ki embert szabadságától megfoszt, azt a thóra gyilkos-
hoz hasonlítja, mert gyilkosságot követett el a szabadság ellen. De
nemcsak hogy embert lopni nem szabad, de tilos is, hogy őt szabad-
sága használatában megakadályozzuk, vagy hogy nyomasztás, tév-
útra vezetés által azt elnyomjuk. לא תנו איש את עמיתו באונאה דברים
»Ne bántsá az egyik a másikat sértő szavak által.«⁴¹⁾ mi ál-
tal emberi jogainak szabad használatában megakadályozva érzi magát.
»Ne bántsátok és ne nyomorgassátok az idegent, mert idegenek voltatok Miczrájim
országában.«⁴²⁾ Ne éreztessétek hatalmatokat az idegennel, ne aka-
dályozzátok erejéneket szabad fejlesztésében és használatában. כל אלמנה
»Ne nyomorgassatok özvegyet és árvát.«⁴³⁾ Gyámol-
talanságukat ne használj saját előnyödre és az ő hátrányukra, ne
vedd el tőlük gyengességükben szabadságukat. ולפני עור לא תתן מכשול
»Vak elé ne gördíts akadályt.«⁴⁴⁾ A talmud magyarázata szerint⁴⁵⁾

³⁸⁾ Deut. 22, 4. Azon kötelességgel, hogy az állatot terhe alól felszaba-
dítsuk, az is jár, hogy kínzástól is megszabadítsuk (צער בעלי חיים); azért ha
egyszerre a fölterhelésben (פריקה) és a leterhelésben (טעינה) kellene segítenünk,
ez utóbbit kell előbb végeznünk. Bővebbet l. Bába Mecziáh 31a kk. Maimuni
Róczéach 13. k.

³⁹⁾ Szanhedrin 86a.

⁴⁰⁾ Exodus 21, 16. Az erről szóló halákhikus értekezések találhatóak Szan-
hedrin 86a kk. Maimuni Genéba 9. fej.

⁴¹⁾ T. Bába Mecziáh 58b. — ⁴²⁾ Exodus 22, 20. — ⁴³⁾ U. o. 23, 2.

⁴⁴⁾ Leviticus 19, 14. — ⁴⁵⁾ Abóda Zará 6b és másutt.

הַיָּ א alatt, kinek útja elé akadályt ne gördítsünk, ne csak szemevilágától megfosztottat értsünk, hanem a szellemi vakot is, a tudatlant, a tapasztalatlant, a könnyelműt, továbbá azt is, kinek belátása hiányzik, hogy az erkölcsi jót válaszsza és a rosszat félredobja. Egyiknek sem szabad ezek közül útjuk elé akadályt tennünk, legyen az akár önzésből, akár pajkosságból vagy akármi más okból, mi által gondolkodásukban, érzésükben, akarásukban, tetteikben erkölcsileg sülyedhetnének. Ne zavarjuk őket hamis tanítások és tanácsok által, ne dicsérjük előttük a könnyelmű életet, ne vezessük őket tévútra, ne nyujtsunk nekik alkalmat arra, hogy rosszat kövessenek el s hogy úgy is szűk akaratszabadságuk egészen tőlünk függjön. Mindezek oly akadályok, melyeket embertársunk életútja elé helyezni nem szabad; hanem igenis kötelességünk, hogy erkölcsükre, érzésükre nemestően hassunk, ethikai szabadságukhoz visszavezessük szelíd tanítás, intő példák feltüntetése, szeretettől áthatott megintések és bölcs tanácsok által. Ide tartozik a gondolat- és elvlopás (נַיִבַת רֵעִית ⁴⁶⁾), (reservatio mentalis), a hizelgés és képmutatás (הַנּוֹפֵר); mindezt egyenlő módon tiltja a zsidó vallás-törvény.

XII. Fejezet.

1. Az embernek, hogy életét fentarthassa, szüksége van eledelre, ruházatra, lakásra, különböző szükségletei vannak, melyeket ki kell elégítenie. A természet nyújt ugyan neki anyagot, de neki ki kell őket belőle csalnia kitartó munka által. A talajt fel kell dolgoznia, a magot hintenie és a vetést ápolnia kell, ha aratni akar. A természettől adott anyagot sokféleképen kell átváltoztatnunk és elkészítenünk, hogy élvezhessük és táplálékul szolgálhasson. Sokféle alakváltozáson megy keresztül a durva anyag, míg ruházatra alkalmazható. Nem magától kapcsolódik össze kő kövel, gerenda gerendával, nagy erőmegfeszítéssel kell az egyes alkatrészeket átváltoztatnunk, összehordanunk, erős és művészi kéz kell, hogy összekösse, hogy ember lakásaul szolgálhasson. Mindezekhez szerszámok kellenek, melyek ismét emberek által készítenők. Munka az embernek

⁴⁶⁾ Chulin. 94a.

életeleme; fáradozás nélkül még az életfentartásra szükséges dolgokat sem szerezheti meg, annál kevésbé azt, mit maga számára teremtett, és mit fényűzése és a jólét utáni vágya reá rótt. *בועת אפיך* »Arczod izzadságában egyed a kenyeredet.«¹⁾ Munka legyen az ember jelszava.

De miután a munka oly sokféle és oly különböző, hogy sem az embernek ereje és képessége, sem meghatározott ideje nem elegendő, hogy a munkának csak egy kis részét is teljesíthetné, azért kellett már a legrégibb időben az egyes embereknek összeállaniok, hogy a különböző munkákat egymás közt felosztásuk, hogy viszonyosan kicseréljék munkásságuk termékeit a felhasznált anyag és a munkához vett erő és idő aránya szerint, hogy így közös munka által mindenkinek szükségletei kielégíttethessenek. *כמה יגיעות יגע* אדם הראשון עד שמצא פת לאכול חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואה"כ אבל ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני. וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בנר ללבוש גזו ולבן ונפין וטוח ואה"כ מצא מנניי »Mennyi fáradságába került volna az embernek, ha csak egy darabka kenyeret, milyent mi eszünk, magának meg akart volna szerezni. Mint egyetlen élő embernek, kellett volna legelőször boronálnia, azután vetnie, aratnia, a kalászatokat kellett volna kévékbe kötnie, kicsépelnie, kitisztítania; a gabona örölendő, szitálendő, végre kellene kovászt készíteni és sütni; hogy valami élvezhető kaphasson, mindezt egyedül kellett volna elvégeznie« (azonkívül a hozzávaló szerszámokat is egyedül kellett volna elkészítenie) »és én -- mondja Ben-Zóma — reggel fölkelve minden táplálékot mások keze által elkészítve talállok. Mennyi iszonyu fáradságába került volna az embernek, ha a természet-től adott durva anyagból ruhát akart volna készíteni. Legelső munkája lett volna a gyapot lenyírása a juhról; azután kellett volna ezt mosnia, átrostálnia, a tisztított gyapjút fonnia, szőnie, hogy végül ruhát csinálhasson belőle és én — mondja ugyanazon rabbi — reggel fölkelve, itt találom ruhámat, a nélkül, hogy elkészítésén fáradoztam volna.«²⁾

Így keletkezett szükségletből a munka, és ez ismét az erők egyesítésére vezetett. A munkából egyszersmind a tulajdon folyt; mit az egyes munkájával producált, jogos tulajdonát képezte, bir-

¹⁾ Genesis 3, 9. — ²⁾ Berákhót 58a.

tokát; az erők egyesítése munkafelosztásra vezetett, ez újra a termények kicserélésére, hogy a szükséglet kielégíthető legyen; lassan ki is fejlődött az emberek és népek közt a kereskedelem és közlekedés és kölcsönös viszony keletkezett vevő és eladó, munkás és munkaadó, szolgáltató és szolgáltató között.

2. A tulajdonosnak joga, hogy birtokát másnak átengedheti vagy csere és eladás vagy ajándékozás útján. Ez kölcsönös megállapodás. Mindketten szerződésviszonyba lépnek egymás közt. Az erkölcsstörvény szerint elegendő ugyan a felek szóbeli megegyezése a megbeszélte szerződés fentartására, úgy hogy egy sem léphet vissza a másik beleegyezése nélkül; hisz a halákha határozata szerint: דברים יש בהם משום מחסרי אמנה »Ki szavát nem tartja és egy szóbelileg megkötött üzletet visszavon, az elveszítette a bizodalmat,«³⁾ ואין רוה חכמים נוהה הימנו⁴⁾ a bölcssek tetszése nincsen mellette; visszavonulása erkölcstelen és nem érdemel többet bizodalmat. De minden viszály kikerülése végett s hogy a szerződés jogérvényű legyen és senki egyoldaluan fel ne oldhassa, bizonyos aktusok szükségeltetnek, melyeket mint jogformalitásokat az új birtokosnak kell véghez vinnie, melyek végeztével rögtön birtokába lép és jogos tulajdonossá lesz. Ezen aktusok különbözök, a szerint a mint a tárgy ingó vagy ingatlan jószág; ez utóbbinál különbség áll fenn tárgy és állat közt.⁵⁾ Minthogy továbbá szerződéskötésnél teljhatalmu személyekre van szükség, azért a halákha kiskorúak adás-vevését vagy egyáltalában nem engedi, vagy csak bizonyos körülmények közt, de ezt is csak ingó tárgyaknál. Épen úgy érvénytelenek, beszámíthatatlanok az örültek és másoknak üzletei.

3. Ugyanazon jogformalitások mint a vevésnél vannak előírva valamely dolognak ajándékozás által történt megszerzésénél, csak hogy különbséget teszünk az egészséges állapotban (מתנה בריא) és a betegségben történt ajándékok (מתנה שכימ) között. Hogy egészséges ember ajándékozása érvényes legyen, ugyanazon aktusra van szükség, mely vevésnél szabályul lett fölvéve, mely által a tárgy rögtön annak birtokába megy át, a kinek ajándékoztatik; betegnek ajándékozásában arra kell figyelemmel lenni, vajjon abban az öntudatban tette-e,

³⁾ Bábá Mecziáh 49a. — ⁴⁾ Maimuni Mechirá 7. fej. 8. §.

⁵⁾ Az erről szóló halákhai rendszabályok találhatók Kiddúsin 17b, kk.

Bábá Batlirá 75b k., 84b, k. s más helyeken és Maimuni Mechirá.

hogy fel nem gyógyul vagy sem. Ennek bizonyítására érvényes a beteg nyilatkozata, hogy ő ezen ajándékozást azért tette, mivel fölépülésére minden reményét föladta, de még arra sincs szükség, ha egész vagyonát oda adja, a nélkül hogy magának csak valamit is megtartson, világos jelétül, hogy halálát biztosnak tartja. (מתנת שב"מ בכולה); e két esetben elegendő a szóbeli ajándékozás is minden jogaktus nélkül; az örökösök föl nem szólalhatnak ez ellen és meg nem semmisíthetik; mivel biztosan föltehetjük, hogy a halottnak komoly kívánsága volt, hogy rendeletei az ethikai törvénynek megfelelően teljesíttessenek, és ígéretei megtartassanak; ha a beteg azonban fölépül, akkor szabadságában áll ajándékozását visszavonni, még ha az átvevő egyik jogformalitás útján is vette át, mert az egész vagy nyíltan, vagy hallgatagon csak a beállandó haláleset föltétele mellett lett adva. Az átvevő azért csak az ajándékozó halála után veheti át birtokát és csak akkor tekintheti a tárgyat sajátjának. De ha az ajándékozás csak a birtok egy részét képezi és a beteg halálról nem is beszélt, akkor egészséges ember ajándékozásának tekintetik. ⁶⁾

4. Két vagy több személy is birhat birtokjogot valamely tárgyra nézve (שותפי). A viszály kikertülése és a béke fentartása céljából meghatározza a halákha az ingatlan jószág társbirtokosainak kölcsönös jogait és kötelességeit, hogy senki igazságtalan a másik iránt ne legyen, birtokában ne zavarja. Azonkívül meghatározza, mennyit kell mindegyiknek az esetleges javításra és kiadásra hozzáadnia; mi változást létesíthet az egyik a másik beleegyezése nélkül s végül, hogy mily körülmények közt lehet őket a birtok szétosztására kényszeríteni. Ide tartoznak ama halákhai rendszabályok is, melyek a járulékot meghatározzák, melyet a közös birtokosoknak kell adniok lakóhelyük fentartására, megerősítésére, megőrzésére, továbbá azt is, hogy mily módon kell ezt egyenlően felosztani, hogy senki jogtalanság fölött ne panaszkodhassék. ⁷⁾

⁶⁾ Ennek rendszabályai találhatók: Bábá Batrá 154a k. Gittin 65a, 71a és egyebütt. Maimuni Mechirá 29. k.

⁷⁾ A halákhai rendszabályok e fölött, valamint általában egy betegnek rendeleteiről találhatók: Bábá Bathrá 8 és 9. szak. Gittin 14b s egyebütt, Maimuni Zechijah Umatonah. A gazdátlan jószágokról (נכסי הפקר) szóló halákhai törvények tárgyalatnak Bábá Mecziáh, Bábá Bathrá és másutt. Maim. Zechijah Umatonah 1. és 2. fejt.

5. A halákha szabályozza a határszomszédok viszonyát is. Senki oly változtatást birtokában nem tehet, egyáltalában semmi olyast nem végezhet, mi szomszédját megkárosítaná vagy jogában sértené. Igazság és béke legyen jelszavuk. ⁸⁾

Ide tartozik azon rendszabály is, hogy valamely mező felosztásánál vagy eladásánál tekintetbe vétessék a határszomszédi kötelesség, neki azt a részt adni, mely birtokával határos. Méltányosság tekintetéből kell azt tennünk, mint a hogy azt az írás parancsolja *ועשית הישר והטוב* »tedd azt, mi jó és igazságos.« ⁹⁾

6. Munka és birtok magukkal hozzák a viszonyt, tőke és munkaerő, munkaadó és munkás, szolgáltató és szolgáló közt. Úgy a mozaikus, mint az erkölcsi törvény követelik, hogy szigorú igazsággal és lelkiismeretességgel járjunk el a munkás irányában *לא תעשק שכיר עני* »A szegény napszámos bérét ne tartsd vissza, legyen ő akár testvéred, akár idegen, ki országodban, kapuidban tartózkodik. Az nap add neki bérét, hogy a naplemeret rá ne találjon, mert ő szegény és vágyva várja a bért: nehogy Istenhez kiáltson és neked bűnül fel ne rovassék.« ¹⁰⁾ *לא תלין פעולה שכיר אתך עד בקר* »Ne hadd magadnál a napszámos bérét éjszakán át reggelig.« ¹¹⁾ A munkásnak, ki mezőn, kertben vagy másutt élelmiszereknél van alkalmazásban, meg van engedve, hogy munka közben kedve szerint ehessék a gyümölcsökből és ételekből. ¹²⁾ A szolgálóval is emberiesen és az erkölcs-törvénynek megfelelően kell bánni. A héber szolgálóra nézve törvény volt: *לא תעבד בו* »Ne járj el szigorral irányában.« ¹³⁾

⁸⁾ Bábá Bathrá 1. szak. Bábá Mecziáh 116b k. Maimuni Sechénim.

⁹⁾ Bábá Bathrá 17a k. Maimuni u. o.

¹⁰⁾ Bábá Mecziáh 108. Maim. Sechénim 12. k. A társkereskedésekről, nyereség és veszteség egyenlő felosztásáról, továbbá a társas viszonyoknak egyik résztől követelt felosztásáról szóló törvények hosszasan tárgyaltnak Ketubót 93, Bábá Mecziáh 68 k., Bábá Kammá 116 és más helyeken. Maim. Seluchim Vesutfin 4 k. A törvények, melyek egy harmadik személy által — ügynök (סרסור), küldött (שליח) vagy meghatalmazott (מורשה) által — megkötött üzletekről szólnak, vannak Kiddúsin 41a k. Bábá Mecziáh 10b, Bábá Kammá 70a, Ketubot s másutt. Maim. Seluchim Vesutfin 1—4. fej.

¹¹⁾ Deut. 24, 14 és 15.

¹²⁾ Leviticus 19, 13. A halákh. rendeleteket l. Bábá Mecziáh 110 k. Maim. Szechiroth 11. f.

¹³⁾ Deut. 25, 26. T. Bábá Meziáh 87 k. Maim. Szechiroth 12. fej.

עבדת עבד »Ne engedd őt rabszolgának való munkát végezni.«¹⁴⁾ כל הקונה עבד עברי כאלו קונה אדון לעצמו שלא תהא אתה אוכל פת נקי והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש אתה ישן על גבי מוכן עמך והוא ישן על גבי התבן שנאמר כי טוב לו עמך »Ki héber szolgát vesz, az olyan, mintha urat venne maga fölé, mert a szentírás szava : jó dolga legyen nálad, arra int, hogy a szolgád gondozása a magadéhoz hasonló legyen. Neki ne adj fekete kenyeret, míg te fehérét eszel, neki ne nyújts új bort, míg te régit iszol, neki ne készíts kemény fekvést, míg te puha vánkoson alszol.«¹⁵⁾ A szolga és a szolgáló különben is többféle eszközzel bírtak, melyek által szabadságukat visszanyerhették. Hogy azonban szolgálatukból kilépve egészen vagyontalanok ne legyenek annyira, hogy könnyen kísértetbe jöhetnének, életszükségleteiket jogtalan módon megszerezni, megparancsolja a törvény: לא תשלחנו ריקם הענק תעניק לו מצאנך מגנתך ומיקבך אשר ברכך ה' אלהיך תתן »Ne hagyj őt üres kézzel elmenni, hanem ajándékozd meg valamivel a te nyájadból, szérüdből és sajtóházadból; Isten megáldott, adj tehát neki is. Gondold meg, hogy szolga valál te is Miczrájim földjében.«¹⁶⁾ Humanus és jó bánásmódban részesítsd kanaanita szolgádat is. (עבד בניני: Cham utóda, kit Noáh megátkozott s kiknek ama meggyalázó hivatást adta, עבד עבדים »Szolgák szolgája legyen testvéreinek.«)¹⁷⁾ Ez az írás parancsolata. Míg az ó-kornak többi népei tárgynak tekintették szolgálóikat, minélfogva a legkegyetlenebb szigorral bántak velök, sőt meg is ölhették büntetlenül, addig a zsidó törvény szeretettel gondoskodott róluk is, és törekedett, hogy enyhítse úgy is súlyos sorsukat. Ha a gazda szolgálójának egyik testrészét megsértette, kénytelen volt neki teljes szabadságát visszaadni.¹⁸⁾ Ha a szolga kegyetlen urának ütése közben meghal, akkor halálbüntetés vár a gazdára.¹⁹⁾ Szombaton pihenjen a szolga is. A talmud sok oly írástudósról tesz említést, kik kiváló humanitással bántak szolgálóikkal. Rabbi Jóchanan ugyanabból a borból és husból adott rabszolgájának, melyből ő evett és ivott. Más meg minden ételből, melyet magának készítettett, rabszolgájának is adott, egy harmadik megint előbb adott rabszolgájá-

¹⁴⁾ Leviticus 25, 46. — ¹⁵⁾ U. o. 39.

¹⁶⁾ T. Kiddúsin 20a.

¹⁷⁾ Deut. 15, 14. A halákhái rendszabályokat 1. Kiddúsin 14b k. Maim. Abádím 2—5. fej.

¹⁸⁾ Genesis 9, 26. — ¹⁹⁾ Exodus 21, 26.

nak az ételből, azután evett csak ő. A talmud több ily esetet melegen ajánl utánzásra.²⁰⁾ Maimuni Kinjan könyvét következő megszívelhető szavakkal zárja be: Igazi jámborságnak és bölcseségnek jellemvonása a könyörület és a szív jósága; a gazda ne terhelje túl rabszolgáját, ne okozzon neki fájdalmat és ételt és italt bőségben nyújtson neki. A régi bölcsek minden ételből, mit ők ettek, szolgálóknak is adtak. Sőt illik, hogy mielőbb még mi az asztalhoz ülünk, adjunk azoknak, kik értünk dolgoznak és ránk vannak utalva. Veréssel és sértő szavakkal nem szabad őket bántani. Szomorú sorsuk, hogy neked szolgálniok kell, de azért nincs jogod, hogy őket gyálázzad. Ne oszd ki parancsaidat kiabálva, haraggal, hanem nyugodtan, csendesen járj el irányukban, hallgass ellenvetéseikre. Kegyetlenség és kőszívűség nem jellemvonásai Ábrahám fiainak, kiknek az isteni tan örök örökségül adatott, mint az igazságos, humanus törvények és rendszabályok jelképe. Izrael tehát azon legyen, hogy könyörületet tanúsítson, s hogy teremtőjéhez hasonló legyen, kinek jósága kiterjeszkedik minden lény fölött.

XIII. Fejezet.

1. Jóakarát a bizalom, melyet hűséggel kell viszonzni. Ki valamely tárgyat saját használatára mástól kikölcsönöz (שואל); ki valamit megőrzésre magához visz, akár fizetésért (שומר שכר), akár ingyen (שומר חנם); ki valamely dolgot más valakitől saját használatára kibérel (שוכר); mindezek élvezik a tulajdonos bizalmát, hogy a rájuk bízott dolgot gondosan megőrzik, minden rongálástól megóvják s lehető legjobb állapotban vissza is adják; kötelességük tehát, hogy a bizalmat igazolják s az átvett működést híven és lelkiismeretesen végezzék. Ezen alapul a négy őrző törvénye (ארבעה שומרים). A fizetés nélkül őrzőnek, a fizetésért őrzőnek, a kikölcsönzőnek és a bérlőnek törvénye.¹⁾ Ide tartoznak ama törvények is, melyek mezők és házak bérelésére vonatkoznak, legyen a bér akár pénz (שוכר), akár a termés egy része (הוכר), vagy ha valaki arra kötelezte magát, hogy

²⁰⁾ Exodus 21, 21.

másnak földjét gondozza, azon föltétel mellett, hogy a termés egy bizonyos részét a tulajdonosnak adja (קבלן), vagy hogy tőle egy meghatározott részt hap (א-ר-י-ת), s végül még azon törvények is, melyek a birtokos és bérmunkás (פועל) viszonyát szabályozzák; mindezen viszonyok bizalmon alapulnak, és az elvállalt kötelezettségek pontosan és híven végzendők. ²⁾

A lelkiismeretesség és hűség a tanítónak és nevelőnek is kötelessége, kikre a szülők gyermekeiket bízták, kötelessége a gyámnak is (אפוטרופוס), kit az örökség-hagyó vagy a törvény kinevez, és egyáltalában kötelessége minden hivatalnoknak és szolgának. Igazolniok kell a bizalmat az átvett kötelesség legjobb kivitele által. ³⁾ Valamint a munkaadó kötelessége, hogy a munkásnak az nap fizesse ki bérét és semmi módon meg ne rövidítse, úgy a munkás feladata viszont, hogy munkaidejét pontosan felhasználja; ne csalja a munkaadót munkaelhanyagolás vagy gyakori megszakítás vagy a kikötött időnek megrövidítése által; minden erejével híven szolgálja kenyeres urát. Már Jákob ősatyánk is mondja: Egész erőmmel szolgáltam apátokat. Azért meg is áldotta őt az Isten, a mint az irás mondja: »És a férfiú (Jákob) igen gazdag lett.« ⁴⁾

2. Hitelező és adós is állnak egymással bizalom és hűség viszonyban. Az erkölcs-törvény és a thóra parancsolja, hogy embertársunknak pillanatnyi szükségében kölcsönözzünk, hogy ez által rajta segítsünk. כי פתח פתחה את ירך לו והעבט תעביטנו די מהסרו אשר »Nyisd kezedet testvéred számára, és adj neki annyit, hogy szükségét fedezze.« ⁵⁾ גדול המלוה יותר מן העושה צדקה »Kölcsön adni több, mint alamizsnát osztani.« ⁶⁾ Testvérszeretet legyen a kölcsönzés egyedüli motivuma, kamatot venni nem szabad. Kölcsönzés által a hitelező azt a bizalmat fejezi ki, hogy az adósnak a pénzre valóban szüksége van, s hogy azt a megbeszélthető időben vissza is adja. Ezen jóakaró bizalom irányában viszont az adós kötelessége, hogy szavát tartsa, a fizetési határidőt el ne mulasztja s hűtlenül irányában ne járjon el. »Ha a hitelező tudja, hogy adósa fizetni képtelen,

¹⁾ Exodus 22, 1—14. A halákh. rendszabályokat l. Bábá Mecziáh, Bábá Kamma s másutt Maim. Saalá Upikádon, Szechirót 1—6. fej.

²⁾ L. Bábá Mecziáh, Maim. Szechirót. 8. fej.

³⁾ Bábá Mecziáh 109a, Bábá Batrá 21b, Maim. Szechirót 10. fej. 7. §.

⁴⁾ Maimuni Szechirót 13. fej. 7. §.

⁵⁾ Deut. 15, 8. — ⁶⁾ T. Sabbat. 63a.

akkor ne mutassa magát adósa előtt, kerülje a vele találkozást, hogy meg ne ijessze és meg ne szégyenítse, noha nem is akarja fizetésre inteni, annál kevésbé szabad őt felszólítani, hogy fizessen. Viszont az adósnak még sokszorta szigorúbb kötelessége, hogy a kapott kölcsönt visszaadja, még ha a hitelező jómódu is: ne tartsa magánál a kölcsönt hosszabb ideig s ne biztassa a hitelezőt egyik napról a másikra. Hisz olvassuk: ne mondd el társadnak, menj s jőjj el újra. Hűtelen és kötelességéről megfélejtkező az, ki kölcsönt vesz fel, hogy szükségtelenül kiadja, eltékozolja, hogy azután a hitelező semmit se találhasson, miből adósságát behajthatná. Ily eljárás még gazdag hitelező irányában is bűn, a mint olvassuk: Gonosz ember kikölcsönöz és nem fizet. Bölceink tanítanak: »Embertársad vagyona ép oly drága legyen előtted, mint a sajátod.« ⁷⁾ פִּיעֵת בְּעַל הַחֹב מִצִּיהָ ⁸⁾ »Adósság fizetése szent kötelesség.« ⁹⁾ Sokkal vétkesebb azonban és az erkölcsi romlottság nagy fokáról tesz tanuságot, ha az adós szemtelenül a kölcsönt eltagadja (לֹהֲרֵם), vagy azt állítja, hogy már fizetett (פִּיעֵתִי). Ily bűn s egyáltalában minden tévedés elkerülése végett, s hogy az adós ilyen ellenvetést fel ne hozhasson, megparancsolja a halákha, hogy pénzt kölcsönözni csak tanuk előtt, vagy adósságlevél fejében szabad. ⁹⁾

3. Valamint a testvérszeretetet megkivánja, hogy szorult testvérünkön segítsünk, ép úgy követeli az igazság, hogy óvjuk a hitelező jogát, s hogy a késelkedő adóst fizetésre kényszerítsük. A törvényszék kötelessége, hogy a jogot óvja, az ügyet jól megvizsgálja, ha az adós esetleg ellenvetést emel az adósság ellen, s hogy törvény szerint ítéljen és az ítéletet végrehajtsa. ¹⁰⁾

4. De azért az igazság ne legyen kegyetlen, inhumanus se legyen, noha kérlelhetlen, méltányossággal és szeretettel gyakorolják. Így a thóra parancsolja, hogy a hitelező, ha biztosítása czéljá-

⁷⁾ Maimuni Malve Velóve 1. fej. 3. §.

⁸⁾ Ketúbot 86a s másutt.

⁹⁾ Bábá Mecziáh 75b, Maim. Malve Velóve 2. fej. 7. §. A különbségek az adós által emelt ellenvetések tekintetében oly kölcsön között, melyben csak egy vagy két tanu előtt adatott (מְלוּוֹה עִיף), és olyan között, melyre az adós tannualírással adósságlevelet adott (כְּתָב יָד), s végre olyan között, melyet tanuk is írtak alá (שְׁטָר), mindezek találhatók Bábá Batrá, Sebúot, Ketúbot s másutt. A formalitásokról, melyek itt betartandók 1. Bábá Batrá 160a k., Ketúbot 18b k., Maim. Malve Velóve 27. fej.

ból zálogolást intéz, az adós házába be ne menjen, s meg kell elégednie azzal, a mit az adós neki biztosítására kihoz, nehogy megszegényítve és bántva érezze magát. *לא תבא אל ביתו לעבט עבטו בחוץ* »Ne menj be az adós házába tőle zálogot venni; künn maradj és a férfiú, kinek kölcsönöztél, az hozza ki a zálogot.¹¹⁾

Özvegytől zálogot venni nem szabad illem-okokból és hogy jó híre ne veszélyeztessék.¹²⁾ Ha egy szegénynek ruhája vagy takarója van nálunk zálogul, akkor azt neki mindennap este visszaadjuk. *ואם איש עני הוא לא תשכב בעבטו השב תשיב לו את העבט כבוא השמש ושכב* »Ha szegény ember, akkor le ne feküdjél, magadnál tartva a zálogot, hanem naplementekor add vissza zálogát, hogy takarója alatt pihenhessen és téged áldjon; az örökkévaló a te Istened alamizsnául fogja néked beszámítani.¹³⁾ Oly tárgyakat nem szabad zálogul venni, melyek az ételek elkészítésére okvetlen szükségesek. *לא יהבל רהים ורנב כי נפש הוא חבל* »Sem a felső, sem az alsó örlőkövet zálogul ne vedd.«¹⁴⁾

Kegyetlenség még törvényes executionál se uralkodjék, hanem a törvényszék adja neki, miután ő mindent az adósság fizetésére kiadott, harmincz napra szóló élelmi szert, továbbá tizenkét hónapra a nélkülözhetetlen ruházatot, ágyat, a legszükségesebb szoba-berendezést és szerszámot valamely iparág művelésére, hogy ő és az övéi a nyomornak ne legyenek kitéve *(מסדרין לבעיה)*.¹⁵⁾ Így vonul a humanitás az egész eljáráson át, egyesítve van igazság és méltányosság, megfelelően egészen az erkölcs-törvénynek.

¹⁰⁾ A törvényes eljárásról l. művemet: »A polgári perrendtartás mozaicus-rabbinicus jog szerint« (Budapest, 1882.). A jogtörvények, melyek szerint a törvényszéknek döntenie és ítélnie kell, bőven vannak tárgyalva Sebuot, Bábá Mecziáh, Bábá Batrá, Ketúbot s másutt. Maimúni Malve Velóve és Tóen Venitan.

¹¹⁾ Deut. 24, 10 és 11. A halákha szerint még a törvényszolgának sem szabad zálogolás céljából az adós házába belépni. Bábá Mecziáh 113, Maim. Malve Velóve 2. fejr. 2. §.

¹²⁾ Deut. 24, 17. Bábá Mecziáh 115a. Maim. u. o.

¹³⁾ Deut. 24, 12, 13. L. Exodus 22, 26. A halákha kötelezi a hitelezőt, a ruhát, ha nappal használja. valamint mindent, mit munkájához használ, mindennap reggel az adósnak visszaadni. Bábá Mecziáh 114b. Maim. Malve Velóve 3. fejr. 5. §.

¹⁴⁾ Deut. 24, 6. A halákha e tilalmat mindazon tárgyakra terjeszti ki, melyek az étel elkészítésére szükségesek. Bábá Mecziáh 115a f. Maim. az i. h. 3. §.

¹⁵⁾ Bábá Mecziáh 113b. Maim. u. o. 1. fejr. 7. §.

XIV. Fejezet.

Igazság, azaz más jogának elismerése és érinthetetlen jószág gyanánt való tekintetbe vétele, saját jogának öntudatában, ethikai kötelesség ugyan, mely a halákha szerint már Noah nemzedékének meg lett parancsolva; de kiválóan lett Izrael bíróinak adva, a jog megvédőinek és a jogtörvények végrehajtóinak. Már a bírók kinevezésénél is arra kellett tekintettel lenni, hogy e fontos hivattal csak oly férfiak bizassanak meg, kiknek törvényismeretétől, morális jellemétől igazságot, részrehajlatlanságot várhatunk. Derekaság, istenfélelem, megbízhatóság és önzetlenség legyenek a kinevezendő bírónak elengedhetlen tulajdonságai. »Hogy valaki bírói hivatalra képes legyen, a következő hét előnnyel kell birnia: jogismeret, szerénység, istenfélelem, önzetlenség, igazságszeretet, emberszeretet és jó hírnév. Mindezen tulajdonságokat a thóra ezen szavakkal fejezi ki: **אנשים חכמים ונבונים** »Bölcs és értelmes férfiak, azaz ismeretekben gazdag férfiak«; továbbá **וירועים לשבטיכם** »Férfiak, kik kiválnak törzseitek közt«, azaz mindenkitől szerettetnek. S mi által lehet mindenki szeretetét megszerezni? Megelégedettség, önzetlenség, szerénység által, másokkal való jó és szeretetteljes érintkezés által. Olvaszuk továbbá (Exod. 18, 21) **אנשי היל** »Derék emberek«, azok olyanok, kik tántoríthatatlanok hivatalos kötelességeik teljesítésében és kik a szükséges elővigyázattal birnak, hogy nevüket tisztán tartsák és hogy eltávolítsanak minden árnyékot, mely hirüket elsötétíthetné. **אנשי היל** oly férfiakat is jelez, kik a bátorságot bírják, hogy az igaznak segítsenek, hogy őt félelem nélkül kiszabadítsák a jogsértő hatalmából, kik a sértett jogot újra helyreállíthatják, a mint az írás mondja: Felállt Mózes és segített nekik. Valamint ez igazságszeretetében az üldözötteknek hősileg segédkezet nyújtott, egész életén át pedig a néppel mint a legszerényebb ember érintkezett, úgy a bíró is megfelelően kötelességének bátran és félelem nélkül ott, hol a jog megkívánja, de szerény legyen bánásmódja. A bírák továbbá **יראי אלהים** »istenfélők«, **שנאי בצע** »önzéstelenek«, **אנשי אמת** »igazságszeretők« legyenek. Mert csak akkor lehet tőlük joggal várni, hogy a jogot

¹⁾ Exod., 18, 21.

csak magamagáért fogják képviselni és megvédeni, nem pedig valami mellékczelért ²⁾ כל המעמיד דיין שאינו הגון כאלו נטע אשרה שנאמר לא תטע לך »Ki méltatlant nevez ki bírónak, oly emberhez hasonlít, ki berket ültet, melyről az írás mondja: ne ültess ligetet az örökkévaló a te Istened oltára mellé, melyet magadnak készítesz.« ³⁾ Pénz miatt történt birói kineveztetés érvénytelen. ⁴⁾ A bíró előtt lebegjen mindig hivatásának szentsége és azon meggyőződéstől legyen áthatva, כי המשפט לאלהים »hogy a jog isteni« ⁵⁾, s hogy jogot kell mondania Isten nevében, kinek ezért felelős; azért is a bíró neve אלהים; őket sérteni szigorúan tilos לקלל לא תכלל »ne átkozd az isteni bírót.« ⁶⁾

2. Hogy pontosan megvizsgálható legyen, hogy a viszálykodó pártok közül melyiké a jog, a thóra a következőt parancsolja a bírónak: שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו לא תכירו הוא פנים במשפט כקטן כנדול השמעון לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא »Tudjátok meg pontosan, hogy mi esett meg testvéreitek közt és igazsággal ítéljetez mindenki fölött, ki testvérével vagy idegennel perlekedik (tehát jogosság a törvényszék előtt). Személyes tekintély ne érvényesüljön a törvénynél, hallgassátok meg ép úgy az alacsony, mint az előkelőt, ne féljetez senkitől, mert a törvényszék Isten ügye. ⁷⁾ Még azon esetben is, midőn ama súlyos bűn forog fenn, hogy egy város Istentől való elpártolásra lett csábítva (עיר הנהגת); még ott is áll: והקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר »Vizsgálj meg jól, kutass, kérdezz utána és ha találod, hogy a hír igaz és bizonyos« ⁸⁾, a bűn tehát késégtelenül megtörtént, akkor fogj hozzá az itéletheozáshoz. ושפטו את העם משפט צדק לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקה שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים צדק צדק תרדף »Igazsággal ítéljenek a bírák a nép között. Ne hajlítsd meg a jogot, tekintélyt ne tisztelj, megvesztegetést el ne fogadj, mert a megvesztegetés megvakítja a bölcseket, és megfordítja az igazak szavait. Igazság után törekedjél.« ⁹⁾ A halákha szerint a bírónak ajándékot jogosan egyáltalában nem szabad elfogadnia, még azért sem, hogy annak, ki jogában van, jogát megadja és az igaztalant ítélje (לזכות את הזכאי ולהיבי את ההיבי), mert köny-

²⁾ Maimúni Szanhedrin 2. fejj. 7. §. — ³⁾ Szanhedrin 7b.

⁴⁾ Jerusalmi Bikkúrin III, 3. — ⁵⁾ Deut. 1, 17.

⁶⁾ Exodus 22, 27. — ⁷⁾ Deut. 1, 16 és 17. — ⁸⁾ Deut. 13, 15.

⁹⁾ U. o. 16, 18—20.

nyen lehet jó előítélettel az ajándékozó iránt és megfordíthatja a jogot, a nélkül hogy akarná vagy csak észre venné.¹⁰⁾

3. De a mint a törvény a szegényt megvédi a gazdag és előkelő részére történő pártoskodás ellen, úgy viszont oltalmába veszi a gazdagot is a szegény elleni jogügyében és mondja: *לֹא תַעֲשֶׂה עוֹל בְּמִשְׁפַּח לֹא תִשָּׂא מִן דָּל וְלֹא תִהְיֶה בֵּין גְּדוֹל בְּצַדֵּק תִּשְׁפַּט עִמָּתֶךָ* »Ne légy igazságtalan az itéletben, ne kiméld a szegényt, ne nyujts előnyt a hatalmasnak, hanem jog szerint itéld meg felebarátodat.«¹¹⁾ Csak a jog legyen döntő az igazság mérlegén, ez vezesse a bírót. »A bíró úgy tekintse magát, mintha kard függne feje fölött, mintha lépései előtt az alvilág nyílnék. Tudja, hogy ki fölött itél, ki előtt dönt, és hogy ki fog majd egyszer fölötte itélni, ha csak egyszer eltér az igazság szabta iránytól, mert az írás szava így hangzik: az örökkévaló az isteni község között van. Továbbá: fontoljátok meg jól, hogy mi a tisztetek, a birói hivatal nem emberek, hanem Isten ügye, ki jogügyeknél köztetek időzik. A bíró, ki nem mond igaz itéletet, igazság iránti szeretetből, az mintegy elsötétíti Izraelben az isteni igazság sugárzó fényét. Oly bíró, ki az igazat elítéli a jogtalan ellenfél kedvéért, az elveszítette lelki üdvösségét. Az igazságos bíró pedig oly érdemet szerez magának, mintha az erkölcsi világrendnek létét megerősítette volna, a polgári társadalom fentartásához hozzájárult volna és mintha kieszközölte volna, hogy Izraelben mindenütt az égi igazság világa fényét terjeszsze.«¹²⁾

4. A bíró Isten nevében működik ugyan hivatalában, de nem bírja az isteni mindentudást és azért szorul legtöbbször tanubizonyosságra birói eljárásában; a tanuknak vallomásukban legkisebb eltérése az igazságtól tévútra vezetheti a bírót nézetében a bűn és ártatlanság fölött és igazságtalan ítélet lehet következménye. Azért a tanuk ethikai és vallásos kötelességük, hogy állításukat a legnagyobb elővigyázattal és lelkiismerettel mondják ki, hogy csak azt hozzák elő, minek igazságáról tökéletesen meg vannak győződve. Ha már az igazság egyáltalában is mindenki számára szent kötelesség,

¹⁰⁾ L. Ketúbot 105 k., mily pontosak voltak a talmud tanítói. Maimúni Szanhedrin 23. fej.

¹¹⁾ Leviticus 16, 9—20. A halákh. rendeleteket l. Sebuot 30 k. s másutt. Maim. 21. fej.

¹²⁾ Maimúni Szanhedrin 23 fej. 8., 9. §.

annál inkább az a tanuk számára, minthogy vallomásuktól igen gyakran egész családok tüdve függ és ettől függ a törvényszék ítélete és az igazság kezelése *לא תענה ברעך עד שקר* »Ne szerepelj felebarátod ellen mint hamis tanu« ¹³⁾, mondja a tizparancsolat egyike; azért kellett a tanukhoz kihallgatásuk előtt komoly megintést intézni; különböző kereszt-kérdések által kellett őket vizsgálni, hogy a bíróság, a mennyire lehet, vallomásuk igaz voltáról meggyőződjenek. ¹⁴⁾ Simon, Sétach fia is így tanít már: Vizsgáld meg gondosan a tanukat, de elővigyázó légy kifejezéseidben, hogy belőlük hazudni ne tanuljanak. ¹⁵⁾ Tanuságra bocsátani azért csak nagykorú, mocsoktalan hírű embereket lehet.

A halákha fölszámítja mindazokat, kik erkölcstelen és vallástalan életmód által, önző, helytelen cselekedetek által, vagy nyilvános, tisztességtelen viselet által tanubizonyításhoz nem bocsáttatnak. ¹⁶⁾ Olyanok se lehetnek tanuk, kik az egyik párttal, vagy a bírakkal vagy egymással közel rokonságban vagy sógorságban állanak; ¹⁷⁾ végre olyanok sem, kiknek gyanus érdekük van a bíróság döntésében (*נוגע*). ¹⁸⁾ Így gondoskodott a halákhai törvény arról, hogy a törvényszék hamis tanuság által meg ne zavartassék, igazságtalan megismerésre ne jusson.

5. A törvény sok esetet hoz ugyan elő, sok döntvényi szabályt ad, de mindazon eseteket föl nem említheti, mik az idő folyamában, az emberek változó, élénk közlekedésében előfordulnak és birói forum elé jöhetnek. A leglelkiismeretesebb bíró, legyen a legtudományosabb is, oly helyzetbe kerülhet, hogy ítéletet még analogia útján sem mondhat. És még sem szabad megállania az igazságszolgáltatás folyamának! Ítéletet kell mondani! E czélből egy legfelsőbb birói forum lett életbe léptetve, kinek az isteni hatalmat adták, hogy az írás törvényeit magyarázhassák, rendeletek útján új parancsolatokat adhassanak (*תקנות וגזירות*) és a mely az alsó bíróság által előterjesz-

¹³⁾ Exod. 20, 13.

¹⁴⁾ A halákhai rendszabályokat I. Szanhedrin 29a, 37a k. V. ö. Makkót 7a.

¹⁵⁾ Ábot 1, 9. L. Jerusalmi Szanhedrin VI. 3. Rasi magyarázata Szanhedrin 44b.

¹⁶⁾ Szanhedrin 24b k. Ros Hasáná 22a s egyebütt Maim. Édot 9—13.

¹⁷⁾ Szanhedrin 27b k. jelöli a rokonság és sógorság különböző jeleit Maim. Édot. 13, 14.

¹⁸⁾ Bábá Batrá 43a Maim. az i. h. 15., 16. fejt.

tett ügyekben döntőleg határozhat. A felsőbb forum döntésének az altörvényszék ellenvetés nélkül pontosan kell hogy engedelmessédjék és az ítélet a szerint hozandó. כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין. ובין נגע לנגע דברי ריבות בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו ובאת אל הכהנים הלויים ואל המשפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום אשר יבחר ה' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה. »Ha nehéz neked valamely jogügy a törvény előtt, illesse az akár az életet, akár a birtokot, akár testi sérülést, vagy bármi más viszályt, mely kapuidban előfordul, akkor indulj és menj fel a helyre, melyet az örökkévaló a te Istened választani fog; ottan menj a papokhoz, Lévi törzsből, vagy a bíróhoz, ki akkor majd lesz s kérdezd tőlük, és ők majd megmondják, mi az igazság. A szerint, a mint az Istentől választandó helyen kimondják, a szerint cselekedjél, és őrizd meg azt, a mire ott tanítanak; a tanítás és a jog szerint, melyet neked hirdetnek, járj el és attól, a mit mondanak, ne térj el se jobbra, se balra.«¹⁹⁾ Ezen alapszik a *תורה ודבר* törvénye.²⁰⁾

6. Mint az igazság, úgy a gyermekek illemes, erkölcsi viszonya szüleikhez is egyike a polgári boldogság legfontosabb alapjainak, mert a gyermeknek szülei iránti szeretetében és tiszteletében rejlik a legbiztosabb jóállás, hogy a jövő polgár magasabb kötelességét ismeri és a polgári társadalom jólétének fogja erejét szentelni. Az ethikai törvény és a vallás egyaránt követelik a szülék iránti szeretetet. »Tiszteld atyádat és anyádat«²¹⁾, ez egyike a tizparancsolatnak, s mi a frigytablákra Isten kezétől írva lett, bevésve vagyon eltörülhetetlen vonásokkal minden ember szívtáblájában is. »*איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו אני ה' אלהיכם*« Mindenki tisztelje apját, anyját és tartsa pihenő napjaimat, én, az örökkévaló, a ti Istenetek.«²²⁾ Bölcsseink erre azt jegyzik meg: mindenben engedelmessédjél szüleidnek, csak akkor nem, ha erkölcs- és vallástörvényellenest követelnek tőled, azért kapcsolja össze az említett írásvers a szülők iránti tiszteletet a szombat megőrzésével, jelzésül, hogy a szülői tisztelet szent kötelességének daczára, az Istentől szen-

¹⁹⁾ Deut. 17, 8—12.

²⁰⁾ Bővebben l. Szanhedrin 86b k. Maim. Mamrim 1—5. fejt.

²¹⁾ Exodus 20, 12.

²²⁾ Leviticus 19, 3.

telt szombati pihenés, valamint az erkölcs és a vallás más törvényei is még sokkal többre becsülendők, s hogy e tekintetben a szülőknek engedelmeskedni nem szabad, mert *אני ה' אלהיכם* »én mindnyájatok Istene vagyok« *כלכם הייבים בכבודי* »kit ti mind, szülők és gyermekek tisztelni, s neki engedelmeskedni tartoztok.«²³⁾ Különben a szülők parancsait a gyermeknek pontosan kell teljesítenie. A halákha összehasonlítja a szülői tiszteletet az Isten iránti tisztelettel; súlyos-bűn a szülőket kevésre becsülni.²⁴⁾

7. A szülők iránti tisztelet kötelessége nem szűnt meg azok halálával; a gyermekek szülőik emlékezetét tartás tiszteletben, ha ezek már rég sirba szálltak is; úgy éljenek, hogy nevük a kortársak és az utókor előtt áldásos emlékű legyen.²⁵⁾ Annál szentebb a gyermekek kötelessége, hogy elhalt szüleiknek pompa nélküli, de mégis méltó, tiszteletteljes temetést rendezzenek és hogy számukra tisztességes sírhely választassék.

Az írás fölmenti azokat, kik egy az írásban²⁶⁾ említett rokont gyászolnak (*אנין*) az isteni parancsolatok²⁷⁾ teljesítése alól, hogy a halottat tisztelhessék és hogy a temetéshez szükségest megszerezhessék. A halott kikisérése utolsó pihenő helyére (*הלוית המת*), s így minden szolgálat, melyet számára szeretetből végeznek, kiválóan dicsérendő erkölcs-vallásos tetteknek mondatik (*נמילות חסד עם ההי ועם*)²⁸⁾ A halákha egy szeretett halottért való külső gyászolásnak módját is határozza meg abból a célból, hogy egyrészt a fájdalmas érzésnek egy drága lény elvesztése fölött természetes jogát megadja, másrészt pedig, hogy mérték nélkül rohamos ne legyen és az értelem határán túl ne menjen, míg a gyászolónak a vallás vígaszát jó-akarólag nyújtja, meghatározza a mélyebb gyász napjait, midőn a seb még új és a gyászoló még el van telve a legmélyebb, legkeserűbb fájdalomtól a nagy veszteség benyomása alatt; meghatározza

²³⁾ Szifrá Kedósim, Jebámot 5b.

²⁴⁾ A különbségeket a szülők előtti félelem (*מורא*) és tisztelet (*כיבוד*) között és azok terjedelmére vonatkozó halákh. rendeleteket l. Kiddúsin 32b k. Maim. Mamrim 6. fej. Az engedetlen, ellenszegülő fiúról szóló törvényt (*בן סורר ומורה*) Deut. 21, 18 Szanhedrin 68b k., Maim. Mamrim 7.

²⁵⁾ Kiddúsin 31b.

²⁶⁾ Leviticus 21.

²⁷⁾ Beráchat 17b k. Jerusalmi Beráchat III, 1.

²⁸⁾ Szukka 49b. V. ö. Megilláh 3b és ott a Tószefót.

azután a kisebb gyász napjait, midőn idő és körülmények megnyugtatólag hatnak már szívre és értelemre, midőn a gyászoló már megnyugszik és vígasztalódik, kegyelettel megemlékezve a kimultról, jámbor megnyugvással Isten akaratában és az örök túlvilági életre való tekintettel. ²⁹⁾

Azért szent kötelesség, hogy a mély gyász napjaiban (שבעה) részvétlátogatást tegyünk a gyászolónál, hogy szives részvét szavai-
val vígasztaljuk és fölemeljük (ניחום אבלים); ezen ethikai kötelesség a pietás és emberszeretet kiváló aktusaként nagyra becsültetik és Maimúni erről mondja: Fontos halákhai kötelesség betegek látogatása, gyászolók vígasztalása, halottak eltemetése, menyasszonyoknak esketéshez vezetése, vendégek kikisérése . . . Mindezek szeretetszolgálatok, melyeket az ember mindig személyesen teljesítsen, hol csak alkalom nyílik; tartalmazzanak pedig az isteni parancsban: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.« ³⁰⁾

8. A zsidó államélet kezdetben nem volt monarchikus. Csak Sámuel próféta idejében alapított a királyság; de a thóra is tartalmaz már, a jövődő dolgok előrelátásában, bizonyos király-törvényeket. ³¹⁾ A fölkent király olyan, mintha Istentől lenne hivatalába helyezve. A legnagyobb tiszteletet és loyális odaadást kell íranta, mint az állam feje iránt, mutatni, parancsolatait híven kell teljesíteni. ³²⁾ De az isteni törvény határba szorítja még a királyi hatalmat is; többféle rendelet adatik a királynak, melyeknek a szentírás szerint az a céljuk לבלתי יום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימן ושמאל
»hogy szíve fölül ne emelkedjék testvérei fölött, hogy a törvénytől el ne térjen se jobbra, se balra.« ³³⁾ »A mint a thóra mindenkinek parancsolja, hogy tisztelje a királyi felséget és őt a legnagyobb méltóságokkal ruházza föl, úgy viszont a király kötelessége, hogy szerényen viselje nagy hivatalát, ne legyen dölyfös a nép irányában; sőt kegyesnek, könyörületesnek mutassa magát kicsi és nagy iránt, mindig gondoskodjék az állam- és polgárainak javáról és ne vegye csekélynek alárendeltjei legutolsójának becsületét sem. Ha megszólítja a népet, szeretettel, szívet megnyerően tegye. Mózes, Izrael első

²⁹⁾ A nagy és kis gyász idejéről (אבלות שבעה ושלשים), a gyász módjáról és különböző eseteiről I. Móéd Kátán 14a k. Maim. Abélót.

³⁰⁾ Maim. Abélót 14, 1. — ³¹⁾ Deut. 17, 14—20.

³²⁾ Ketuhót 17a, Szanhedrin 20b, — ³³⁾ Deut. 17, 20.

vezére, kinek szerénységét a szentírás annyira dicséri, legyen fénylő mintaképe, őt utánozza.«³⁴⁾

9. Izraelnek támadó háborúk tiltva voltak, csak a hét kanaanita törzs ellen, utálatosságaik és veszedelmességük miatt és főellentük, Amálek ellen indíthattak ilyeneket³⁵⁾; ha pedig, háború kikerülhetetlen, minden kegyetlenséget kerülni kell és lehetőleg kimélettel kell eljárni. Háború előtt békeajánlatok teendők, s csak akkor kezdődjék az ütközet, ha azok visszaútasíttatnak; kivívott győzelem után kimélniök kellett a nők, gyermekek és az állatok életét.³⁶⁾ Józsuá háromszoros proclamatiót küldött a csata előtt még ama hét törzsnek is, kikről az írás mondja: למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם והמאתם לה' אלהיכם » hogy ne tanítsanak bennetek oly utálatosságok végrehajtására, a melyeket isteneik tiszteletére visznek véghez, mi által vétkeznétek az örökkévaló a ti Istenetek ellen«³⁷⁾; az egyikben hirdeti: ki ellenszegülés nélkül az országot el akarja hagyni és tőle messzire letelepedni akar, az menjen zavartalanul; a másikban békét ajánl azoknak, kik a békeföltételekbe beleegyezni és azokat teljesíteni szándékoznak; a harmadik tartalma háborúüzenet azoknak, kik ezt jobbnak tartják.³⁸⁾ Egy város ostromlásánál egyik oldalt szabadon kell hagyni, hogy a békés polgárok azon át életüket megmenthessék.³⁹⁾ Az ostromtérben levő gyümölcsfákat nem volt szabad levágni.⁴⁰⁾ A megkötött békeszerződést meg kell tartani, még ha az ellenség csalással szerezte volna is meg.⁴¹⁾ Mielőtt a sereg csatasorba fel lett állítva, kihirdeti az e célra kinevezett pap, hogy az még a csata megkezdése előtt menjen házához, tűzhelyéhez, a ki új házat épített és még be nem vonult, szőlőt plántált és még szüretet nem tartott és ki nőt jegyzett el és még nem vette feleségül, az is menjen vissza, ki félénk és gyenge szívű, kinek nincs bátorsága, hogy részt vegyen a háború ijedelmeiben.⁴²⁾ A táborban pedig a legszigorúbb fegyelem és erkölcsisztaság uralkodjék: בי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנהך להצילך ולתת

³⁴⁾ Maim. Meláchim 2, 6. A részletes királytörvényeket l. I. Samuel 8., Szanhedrin 13a k. Maim. Meláchim 1—5. fej.

³⁵⁾ L. Saalschütz M. R. 93. fej. — ³⁶⁾ Deut. 20, 10—15.

³⁷⁾ Deut. 20, 18. — ³⁸⁾ Jerusalmi Sebiit VI.

³⁹⁾ Maim. Meláchim 6. fej. 7. §. — ⁴⁰⁾ Deut. 20, 19.

⁴¹⁾ Józsuá 9.

⁴²⁾ Deut. 20, 1—9. Böven l. Szóta 42a k.

»Mert az örökkévaló jár táborodban, hogy neked segítsen és elleneidet kezdedbe adja; azért szent legyen táborod, hogy illetlent nálad ne találjon és tőled el ne forduljon.⁴³⁾

A foglyokkal (יפת תואר) is emberiesen kell bánni; családjuk iránti pietásukat megsérteni nem szabad.⁴⁴⁾ Így látjuk, hogy az erkölcsi törvény még a háborúban is uralkodó és a kegyetlenség, fegyelmetlenség és erkölcstelenség szigorúan tiltatik.

10. Maimúni nagy halákhikus művét a meszszianikus igérettel zárja be: »A bölcsek és próféták nem azért vágyódtak annyira a mesziási idő után, hogy világruralomra jussanak, más népeket alárendeljenek, vagy hogy más népek magas méltóságokhoz hívják őket, vagy hogy mértéken túl élvezhessenek, örvendezzenek; hanem hogy minden kényszertől szabadon, zavartalanul kutathassanak az isteni tanban, hogy magukat a tudománynak szentelhessék és az örök üdvösségben részesek legyenek; mert akkor nem fog senki sem éhezni, háború, irigykedés, viszály nem lesz, mindenkihez jut a jó, az érzéki élvezet értéktelen lesz, az egész világ csak azon lesz, hogy az igaz, tiszta istenmegismerést megszerezze és Izrael, mint Isten tanának vivője, bölcsességben és megismerésben mindig tökéletesb lesz, és a mennyire csak ember képes, felfogja a legmagasabb szentséget és akarátát teljesíti, a mint az írás mondja: »Telve lészen a föld isten megismerésével, mint a hogy a viz a tengert födi«⁴⁵⁾; akkor majd Izrael teljesítette hivatását, az erkölcs-törvény zsinórmértékül szolgál mindenkinek és az igaz, benső emberszeretet égi köteléke egyesíti és átöleli a föld összes lakóit.

⁴³⁾ U. o. 23, 15.

⁴⁵⁾ Maim. Meláchim 12. fejj. 4., 5. §.

Az orsz. rabbiképző intézet kilenczedik iskolaévére való e visszatekintésben első helyen érdemel említést annak legjelentősebb eseménye: három oly hallgatónak rabbiképesítő vizsgálata és ünnepies elbocsátása, kik megnyitása óta az intézetnek voltak növendékei és mindakét tanfolyamát végezték. Ezentúl az orsz. rabbiképző minden évben fogja a felső tanfolyam végeztével vizsgálatra jelentkező hallgatóit a rabbiképesítő vizsgálat alapján a rabbi hivatalra képességükről tanuskodó oklevelekkel ellátni és e tekintetben az intézet fejlődése befejezettnek mondható. Az ez idei vizsgálatok jelöltjei voltak: dr. Bárány József, dr. Rosenstein Mór, dr. Steinherz Jakab urak. Írásbeli dolgozataik megfelelőeknek találtatván, 1886. febr. 11-én az írásbeli zárt vizsgálatot, február 15-én, 16-án és 17-én pedig a vizsgáló-bizottság előtt a szóbeli vizsgálatot tették. E bizottság állott a vezérlő-bizottság két tagjából, úgy mint főt. Hochmuth Ábrahám és dr. Kohn Sámuel rabbi urakból, valamint a vizsgáló tanárokból. Február 18-án a nevezett három jelöltnek ünnepiesen átadták az okleveleket, mely alkalommal Hochmuth Ábrahám főrabbi úr, mint a vizsgáló-bizottság elnöke, beszédet intézett az elbocsátandókhoz s az utóbbiak nevében dr. Bárány József tudományos értekezéssel összekötött búcsubeszédet tartott, míg a tanári kar e. i. elnöke: Bloch Mózes az oklevelek átnyújtását héber beszéddel kísérte. Az oklevelet nyert jelöltek közül kettőt már két hazai hitközség rabbijául választott meg: dr. Rosenstein Mór a tapolczai hitközségnek, dr. Steinherz Jakab a nagyatádinak lett rabbija. Dr. Schreiner Márton pedig, ki tanulmányait az intézetben befejezte és legközelebb leteszi a rabbiképesítő vizsgálatot, a duna-pentelei hitközség választotta meg rabbijának.

A felső tanfolyam több hallgatóját a lefolyt évben a tanári kar ajánlására ünnepnap és nyilvános alkalmi hitszónoklatok tartása végett meghívták Czegléd, Győr, Kaposvár, Nagy-Abony, Szegszárd városainak zsidó hitközségei. — A pesti izr. hitközség

javaslata alapján a felső tanfolyam egy hallgatója a helybeli állami fegyháznál a zsidó isteni tisztelet vezetésével bizatott meg.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1886. május 15-én kelt rendeletével az orsz. rabbiképző intézet vezérlő bizottsága tagjaiul a boldogult koromlai Schey Fülöp báró és Steinhardt Jakab főrabbi helyébe dr. Rosenberg Sándor aradi és Pollák Lajos pesti rabbik neveztettek ki.

Az intézet hallgatóinak és tanulóinak száma ez évben is gyarapodott: az alsó tanfolyamba 87 tanuló, a felsőbe 21 hallgató iratkozott be. Nevöket és születésök helyét az A melléklet tartalmazza.

A tanári kar 1885. szeptember 1-én tartott első értekezletében elnöknek Bloch Mózes tanárt, jegyzőnek dr. Bacher Vilmos tanárt, könyvtárnoknak dr. Kaufmann Dávid tanárt, templomi előljárónak Bloch Mózes tanárt választotta; a vezérlő bizottság üléseiben való képviseltetésével, mint eddig, Bloch Mózes és dr. Bánóczy József tanárokat bizta meg.

A lefolyt iskolaévben a tanári kar összesen 19 értekezletet tartott.

Az írásbeli érettségi vizsgálat május 17., 18., 19., 20. és 21. napjain, a zsidó theologiai tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgálat május 30-án tartatott; a szóbeli vizsgálat a gymnáziumi tantárgyakból nagyságos dr. Lutter Nándor elnöklete alatt július 1-én fog végbe menni. — Az 1884—85-iki iskolaév végén tartott érettségi vizsgálaton a négy vizsgálandó közül három jól érettnek, a negyedik érettnek lett nyilvánítva.

Az alsó tanfolyam osztályainak évváró vizsgálatai a zsidó theologiai tantárgyakból június 21-én és 22-én, a gymn. tantárgyakból június 23-án tartattak meg. A felső tanfolyam másodéves hallgatóinak alapvizsgálata június 22-én ment végbe.

A felső tanfolyam hallgatói homiletikai egyletüket theologiai egyletté alakították át; az alsó tanfolyam önképzőköre munkásságát az idén is folytatta.

Az »Écz Chájim« segélyző-egyletnek működéséről, valamint egyéb az iskolaév alatt az orsz. rabbiképző javára tett adakozások és ösztöndijokról a B) melléklet ad számot.

A szegedi izr. hitközség ez évben az országos rabbiképző intézet működése iránti meleg érdeklődésének fényes bizonyítékát adta egy Ösztöndij-alapítás által, melynek föltételeit itt szószerint közöljük:

Ösztöndij-alapítás.

A szegedi zsidó hitközség tiz évi kötelezettséggel, vagyis 1886. évi szeptember 1-től 1896. évi augusztus 30-ig terjedő időtartamra **évi 300 frt, szóval is háromszáz forint ösztöndiját** ajánl föl egy, a budapesti orsz. rabbiképző intézetet látogató jó erkölcsű, igyekvő és tanulmányaiban jó előmenetelt tevő, szegedi anyakönyvi kerületbeli illetőségű növendék számára.

Az ösztöndij odaitélésének föltételei :

1. Az ösztöndij elnyerésére irányuló pályázatot a budapesti orsz. rabbiképző intézet igazgatósága írja ki és ugyanő fogadja el a pályázatokat.

2. A pályázók közül a rabbiképző igazgatósága az ösztöndij odaitélésére nézve ajánlatot tesz és a szegedi zsidó hitközség eljárósága dönt a fölött, hogy az ösztöndij élvezete kit illetend.

3. A folyamodók szegénysége csak annyiban bir döntő sulylyal, amennyiben azt az illetők jó erkölcsi viselete és a tanulmányokban való nagyobb előmenetele egészíti ki.

4. Amely rabbiképző-intézeti tanuló az ösztöndiját egyszer elnyerni, azt tanulmányainak befejezéséig élvezi, föltéve, hogy erre erkölcsi viseletével és szorgalmával állandóan érdemet szerez. Ennek igazolása évről-évre kötelező.

5. A szegedi zsidó hitközség az ösztöndij odaitélésénél súlyt kíván fektetni a folyamodó magyar hangzású nevére is, ami a pályázat közzétételénél kiemelendő lesz.

6. Az ösztöndijazott növendék tanulmányainak elvégzése és a képesítésnek elnyerése után is még egy további évre élvezetében hagyható az ösztöndijnak, ha ez egy évet nagyobb hitközségben működő rabbi mellett, a rabbinatusi teendőik gyakorlatában tölti.

7. Az ösztöndij annak élvezője részére a rabbiképző intézet igazgatósága utján havi 25 frtos részletekben tétetik folyóvá.

Midőn az intézet őszinte hálával a haza egyik legkiválóbb közsé- által tanusított bőkezősége e buzdító tényét értesítőjében följegyzi, azt óhajtja, hogy a haza más községei is kövessék a lelkes példát, s így az intézet növendékeinek egyre öregbedő számával az anyagi ellátásukra rendelkezésre álló eszközök is gyarapodjanak.

Az intézet könyvtára ez évben is vételek és ajándékok által eléggé gyarapodott. A könyvadományokat a C) melléklet tünteti föl.

Az intézet zsinagógájában az engesztelő napot és a Pészach-ünnepet megelőző szombatokon B l o c h M ó z e s tanár, az ünnepeken és több szombaton a felső tanfolyam érettebb hallgatói tartottak hitszónoklatokat. — T ó s z e g i F r e u n d H e n r i k ú r az intézet törekvései iránti érdekét azzal bizonyította, hogy 50 forintnyi ösztöndiját bocsátott a tanári kar rendelkezésére azon hallgató számára, ki az iskolaév alatt a legjobb magyar hitszónoklatot tartja. A tanári

kar ezen ösztöndíjban Blau Lajos, a felső tanfolyam III. éves hallgatóját részesítette.

A mult iskolaév végén beérkezett pálya-dolgozatnak, mely a koromlai Schey Fülöp báró-féle alapítványból való pályadíjra méltónak találtatott, Blau Lajos, a felső tanfolyam hallgatója, volt a szerzője. A dolgozatról való ítélet következőképen hangzik:

»A benyújtott pályamunka világosan és alaposan feldolgozza a terjedelmes anyagot; de a szerző egyes állításait helyteleneknek és elhamarkodottaknak kell jelenteni, így különösen a miket a halálbüntetést illető törvények és a tanuk megelőző megintését illető határozatok pusztán elméleti jellegéről állit. Az is kívánatos, hogy szerző régibb tekintélyek megemlítésénél és újabb tekintélyek megczáfolásánál szerényebb hangon beszéljen. E kifogások daczára a pályamunka, tekintve a rá fordított szorgalmat és a föladat megoldásában tanusított dicséretre méltó önállóságot, díjazandónak ítéltetik.«

Az 1885—86-iki tanévre a következő pályakérdés iratott ki: »Dávid Ibn Abi Zimra. Egy monografia.« Erre egy dolgozat nyújtott be, a melyről való ítélet a legközelebbi értesítőben fog közzététetni.

A Mendelssohn Mózes halálának száz éves fordulójakor tartott emlékünnepek alkalmával az orsz. rabbiképző intézet tanári kara Dessau városának tanácsához üdvözlét intézett. — Dr. Steinschneider Móricz urat Berlinben 70 éves jubileumára a tanári kar is üdvözölte. — Schweiger Márton urnak, az intézet vezérlő bizottsága elnökének, a tanári kar is kifejezte szerencsekívánatait, midőn a III. osztályu vaskorona rendjellel lett kitüntetve.

Az országos rabbiképző intézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben a következő előadások tartattak:

1. **Bevezetés a szentírásba:** 2 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

2. **Szentírás magyarázata:** Jób könyve. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

3. **Exegetikus irodalom:** Targum és Ábrahám Ibn Ezrá kommentárja Mózes III. könyvéhez. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

4. **Talmud statarie:** Kiddusin 2—24. lapig. 6 óra hetenkint. Tanár: *Bloch M.*

5. **Talmud cursorie**: Megilla 2—9 lapig; Peszáchim 103-tól végig. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch M.*

6. **Jeruzsálemi talmud**: Szánhedrin IV. fej. 6. szakasztól kezdve a VI. fej. végéig. Responzumok: R. Jiczchak bar Séseth 135—168 f. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

7. **Sulchán Árukh**: Jóre Déá: 111., 120—122., 279. fej. Órach Chájim 135—145., 447., 451., 452., 467. Ében Háézer 120—140. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

8. **Midrás**: Tanchuma Mózes I. könyvéhez (ed. Buber). 1 óra hetenkint. Tanár: *Bacher.*

9. **Bevezetés a talmudba**: Módszertani olvasmányok. 1 óra hetekint. Tanár: *Deutsch.*

10. **Zsidók története**: A zsidók Egyiptomban. Maimuni Ábrahám és József Ibn Aknin életrajzai. A Móre körüli vita. Maimuni Ábrahám irataiból vett szemelvények olvasása. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

11. **Történelmi gyakorlatok**: 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

12. **Vallásbölcészet**: Hája gáon vallásbölc. responzumainak olvasása. Ábrahám Ibn Daúd Emuna rama cz. munkájának kritikai tárgyalása a kéziratok alapján. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

13. **A zsidó vallásbölcészet története**: Hája gáon vallásbölcészete. A spanyolországi zsidók vallásbölcészeti törekvései Menáchem b. Szárukig. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

14. **Homiletikai gyakorlatok**: 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

15. **Héber gyakorlatok**. 1 óra hetenkint. Tanár: *Bacher.*

A theologiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. Szentírás: A) Mózes I. könyve 28—50. II. k. 1—4. 2 óra hetenkint.

B) Mózes IV. könyve. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Deutsch.*

2. Szentírás: A) Példabeszédek könyve. 3 óra hetenkint. Zsoltárok könyve 23—49. fej. 1 óra hetenkint.

B) Ezekiél könyve. 2 óra het.; Ezrá és Nehemiás könyve. 1 óra het. Tanár: *Bacher.*

3. Talmud, statarie: Chullin 2—13. lapig. 6 óra het.
Tanár: *Brill.*
4. Talmud, cursorie: Bábá mecziá 2—10. lapig. 3 óra h.
Tanár: *Deutsch.*
5. Héber nyelvtan: A) Mondattan. 1 óra het. *Ugyanaz.*
6. Aram nyelvtan: B) Olvasmányok Dániel könyvéből.
1 óra het. *Ugyanaz.*
7. Zsidók története: A babilóniai fogságtól a második templom elpusztulásig. 1 óra het.
Tanár: *Bacher.*

A biblia tanításában az alsó tanfolyam tanulói 2 csoportban (A. és B.) vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I. és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. oszt. A zsidók történetét a II.—V. osztályok együtt hallgatják. A talmudra nézve megjegyzendő, hogy a mely tanulónak e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső tanfolyam talmud-előadásában vettek részt.

A gymnáziumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany Toldijának részletes olvasása és fejtegetése. Ilosvai Toldija megfelelő részének olvasása s a kétféle földolgozás összehasonlítása. Arany Toldiját elejétől végig betanulták. -- Poetika: verstan és költeménytan, különös tekintettel az eposra. — Segédkönyvek: *Lehr Toldi* kiadása. *Greguss* költészettana. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: *Cicero, pro Roscio Amerino.* 5 óra hetenk.
Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Alaktan az aoristusig. Megfelelő gyakorlatok. Segédkönyvek: *Curtius-Schenkl*: görög nyelvtan és olvasókönyv. 3 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

Német nyelv: Válogatott fejezetek *Heinrich* német olvasókönyvéből. *Goethe* balladáí. Havonként egy házi feladat. 2 óra het.
Tanár: *Bacher.*

Történet: Az ó-kor története a római császárság keletkezéseig. Tankönyv: *Mangold*, világtörténelem I. köt. 2-ik kiad. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan: Az alapl műveletek algebrai kifejezésekkel. A legkisebb közös többes és a legnagyobb közös mérték. A hatványozás és a gyökfejtés. — Arányok és aránylatok. Házi és iskolai dolgozatok. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Természetrájz: Botanika: Az általános rész beható tárgyalása. — A részletes növénytan kiváló osztályai. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

II. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany balladáinak fejtegetése. A balladákat mind betanulták. — Stilisztika vázlatosan. — Segédkönyvek: Greguss, Arany balladái, Torkos Prózai olvasmányok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: Sallustius, Jugurtha. — Ovidius, Metam: III. — Írásbeli dolgozatok. 5 óra het. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Alaktan a gyenge aorisztostól kezdve végig; a megfelelő gyakorlatok Hintner-Schill gyakorlókönyv szerint. Xenophon Chrestomathiájából vál. fejezetek. 3 óra hetenkint.

Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Közösen a III. osztálylyal. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Kaufmann.*

Történet: A római császárság története. A középkor kezdetétől fogva az interregnum koráig. Tankönyv. Mangold, világtörténelem I. és II. köt. 2 óra het. Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan. Algebra: Első- és másodfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. A redukálható magasabb foku egyenletek. — Mértan: A síkmértan elemei. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Természetrájz: Zoologia: Általános rész. — Az anthropologia részletes tárgyalása. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

III. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Sophokles, Antigone: Kisfaludy K., Csalódások. Kölcsey, Beszédok. 3 óra hetenkint.

Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: Cicero, de natura deorum I., II. könyv. — Vergilius, Aeneis, VIII., IX. — Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenkint. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Xenophon, Chrestomathia. — Homeros, Ilias I., II., VI., IX. ének. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Schiller: Wallensteins Tod. Gyakorlatok a memorálásban és a szavalásban. Havonként egy dolgozat. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: A középkor története az interregnumtól kezdve végig. Az újkor története kezdettől a 30 éves háborúig. Tankönyv: Mangold, világtörténet II. és III. köt. 2 óra het. Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan: Algebra: Határozatlan egyenletek, különös tekintettel a diophantesi egyenletekre. A logaritmus és annak alkalmazása. — Mértan: A sík trigonometria és annak alkalmazása. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Physika: A mechanika alapfogalmai. A fontosabb statikai és kinematikai problémák tárgyalása. — Hydrostatika. — Aerostatika. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Természetrész: Chémia: A vegyülés általános törvényei. — A szerves rész, különös tekintettel a fontosabb vegyületekre. — Mineralogia: Az ásványok megismertetése szemléltetés alapján. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

IV. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt a III. osztálylyal. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: Mint a III. osztályban. 5 óra hetenkint.

Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Homeros, Odüsszée X., XI. ének. Platon. Phädra. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Német nyelv: Goethe, Iphigenie, Lessing, Abhandlung über das Epigramm. Gyakorlatok szabad választott tárgyak kidolgozásában és szabad előadásban. 2 óra het. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: Az új-kor története IV. Henrik francia királytól 1815-ig. Tankönyv: Mangold világtörténelem III. köt. 2 óra het.

Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan: Algebra: A haladványok és alkalmazásuk a kamatoskamat-számításra. — Mértan: Stereometria és sphärotrigonometria. — Analytika. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Physika: Általános rezgéstan. Hangtan. Fénytan. A hőtán és a gázok elmélete. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Philosophia: Logika. — Descartes. A módszerről. Segédkönyvek: Beck-Greguss és Alexander B. Filozófiai Írók Tára. I. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

V. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Az irodalomtörténet fejlődése; szépirodalmi olvasmányok. — Segédkönyv: Beöthy Irodalomtörténete. I. és II. k. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

Latin nyelv: Tacitus: Annales, I. II. — Horatius, ódák IV. könyve és de arte poetica. — Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenkint. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Thucydides I. I. Sophokles: Antigone. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Lessing: Nathan der Weise (befejezés). Válogatott fejezetek a német irodalomtörténetből. Segédkönyvek: Kluge és Imelmann. Havonként egy feladat. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: Magyarország pragmatikai története. — Segédkönyv: Ribáry. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

Mennyiségtan: Permutatiók és combinatiók. A Newton-féle hatványsor. — A matematikai tananyag átisméltése. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Physika: Az elektromosság. A physikai tananyag átisméltése. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Philosophia: Közösen a IV. osztálylyal. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

Az éneket az alsó tanfolyam valamennyi osztályában *Friedmann* Mór énektanár tanította.

A.

A tanulók névjegyzéke.

Felső tanfolyam.

Neve:	Születéshely:	Megye:
Dr. Bárány József	Nádudvar	Hajdu
Blau Lajos	Putnok	Gömör
Eisler Mátyás	Páty	Pest
Elsasz Bernát	Érsekujvár	Nyitra
Feldmann József	Szamusszeg	Szatmár
Fischer Ede	Bella	Turócz
Dr. Fischer Gyula	Sár-Keresztur	Fehér
Flesch Ármin	Bács-Almás	Bács
Dr. Herzog Manó	Budapest	Pest
Klein József	Gyöngyös	Heves
Kohn Ármin	Szliács	Liptó
Kohlbach Bernát	L.-Szt.-Miklós	Liptó
Kecskeméti Lipót	Kecskemét	Pest
Neumann Gyula	Csenger	Szatmár
Pinkusfeld Samu	Diós-Győr	Borsod
Rosenberg Ede	Balkány	Szabolcs
Dr. Rosenstein Mór	Nagy-Megyer	Komárom
Dr. Schreiner Márton	Nagy-Várad	Bihar
Schwarz Miksa	Kis-Várda	Szabolcs
Dr. Steinherz Jakab	Nagy-Paka	Pozsony
Ziegler Ignác	Alsó-Kubin	Árva

Alsó tanfolyam.

Neve:	Születéshely:	Megye:
Adler Vilmos	II. osztály	Paks
Alexander Miksa	I. »	Kecser-Peklén
Arnstein Jenő	II. »	Munkács
Bardach Károly	I. »	Budapest
Bauer Mór	II. »	Tata
Bernstein Béla	IV. »	Várpalota
Berger Gábor	II. »	Ó-Buda
Bichler Adolf	IV. »	Priekopa
Blüh Zsigmond (rendk.)	I. »	Luki
Braun Salamon	II. »	Puchó
Büchler Sándor	II. »	Fülek
Deutsch Károly	I. »	Mihályi
Diamant Gyula	IV. »	Nagy-Várad
		Tolna
		Sáros
		Bereg
		Pest
		Komárom
		Veszprém
		Pest
		Turócz
		Trencsén
		Trencsén
		Nógrád
		Sopron
		Bihar

Neve:		Születéshely:	Megye:
Eisler Antal	IV. osztály	Galgócz	Nyitra
Engel Emánuel	I. »	Tokaj	Zemplén
Fischer Emil	II. »	Makó	Csanád
Fischmann Miksa	II. »	Galgócz	Nyitra
Frank József	I. »	Farkasháza	Pozsony
Freimann Gyula (rendk.)	I. »	Galgócz	Nyitra
Freund Lajos	I. »	Bécs	Ausztria
Friedländer Ábrahám	III. »	Héthárs	Sáros
Friedländer Lipót	III. »	Mokcsa	Ung
Feuerlicht Mór	IV. »	Erdőbénye	Zemplén
Frisch Ármin	II. »	Miglécz	Abauj
Goldschmied Lipót	IV. »	Losoncz	Nógrád
Goldberger Miksa	III. »	Abauj-Szántó	Abauj-Szántó
Goldberger Zsigmond	IV. »	Budapest	Pest
Gottesmann Ignác	II. »	Szalánfalva	Bereg
Graf Gyula	IV. »	Gödöllő	Pest
Grün Salamon (rendk.)	I. »	Luki	Trencsén
Handler Simon	IV. »	Aszód	Pest
Heller Béla	I. »	N.-Bittse	Trencsén
Heller József	III. »	Várpalota	Veszprém
Herskovics Dezső	II. »	H.-Pályi	Bihar
Herskovics Mózes	II. »	Hadas	Szatmár
Hirschbein Lázár	II. »	Bán	Trencsén
Hoffer Ármin	I. »	Gyöngyös	Heves
Jakubovics Juda	I. »	Szobráncz	Ung
Klein Arnold	II. »	Ungvár	Ung
Klein Ferencz	II. »	Pettyén	Szatmár
Kraus Jakab	III. »	Nyitra	Nyitra
Kraus Jónás	IV. »	Zenta	Bács
Kraus Sámuel	II. »	Ukk	Zala
Kohn Izidor	II. »	Német-Lipcese	Liptó
Lederer Ignác	III. »	Komlós	Abauj
Leipniker Márkus	I. »	Kőrös-Ladány	Békés
Liebermann Jakab	II. »	Szikszó	Abauj
Links Ignác	II. »	Ó-Besztercze	Trencsén
Lissauer Kálmán	I. »	Felső-Novaj	Abauj
Löwenrosen Manó	III. »	Nagy-Szombat	Pozsony
Löwy Ferencz	III. »	Kőrös-Ladány	Békés
Mandel Ármin	III. »	Vásárhely	Zemplén
Moskovics Ábrahám	II. »	Szolnocska	Zemplén
Neufeld Ármin	II. »	Sz.-Patak	Ugocsa
Neufeld Mór	II. »	Homonna	Zemplén
Pfeiffer Zsigmond	I. »	Tapolcza	Zala
Pick Jakab	I. »	Beharócz	Szepes

Neve:		Születéshely:	Megye:
Pollak Miksa	III. osztály	Beled	Sopron
Rosenberg Izidor	III. »	Friedek	(osztr. Szilézia)
Rudolfer Antal	IV. »	Galgóc	Nyitra
Rudolfer Ignác	I. »	Galgóc	Nyitra
Schwarz Mór	II. »	Csáktornya	Zala
Schwarz Juda	II. »	Héthárs	Sáros
Singer Bernát	III. »	S.-A.-Ujhely	Zemplén
Singer Jakab	I. »	Sajó-Kazincz	Borsod
Spira Jakab	IV. »	Homonna	Zemplén
Steiner Lajos	I. »	Alsó-Kubin	Árva
Steiner Lázár	I. »	Várpalota	Veszprém
Steiner Márk	II. »	Pozsony	Pozsony
Strasser Sámuel	II. »	Érsekujvár	Nyitra
Szántó Bernát (rendk.)	I. »	Teplicz	Trencsén
Szóbel Márk	II. »	Bártfa	Sáros
Taub Manó	III. »	Tapolcsa	Nyitra
Ungár Simon	V. »	Nagy-Károly	Szatmár
Venetianer Lajos	V. »	Kecskemét	Pest
Weisz Henrik	III. »	Abauj-Szántó	Abauj
Weisz Izsák	II. »	Z.-Budka	Zemplén
Weisz Lázár	II. »	Szalonta	Borsod
Weisz (Fogel) Menyh.	II. »	Nagymon-Ujfalu	Szilágy
Weisz Nátán (rendk.)	I. »	Szántó	Abauj
Weiszberger Ábrahám	I. »	Bánfi-Hunyad	Kolozs
Weiszburg Jakab	V. »	Erdőbénye	Zemplén
Winkler Sándor	IV. »	Semjén	Zemplén
Wineter Sámuel	I. »	Sáros-Patak	Zemplén
Zeisler Benő (rendk.)	I. »	Felső-Korompa	Pozsony
Zuckermann Miksa	I. »	Budapest	Pest

B.

Az „Écz-Chajim“-egylet kimutatása az 1885/6-ki tanévre.

Az »Écz-Chajim«-egylet bizottsága hálás köszönettel sorolja fel mindazon adományokat, melyek a mult tanévben az egylet javára befolytak; reményli, hogy az egylet, tekintettel nemes és jótékony céljára, jövőre is mindenütt a legmelegebb pártfogásban részesülni fog. A jogos igények, melyekkel az egyletnek fordulnak nagyobbodnak évről évre; de a rendelkezésre álló összeg nem szaporodik megfelelő arányban. Vajha segélyző-egyletünk találna a haza összes községeiben pártfogókra, kik a különböző alkalmakkal, melyek a zsidó család életében előfordulnak, annak érdekeit előre mozdítanák.

A bizottság tagjai: a tanári kar és Bloch Móricz, Deutsch Sámuel, Gomperz Zsigmond, Müller Vilmos, Schweiger Márton, Dr. Simon József, Spitzer D. H. és Stern Bernát urak.

I. Bevételek.

a) *Rendes tagsági díjat fizettek:*

		forint
Ádler Ádám fia úr	Budapest	10.—
Adler Lajos úr	»	10.—
Adler Henrik úr	»	5.—
Ádándi izr. hitközség	. . . . .	5.—
Aradi izr. hitközség	. . . . .	25.—
Altmann B. úr	Nagy-Abony	5.—
Dr. Bacher Vilmos tanár úr	Budapest	5.—
Bacher Emil úr	»	5.—
Dr. Bánóczy József tanár úr	»	5.—
Baumgarten Ignác úr	»	50.—
Baumgarten Fülöp »	»	30.—
Baumgarten Leo »	»	10.—
Baumgarten Lajos »	»	10.—
Baumgarten Móricz »	»	10.—
Berger Henrik »	Debreczen	5.—
Beer Salamon »	Budapest	5.—
Beimel Jakab »	»	5.—
Birnbaum Jakab »	»	5.—

		forint
Bischitz Mór	» Budapest	25.—
Rloch Mór	» »	10.—
Bloch Mózes tanár	» »	5.—
Dr. Bloch H. tanár	» »	5.—
Blau N.	» Nagy-Kanizsa	5.—
Bleier Albert	» Budapest	5.—
Braun Mór	» »	10.—
Brill S. L. tanár	» »	5.—
lov. Brüll Miksa	» »	10.—
Brüll Henrik és fia	» »	25.—
Busztin Adolf	» Nagy-Abony	5.—
Budai izrael. hitközség		10.—
Csáktornyai izrael. hitközség		10.—
Czettel Ignác úr	Budapest	5.—
Deutsch Henr. tanár úr	»	5.—
Drucker Mór	» »	5.—
Ehrlich Mózes	» »	50.—
Engel József	» Nyitra	5.—
Dr. Engländer	» Budapest	20.—
Eber és Fleischmann urak	Debreczen	5.—
Fischer Zsigm. és társa urak	Budapest	5.—
Fürst Jakab úr	»	5.—
Fleischl Sámuel úr	»	5.—
Friedmann M. főkantó úr	»	5.—
Frommer Albert úr	»	5.—
budai Goldberger Károly úr	»	25.—
Goldberger S. F. és Fiai urak	»	25.—
Goldmann Mihály úr	»	5.—
Dr. Goldziher Ignác úr	»	5.—
Gomperz N. L.	» »	10.—
Gomperz testvérek	» »	10.—
Grosz Fülöp	» »	5.—
Grünn M.	» »	5.—
Grünhut Henrik és Testvére	»	5.—
Guttman Ignác úr	»	5.—
Gutmann S. úr	Nagy-Kanizsa	5.—
Gyöngyösi izrael. status quo község		25.—
Gyöngyösi izrael. nőegylet		5.—

		forint
Győri izrael. hitközség		50.—
Haas Adolf úr	Budapest	20.—
Hay M. L. úr	»	5.—
Hay K. úr	Nagy-Abony	5.—
Heidelberg Mór úr	Budapest	5.—
Heidelberg L. V. »	»	15.—
Heller Gábor »	»	5.—
Herzfeld H. »	»	5.—
Herzfeld S. »	»	5.—
Dr. Herzog H. »	»	10.—
Hirsch Jakab »	»	15.—
Holitscher Lipót »	»	5.—
Holitscher B. Fiai urak	»	5.—
Kann Ármin úr	»	20.—
Kanitz Ignác úr	»	5.—
Dr. Kayserling M. rabbi úr	»	5.—
Dr. Kaufmann D. tanár úr	»	10.—
Kern Leo úr	»	15.—
Keppich Lipót úr	»	10.—
Dr. Kohn Sámuel rabbi úr	»	5.—
Kohn Arnold úr	»	5.—
Kohn Károly úr	»	5.—
Kohn Miksa úr	Nagy-Abony	5.—
Kohner Adolf és Fiai urak	Budapest	30.—
Megyeri Krausz M. és Fiai urak	»	25.—
Kriegler D. úr	»	5.—
Latzko és Popper urak	»	10.—
Latzko Testvérek urak	»	5.—
Lindenbaum Mór úr	»	5.—
Leipniker Manó úr	»	5.—
Löwy Adolf úr	»	5.—
Lichtenstein Salamon úr	Luki	3.—
Löwinger J. úr	Nagy-Kanizsa	5.—
Lichtenstein Miksa úr	Budapest	5.—
Machlupp Ede »	»	10.—
Markbreit Adolf »	»	10.—
Mauthner Lipót »	»	5.—
Mauthner Mór »	»	15.—

		forint
Müller Vilmos úr	Budapest	10.—
Mohácsi izrael. hitközség	. . . . .	10.—
Modern és Breitner urak	»	5.—
Nagel Benő úr	Győr	5.—
Ifj. dr. Neumann Sándor úr	Budapest	5.—
Neustadt Gusztáv	» »	5.—
Neuwelt Ármin	» »	10.—
Neuschlosz Károly és Fia	» »	10.—
Dr. Pillitz Benő	» Veszprém	5.—
Pintér Gyula úr	Nagy-Abony	5.—
Dr. Pollak Henrik úr	Budapest	5.—
Pollak Mór	»	5.—
Popper Ármin	»	5.—
Porges B.	»	5.—
lov. Posner K. L.	»	5.—
Dr. Pfeifer Fülöp	» Győr	5.—
Pollák József	» Budapest	5.—
Preger Izsák	»	5.—
Pozsonyi izrael. hitközség	. . . . .	15.—
Dr. Reich József úr	»	5.—
Dr. Reich Mór úr	»	5.—
Reich Gábor úr	»	10.—
Rosenbaum Adolf úr	»	6.—
Rosenfeld A. úr	N.-Kanizsa	5.—
Dr. Rothschild S. úr	»	5.—
Rust Bernát úr	Budapest	10.—
Schill Salamon tanár úr	»	5.—
Schlesinger Sámuel úr	»	10.—
Schwarz József	Nagy-Abony	5.—
tornyai Schossberger H. úr	Budapest	20.—
tornyai Schossberger Zs. úr	»	20.—
id. Schulz József úr	»	5.—
Dr. Simon József úr	»	5.—
Simon Jakab úr	»	5.—
Sváb Károly főrendiházi tag úr	»	50.—
Singer Ede úr	»	10.—
Sommer Gyula úr	»	5.—
Spitzer D. H. úr	»	5.—

		forint
Spitzer L. úr	Malaczka	5.—
Singer és Neuwirth urak	Budapest	5.—
Spitzer G. és társa urak	»	25.—
Özv. Spitzer Gersonné	»	25.—
Stern Bernát úr	»	50.—
Stern Ignác úr	»	50.—
Stern Simon úr	»	20.—
Stern és Schmiendl urak	»	5.—
Stern Jakab úr	Nagy-Abony	5.—
Stern J. M. és Fia urak	Nagy-Kanizsa	5.—
Strasser Alajos úr	Budapest	10.—
Szolnoki izrael. hitközség	. . . . .	5.—
Totis Adolf úr	»	10.—
Ullmann K. J. úr	»	10.—
Weinberger L. úr	Debreczen	5.—
Weisz Jakab úr	Budapest	5.—
Weisz M. és Fia urak	»	5.—
Weisz Henrik úr	»	5.—
Weiszhut Al. úr	»	10.—
Weiszmann Mór úr	»	10.—
Weltner József úr	»	5.—
Winter János úr	»	5.—
Winter Sándor úr	Ipolyság	5.—
Wolfner Gyula úr	Budapest	25.—
Wottitz Báruch úr	»	5.—
Zinsenheim Simon úr	»	5.—
	<u>Összesen . . . . .</u>	<u>1564.—</u>

b) *Alapító tagsági díjakat fizettek:*

		forint
Kisteleki Lévy Henrik úr	Budapest, mint 1000 frtos alapítványának VII. részletét	100.—
Schweiger Márton úr	Budapest, mint 1000 frtos alapítványának VII-ik részletét	100.—
Wahrman Mór úr,	országos képviselő Budapest, mint 1000 frtos alapítványának VII-ik részletét	100.—
Wahrman Sándor úr	Budapest, mint 500 frtos alapítványának VII-ik részletét	50.—
	<u>Összesen . . . . .</u>	<u>350.—</u>

c) *Alapítványok.*

	forint
Reismann Náthán úr Budapest, alapítványa:	100.—
Krakauer Jakob úr Budapest, alapítványa:	100.—
Weiner Márk úr Pohrlitz (Morvaország), alapítványa: . . .	200.—
Összesen	400.—

d) *Rendkívüli adományok:*

Dr. König M. úr Budapest.	9.—
Kirchheim Rafael úr m. Frankfurt	12.20
A pesti Chevra-Kaddisa előljárósága.	200.—
Összesen	221.20

e) *A rabbiképző-intézet templomában befolyt adakozások:*

Ausspitz M. úr	10.—
Back úr	—50
Baumgarten úr	1.—
Dr. Bach V. tanár úr	3.—
Bloch M. »	2.50
Dr. Bloch H. »	3.—
Bloch L. » Brody.	1.—
Flesch A. »	—50
Fleischmann »	2.—
Fischer G. »	1.—
Grünhut »	2.—
Gomperz »	—54
Guttman E. »	1.—
Hirsch »	—36
Dr. Kaufmann D. tanár úr.	8.—
Kecskeméti L. úr	—18
Kircz »	1.—
Klein »	3.—
Kohn Á. »	—50
Dr. Klein »	—50
Löwi B. »	25.—
Löwy L. »	1.—
Löbl »	2.50
Pinkusfeld S. »	1.—
Reismann Náthán »	20.—

	forint
Rosner úr	1.—
Schlanger H. úr	2.—
Spitzer Jakab »	3.—
Weisz Gy. »	2.—
Weisz »	2.—
Weisz József »	1.—
Ziegler J. »	—50
Összesen	102.58

f) *A budapesti hitközség dohány-utczai templomában befolyt adakozások :*

Sauer József úr	25.—
A templomi adakozások összege	127.58

g) *Szelvények és kamatok :*

Gelsei Gutmann Henrik úr alapítványának kamatja	23.25
Az egyleti vagyon kamatja	850.73
Összesen	873.98

h) *Más adakozások az intézet javára :*

A vallás- és közoktatási miniszter úr ő nagyméltósága az országos rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására az izrael. iskolaalaptól 1500 frtot engedélyezni méltóztatott.

A pesti izrael. hitközség előljárósága két a tanári kar által kijelölt hallgatónak 100—100 frtnyi ösztöndíjt szavazott meg.

A bécsi izrael. hitközség előljárósága egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak egy báró Königswarter-féle 467 forintnyi ösztöndíjt szavazott meg.

Steinfeld Antal úr Debreczenben alapítványának értelmében a tanárkarnak 100 frtot rendelkezésére bocsátott. Ezen összegből kaptott két növendék 50—50 frtot ösztöndíjül.

Hochmuth Ábrahám, veszprémi főrabbi, ígéretének értelmében az ő jubilauma alkalmából a veszprémi Chevra Kaddisa által tett 400 frtnyi alapítvány évi kamatait (20 frt) az Écz-Chájim javára beküldte.

Az országos ösztöndij-egylet részéről intézetünk négy hallgatója 50—50 és egy 100 frtnyi ösztöndíjt nyert.

A bajai izrael. hitközség ezen tanévben is egy növendék számára 30 frtnyi ösztöndíjt a tanári kar rendelkezésére bocsátott.

Özv. Horovitz Betty, Butschowitzból (Morvaország) az 1886-ki évre 18 frtot küldött be az örök lámpa (נר תמיד) fentartására.

A befolyt pénzek összege :

	forint
Tagsági díjak	1564.—
Alapító díjak	350.—
Alapítványok	400.—
Rendkívüli adakozások	221.20
Templomi adakozások	127.58
Szelvények és kamatok	873.98
A Hochmuth-féle alapítvány kamata	20.—
Steinfeld-féle alapítvány	100.—
Összesen	3656.76

II. Kiadások :

A nagyméltóságú vallás- és közoktatási miniszter úr által az országos rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására engedélyezett 1500 frton kívül az »Écz-Chájim« pénztárából támogatásokra még a következő összegek fordítottak :

Rendes havi támogatások- és ösztöndíjakra	960.—
A pesti izrael. nőegyletnek étjegyekért	1300.—
Ugyanezen egyletnek a külön étteremért bérül	150.—
Az ünnepeken át való étkezésre	470.—
Az egyleti szolgának	80.05
Incasso a templomi adakozásokért	12.—
A Steinfeld-féle ösztöndij-kifizetése	100.—
Összesen	3072.05

A Heller- valamint a Landau-féle alapítványok kamatai az alapítók értelmében felhasználtattak.

Az „Écz-Chájim“-egyleti vagyonáról való kimutatás (1886. június havában.)

K i a d á s o k :		B e v é t e l e k :	
	frt kr.		frt kr.
Havi segélyezés	960.—	Készpénzben 1885. június havában . . .	2,465.26
Étjegyekre	1,300.—	Értékpapírok névértékben	14,950.—
Bér az étteremért.	150.—	Készpénzben a földhitelintézetnél . . .	452.65
Ellátás az ünnepeken	470.—	Az 1885-ki augusztus óta befolyt össze-	
Az egyleti szolgának	80.05	gek összesége	3,656.76
Templomi adakozások után való inkaszo	12.—		
A Steinfeld-féle ösztöndíj kifizetése . . .	100.—		
	<hr/>		
Összesen	3,072.05	Összesen	<hr/> 21,524.67 <hr/>
Készpénzben	3,502.62	Az értékpapírosok névértéke	14,950.—
Értékpapírosok.	14,950.—	Kiadások	3,072.05
	<hr/>		<hr/>
Összesen	21,524.67	Maradt készpénzben	3,502.62

C.

Az ajándékozott könyvek jegyzéke.

- Alliance israélite universelle.** Párizs.
Rabbinowicz R. : סופרים דקדוקי XV.
Menachoth. München 1886. 8°.
- Weiss-Friedmann, בית תלמוד Bécs 8°.
Das Buch Al-Chazarí des Abû-l-Ha-
san Jehuda Hallewi im arabischen
Urtext sowie in der hebr. Übers. d.
Jehuda Ibn Tibbon. Herausg. von
Hartwig Hirschfeld. I. Hälfte. Leip-
zig, 1886. 8°.
- Bacher** Vilm., dr., tanár, Budapest.
Munkáját: Die hebr.-arab. Sprachver-
gleichung des Abu-l-Walid Merwán
ibn Ganáh. Bécs, 1885. 8°.
— Un abregé de grammaire hébraïque
de Benjamin ben Juda de Rome et
le Pétaħ Debarai (Extrait de R. E.
J.) Párizs, 1885. 8°.
- Bárány** József Dr., Budapest.
Munkáját: Salomon Ibn Gábirol mint
Exegeta. Budapest, 1885. 8°.
- Bleuer** Oszkár, dr. cand., hagyatéká-
ból. Budapest.
Aeschylus Prometheus, erklärt von
Dr. L. Schmidt. Berlin, 1876. 8°.
- Arany János balladái, magyarázza
Greguss Á. Budapest, 1877. 8°.
— Toldi. Költői elbeszélés. Nyelvi
és tárgyi bő magyarázatokkal el-
látta Lehr Albert. Budapest, 1882. 8°.
- Aristoteles ars poetica, . . . ed. Fr.
Ueberweg. Leipzig, 1875. 8°.
— Über die Dichtkunst, ins Deutsche
übersetzt von Dr. Friedr. Ueber-
weg. II. kiad. Leipzig, 1875. 8°.
- Autenrieth hom. Schulwörterb. (def.)
Bartal Ant. és Veres Ign. Magyar-
latin szótár. Pest, 1872. 8°.
- Benseler G. Ed. Dr., Griechisch-
deutsches Schulwörterbuch, 4. javit.
kiad. Leipzig, 1872. 8°.
- Briefwechsel einer englischen Dame
über Judenthum. Stuttgart, 1883. 8°.
- C. Jul. Caesaris, de bello gallico (ed.
B. Dinter). Leipzig, 1877. 8°.
- Ebeling D. H., Griechisch-deutsches
Wörterbuch zu Sophokles. Leipzig,
1869. 8°.
— Wörterbuch zu Homer. 2. kiad.
(def.)
Führer Ign. Magyartalanságok. . . II.
bővített kiadás. Budapest, 1880. 8°.
- Gilet. Pié IX. sa vie et les actes de
son pontificat. Münster, 1877. 8°.
- Grätz H. Dr. Geschichte der Juden.
V. B. Magdeburg, 1860. 8°.
- Grapengiesser C. Dr. Erklärung und
Vertheidigung von Kants Kritik der
reinen Vernunft wider J. H. v.
Kirchmann. Jena, 1871. 8°.
- Heinichen Fr. Ad. Lateinisch-deut-
sches Wörterbuch zu den Prosaikeꝛn
Cicero, Caesar . . . und zu den Dich-
tern Plautus . . . Ferenz . . . 2. verb.
und verm. Aufl. Leipzig, 1870. 8°.
- Homers Ilias v. K. Fr. Ameis. Leip-
zig, 1872. 8°. Anhang 1868.

- Horatii Fl. Carmina, rec. L. Mueller. Leipzig, 1873. 8°.
- Kirchmann J. H. v. Katechismus der Philosophie. Leipzig, 1877. 8°.
- Koch G. A. Dr. Vollst. Wörterbuch zu Horatius. Hannover, 1863. 8°.
- Mendelssohn Moses. Phädon. Leipzig, 8°.
- Meren Honoré. La Paputé. Párizs, 1878. 8°.
- Montault X. B. v. Le Conclave et le Pape. Poitiers-Paris, 1878. 8°.
- Montor A. de. Histoire du Pape Leon XII. T. I. II. Párizs, 1843. 8°.
- Német-magyar tudományos műszótár. Deutsch-ung. wissenschaftliche Terminologie. Pest, 1853. 8°.
- Ovidius P. Naso. Metamorphoses ex rec. Rud. Merkelii Tom II. Leipzig, 1872. 8°.
- Ovidius. Metamorphoses. Mit Erklärungen, Anmerkungen und einem mytholog.-geograph. Register, von Dr. Johann Siebelis. I. H. 8. Aufl. Leipzig, 1873. 8°.
- Platonis Dialogi. . . ex rec. Caroli Fr. Hermanni, vol. IV. Leipzig, 1878. 8°.
- P* J*. Das Recht zu leben. Leipzig, 1878. 8°.
- Renan Ernő Spinoza. Ford. Edelspacher Antal. Budapest, 1878. 8°.
- Siebelis J. Wörterbuch zu Ovids Metamorphosen. Leipzig, 1867. 8°.
- Sophokles. Antigone, v. G. Wolf. Leipzig, 1873. 8°.
- Spinoza B. v. Ethik. Übers., erläutert und mit einer Lebensbeschreibung Spinoza's versehen v. J. H. Kirchmann, 3. verbesserte Aufl. Leipzig, 1877. 8°.
- Die Ethik im Urtexte, v. H. Ginsberg. Leipzig, 1875. 8°.
- Taciti C. Annales T. I. (def.)
- Terenti P. Hauton Timorumenos, erklärt von W. Wagner. Berlin, 1872. 8°.
- Tillmann L. Dr. Commentar zu Thucydides Reden I. Leipzig, 1876. 8°.
- Vadnay L. A magyaros szórendről. Pest, 1867. 8°.
- Vergils Aneide von K. Kappes. Leipzig, 1873. 8°.
- P. Vergili M. opera, rec. von Rebbek Leipzig, 1872. 8°.
- Buber Salamon, Lemberg.**
Művét: מדרש תנחומים 3 pp. Wilna, 1885. 8°.
- Deutsch Henrik, igazgató, Budapest.**
Az orsz. izr. tanítóképző-intézet értesítője 1867—1884/5.
- Deutsch israelitische Gemeindebund Berlinben.**
Mittheilungen Nr. 11—15.
Statistisches Jahrbuch des D. I. G. B. Berlin. 8°.
- Dolinay Gyula, Budapest.**
Művét: Történelmi arcképcsarnok. Budapest, 1886. 8°.
- Egers Jakab, Berlin.**
Munkáját: דיוואן Divan des Abraham ibn Esra mit seiner Allegorie Hai ben Mekiz. Berlin. 1886. 8°.
- Fischer Gyula, Budapest.**
Művét: Jehuda ben Saul Ibn Tibbon. Budapest. 1885. 8°.
- Franklin társaság, Budapest.**
Utazások könyvtára. I.—V. Budapest. 1883/5. 8°.
- Goldfahn, dr., rabbi. Tapolya.**
זמן ברכות' נטין חולין קדושין Wien. (Hrasschanzky-Schmid) 2°.
- Gomperz Zsigmond, Budapest.**
זכרון לראשונים' תשן' הגאונים' פחד יצחק (קימדתת) קבץ על יד מקיצי נרדמים Berlin. 1885. 8°.
- Herzog Manó, dr., Budapest.**
Művét: A biblia befolyása a m. irodalomra, a XVI. és XVII. században. Budapest, 1885. 8°.
- Horovitz M. dr., M. m. Frankfurt**
Művét: Bericht über die israelitische

- Religionsschule zu Frankfurt a/M. 1886. 8°.
- Jüdische Aerzte in Frankfurt a/M. Beilage zum Jahresbericht der isr. Religionsschule. Frankfurt a/M. 1886. 8°.
- Klein Ignác** hagyatékából Debreczen.
- הם אבודרהם Prag. 1818. 4°.
- אבני מלואים Lemberg. 1825. 2°.
- על אה"ע Zolkiew. 1804. 2°.
- אומר לציון Ujhely. 1872. 4°.
- אורים ותומים חלק א"ב Wien. 1819. 2°.
- ארוך מש"ך Wien. 2 Ex. 1809. 2°.
- אה"ת Lemberg. 1811/12. 8°.
- בהינות עולם Wien. 1809. 8°.
- לעתים Brünn. 1799. 4°.
- בנין אריאל Amsterdam. 1778. 2°.
- ברוך טעם Lemberg. 1841. 2°.
- ספר הברית ה"א Wien. 1801. 8°.
- ברכת יעקב על ח"מ Lemberg. 1786. 2°.
- בעל העטור Warschau. 1801. 2°.
- גט פשוט Zolkiew. 1835. 2°.
- גית ורדים Lemberg. 1837. 4°.
- דרכי משה על או"ה Fürth 1760. 2°.
- הפלאה' כתובות Lemberg. 1816. 2°.
- הקדמה לעין היים (סור מרע ועשה טוב) Lemberg. 1804. 4°.
- חובות הלבבות Lemberg. 1839. 8°.
- חוק לישראל s. l. 1804. 8°.
- חות דעת Lemberg. 1805. 2°.
- טהרת הקדש Zolkiew. 1804. 4°.
- טורי אבן Zolkiew. 1830. 2°.
- טורים אה"ע ח"מ Wien. 1813. 2°.
- הד' הרי"ט בא' שבועות Lemberg. 1828. 4°.
- ה' ה' Pressburg. 1836. 2°.
- ש"ת מה"רי מטראני ג' חלקים) Constant. 1641. Venedig. 1645. 2°.
- ה"ג עם הדושי קדושין על ה'ר"ף)
- מ"רי אבן מיניש Prag. 1826. 2°.
- יום ישועה Zolkiew. 1836. 4°.
- ילקוט שמעוני Pulna. 1795. 2°.
- ים של שלמה בבא קמא Jessnitz. 1707. 2°.
- Fürth. 1806. 2°.
- יערת רבש s. t. 4°.
- ש"ת ידועות האהל (Mezyrow. 1794.) 2°.
- ישועות יעקב על או"ה Zolkiew. 1818. 2°.
- על י"וד » » Zolkiew. 1835. 2°.
- ננפי יונה על י"וד Prag. 1812. 2°.
- נכסא נבחר ג' חלקים Prag. 1827/28. 4°.
- נרתי ופלתי Altona 1763. 2°.
- כתבי קדש (ת"ך) Wien. 19. voll. 1818—37. 8°.
- לחם הפנים על י"וד Fürth. 1766. 2°.
- לחמי תודה Offenbach. 1816. 2°.
- לקוטי צבי Lemberg. 1819. 3°.
- לח"ה' מה"רם א"ש Sulzbach. 1729. 2°.
- לח"ה' מה"רם לובלין Wien. 1809. 2°.
- » » Zolkiew. 1826. 2°.
- מגיני שלמה Lemberg. 1816. 2°.
- מחנה אפרים Zolkiew. 1831. 2°.
- מטה אפרים Zolkiew. 1834. 4°.
- מלות ההגיון עם תרגו אשכנזי Wien. 1822. 8°.
- מנחת יעקב Pulna. (1821.) 2°.
- מעין הנמה Rödelheim. 1804. 4°.
- מקור היים Zolkiew. 1837. 4°.
- מ' המקה והממכר Venedig. 1602. 4°.
- מ' המקנה' קדושין Lemberg. 1818. 2°.
- הר"מ' בן על התורה Zolkiew. 1808. 4°.
- הד' הר"מ' בן ע"ז מכות' שבועות Zolkiew. 1818. 2°.
- ש"ת מה"רם מיניש Prag. 1827. 2°.
- משנה תורה רמ"בם ד' חלקים Fürth. 1761/67. 2°.
- משניות ששה חלקים Wien. 1815. 4°.
- ש"ת נודע ביהודה ה"א Zolkiew. 1824. 2°.
- ש"ת נטע שעשועים Zolkiew. 1829. 2°.
- נתיבות המשפט על ח"מ Lemberg. 1836. 2°.
- סדר הדרות Zolkiew. 1808. 2°.
- עני העדה Prag. 1809. 2°.
- עמודי שמים Prag. 1791. 2°.
- עמק המלך ה"ב Lemberg. 1808. 2°.
- עקידת יצחק Frankfurt a. d. O. 1795. 2°.
- פני הדישע ה"א Frankfurt a/M. s. a. 2°.

פני הוישע נשים Fürth. 1766. 2°. 2 p. p.
 פרי חדש על א"הע Karlsruhe (def.) 2°.
 פרי מגדים על א"וח Lemberg. 1810. 2°.
 » » על י"ד Lemberg. 1824. 2°.
 צל הכסף Ungvár. 1878. 8°.
 צ"לח ברכות Zolkiew. 1825. 2°.
 » פסחים Zolkiew. 1825. 2°.
 צמה דוד Fürth. 1785. 4°.
 קול יעקב על ה' מגלות Lemberg.
 1804. 4°.
 קצות החשן ח"א ו"ב (Lemberg sa.) 8°.
 ראש יוסף על חולין Frankfurt a. d. O.
 1794. 2°.
 רזיאל המלאך Lemberg. 1804. 4°.
 שב שמעתתא Lemberg. 1804. 4°.
 שושנת העמקים Lemberg. 1837. 4°.
 שיטה מקובצת ב"מ Lemberg. 1827. 2°.
 » » Ofen. 1820. 2°.
 » » Ofen. 1820. 2°.
 ש"תן ערוך יו"ד }
 אה"ע } Wien. 1877/09. 2°.
 ח"מ ח"א ו"ב Wien. 1801/02. 2°.
 ח"ה Fürth. 1763. 2°.
 שמלה חדשה Zolkiew. 1811. 2°.
 ח"ד הרש"בא כתובות Metz. 1725. 4°.
 » » s. t.
 ימות הרש"בא Lemberg. 1811. 2°.
 ימות ר"של Fürth. 1768. 2°.
 ימות ח"ד ר"של Wien. 1812. 2°.
 ימות ח"ד מהר"שא Wien. 1814. 2°.
 ימות שני עפרים Prag. 1825. 4°.
 ימות שער המלך ח"א ו"ב Brünn. 1801. 2°.
 ימות שערי בינה Wien. 1797. 2°.
 ימות שערי דיעה על י"וד ח"א Wien. 1820. 2°.
 ימות שערי דיעה על י"וד ח"ב Zolkiew.
 1828. 2°.
 ימות שערי תורה ח"א Wien. 1821. 2°.
 ימות ש"תן זולקוים Zolkiew. 1817. 2°.
 ימות תהלים Wien. 1812. 8°.
 ימות תולדות אדם לרמ"ב Lemberg. 1837. 4°.
 ימות תולדות ישראל Wien. 1833. 8°.
 ימות תורת הבית לרש"בא Wien. 1811. 2°.
 ימות תלמוד בבלי (ש"ם) Wien. 1830—32. 2°.
 ימות ש"תן תמים דעים Lemberg. 1830. 2°.
 ימות הפארת הונתו ע"הת s. l. s. a. 4°.

תמוהי זהב Ungvár. 1864. 4°.
 ס'התרומה (Zolkiew). 1811. 4°.

Kohn Sám. Dr., rabbi, Budapest.

Bacher Simon. זמירות הארץ Nemzeti énekek. Pest. 1868. 8°.

Ben Chananja 6—10. Jahrg. Szegedin. 1863/67. 4°.

Friedlieber J. דברי שלום Worte des Friedens. Prag. 1868. 8°.

Izraelita Közlöny VI.—VII. évf. Pest. 1869/70. 4°.

Kayslerling M. Dr. und Kohn S. Dr. Ungarisch-jüdische Wochenschrift I., II. J. Pest. 1871/72. 4°.

Kraus S. Worte des Friedens. Pest. 1868. 8°.

Mahnruf an die Israeliten Ungarns. 2. p. Pressburg. 1868. 8°.

Az országos zsidó congressus és titkos ellenei. Pest. 1868. 8°.

Müve: Zur neuesten Literatur über die Samaritaner. (Aus d. A. Z. d. M. G.)

Kohn Salamon, Budapest.

ח' בראשית, Das erste Buch Moses. Pest. 1868. 8°.

A ... 120 óhitű község ... emlékirat méltánylása ... Würdigung des Memorandums. השובה נוכחת Pest. 1867. 8°.

Kopp József, dr., Bécs.

Művét: Vorschläge wegen Stellung von Fragen aus der talmudisch-rabbinischen Literatur. 41. p. 2°.

— Beilagenheft E. 84. p. 2°.

Ledner Izsák, Budapest.

Die Neuzeit. 1885. 4°.

Unger J., dr. Der stille Reformator.

Lenkey Ferencz, Budapest.

Ács Károly. Virágok. I. f. Pest. 1858. 8°.

Adam W. Lehrbuch der Buchstabenrechnung und Algebra. I., II. Th. Neu-Ruppin. 1877/80.

Aigner János. Az elégiáról. Pest. 1869. 8°.

- Aigner Lajos. Költemények. Budapest. 1880. 16°.
- Ányos Pál költeményei. Budapest. 8°.
- Aristophanes. A békák. Vác. 1875. 8°.
- Aristoteles. Über die Dichtkunst. Ins Deutsche übersetzt von Dr. Fr. Ueberweg. Berlin. 1869. 8°.
- Aristoteles Stagiár három könyvei a lélekről. Magy. ford. Haberen Jon. Pest. 1865. 8°.
- Babos Kálmán. Uj magyar-francia és francia-magyar szótár. Pest. 1865. 8°. II. kiad. I. II. k.
- Ballagi Mór. A Biblia. Thulock August után. Pest. 1864. 8°.
- Bánóczy József. Révai Miklós élete és munkái. Budapest. 1879. 8°.
- Barna Ignác. A rómaiak satirájáról és satira íróikról. Budapest. 1877. 8°.
- Baur Ferd. Chr. Dr. Die sogenannten Pastoralbriefe des Apostels Paulus. Stuttgart u. Tübingen. 1835. 8°.
- Az őskereszténység történelme. 3. német kiadás után ford. Dósa Dénes és Jeskó Lajos. Budapest. 1875. 8°.
- Baumarchais. Théâtre. Paris. 1859. 8°.
- Becker Karl Friedr. Weltgeschichte. 8. neubearb. herausg. von Adolf Schmidt. 3. vermehrte Aufl. I—XX. B. Leipzig. 1869. 8°.
- Behse W. H. Dr. Anorganische Chemie. Weimar. 1872. 8°.
- Berzsenyi. Berzsenyi Dániel munkái. Ujra átnézett kiad. Toldy Ferenc által. I. II. k. Pest, 1864. 8°.
- Beskiba Joseph. Lehrbuch des kaufmännischen Rechnens. Wien. 1847. 8°.
- Byron Lord. The poetical works London. s. a. 8°.
- Bible (the Holy), contin. Old and new Testaments. London. 1879. 8°.
- Biblia Sacra, oder die heilige Schrift des alten und neuen Testaments in deutscher Sprache herausg. von Franz Rosalino. I.—III. Th. Wien. 1781. 8°.
- Biblia (La sacra) ... l'antico e il nuovo Testamento. Tradotti da Giovanni Diodati. Rom. 1884. 8°.
- Sz. Biblia ... Ó és új testamentum. Fordit. Károli G. Pest. 1861. 8°.
- Bluntschli J. G. Az általános államjog és a politikai történet ... Ford. Acsádi Ignác I., II. köt. Budapest. 1875/76. 8°.
- Boileau. Despréaux. Oeuvres. T. I., II. Paris. An. VII. (1879). 12°.
- Boissier Gaston. Cicero és barátai ... Ford. Dr. Csiky Kálmán. Budapest. 1876. 8°.
- Budai Ésaiás. Régi tudós világ históriája. Debreczen. 1811. 8°.
- Budai Ferencz. Magyarország polgári históriájára való lexicon a XVI. század végeig.
- Bouterweck Fr. Aesthetik. Wien und Prag. 1807. 8°.
- Butler Sam. Hudibras. I., II. Th. Wien 1811. 8°.
- Caesaris C. J. Commentarii ... rec. T. Oehler. Leipzig. 1871. 8°.
- Calvis S. J. Opus chronologicum. Frankfurt a. d. O. 1620. 2°.
- Carrara F. A büntető jogtudomány programja. Ford. Beksics G. I., II. k. Budapest. 1878. 8°.
- Catullus Tibullus Propertius ed. 2. Biponti. 1799. 8°.
- Ciceronis M. T. Orationes ed. Moebius, ed. nova. Hannover. 1852. 8°.
- Cato major. rec. Klotz. Leipzig. 1874. 8°.
- Condorcet. Esquisse d'un tableau historique des Progrès de l'esprit humain. II. Paris. 1879. 12°.
- Csengery G. Bokrétás vilá. Budapest. 1878. 3°.
- Csokonai V. M. Lilla. Bécs. 1813. I. II. (def.)

- Curtius E. Görögök története. Ford. Fröhlich R. I.—VI. Budapest. 1875. 8°.
- Czuczor. Költeményei. I.—III. Pest. 1858. 8°.
- Dacier. Les maximes d'Épictet. Trad. par . . . Paris. 1858. 12°.
- Dante Al. Göttliche Komödie, übers. v. K. v. Streckfusz. Leipzig. 8°.
- Demosthenes. Olympische Reden. Leipzig. 12°.
- Dengi János. Költeményei. Budapest. 1878. 8°.
- Descartes R. Philosophische Werke, übersetzt von Kirchmann. Berlin. 1870. 8°.
- Dizionario (nuovo) Italiano-Tedesco. (u.) Deutsch-italienisches Taschenwörterbuch. Wien. 12°.
- Dunker M. Az ókor története. Ford. Jonás J. I. II. Budapest. 1875/77. 8°.
- Dux Adolf. Vallás és tudomány . . . 1876. 8°.
- Endrödi Sándor. Költemények. Budapest. 8°.
— Költemények. Uj kötet. 8°.
- Epigon. Dalok az időnek. Budapest. 1877. 8°.
- Erasmé. Éloge de la folie, traduite par G. Lejeal. Paris. 1867. 12°.
- Erödi B. Dr. Gyakorlati török nyelvtan. Rövid vezérfonal. . . Dr. Ahn F. módszere szerint. Budapest. 1877. 8°.
- Euklides Elemei. XV. könyv. Ford. Brassai Sám. Pest. 1865. 8°.
— Iphigenie in Tauris. Übers. von P. Martin. Leipzig. 8°.
- Fehér Ipoly. A vegytan alapvonalai. Pest. 1872. 8°.
- Fejes Istv. Egy szép asszony. Budapest. 1877. 8°.
- Fessler Dr., Mathias Corvinus. 2. Aufl. I., II. Breslau und Karlsruhe. 1806/9. 8°.
- Flegler S. A magyar történetírás történelme — Sayous Ed. A m. történelem kutforrásai. Ford. Szinneyi József. Budapest. 1877. 8°.
- Fleury L. Róma . . . Francziából Szabó Gy. Kolozsvár. 1864. 8°.
- Földvári István. Költemények. Budapest. 1878. 8°.
- Fontenelle. Dialogues des morts. Paris. 1880. 12°.
- Frisii J. Tigurini dictionarium bilingue lat. germ. et germ. lat. Zürich. 1700. 8°.
- Galeotti . . . Jellemmondások Mátyás király életéből . . . Ford. Barna Nándor. Pest. 1862. 8°.
- Gesenius W. Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament. I., II. Th. Leipzig. 1857. 8°.
- Gfrörer A. Fr. Urgeschichte des menschlichen Geschlechtes. Schaffhausen. 1855. 8°.
- Gneiss R. A jogi állam. Ford. Dr. Takács L. Budapest. 1875. 8°.
- Goethe. Iphigenia Taurisban. Ford. Kis János. Budapest. 1877. 8°.
- Goldsmith Oliv. The vicar of wakefield. Leipzig. 1842. 8°.
- Gottsched Jos. Chr. Vollst. und neuerläuterte deutsche Sprachkunst . . . bei der 5. Aufl. merklich verbessert. Leipzig. 1762. 8°.
- Greguss Ágost. Külföldi népdalok. Pest. 1861. 8°.
- Günther Gabr. J. B. Hermeneutica Biblica generalis. Prag. 1851. 8°.
- Gyulai Pál. Költeményei. Pest. 1870. 8°.
- Gyurits A. Csillagászat. Pest. 1857. 8°.
- Hatala P. Dr. Arab nyelvtan . . . Budapest. 1877. 8°.
- Hauff W. Jud Süsz. Leipzig. 8°.
— Mittheilungen aus den Memoiren des Satan. Leipzig. 8°.
- Herder J. G. von, Werke. 16 B. Stuttgart und Tübingen. 1852. 8°.

- Hesiad' Werke und Orpheus der Argonaut. Aus dem Griechischen übersetzt von Johann H. Voss. Wien. 1817. 8°.
- Homer. Odysseája. Hellénből Szabó István. Pest. 1866. 8°.
- Odysseae I—XII. Editio tertia correctior. Leipzig. 1853. 8°.
- Iliásza. Ford. Valyi-Nagy F. I., II. k. Sárospatak. 1821. 8°.
- Iliadis Epitome. Ed. Franciscus Hohegger, p. I. Wien. 1870. 8°.
- Horatii Flacci Opera. Mit erklärenden Anmerk. von Joh. H. M. Ernesth. I., II. Th. Berlin. 1800. 8°.
- Horváth M. A magyarok története rövid előadásban. 3. javit. kiadás. Pest. 1862. 8°.
- Humbold Al. v. Kosmos . . . Mit einer biogr. Einleitung von B. v. Cotta. I—IV. B. Stuttgart. (1869). 8°.
- Hume David. Esquire. Eine Untersuchung in Betreff des menschlichen Verstandes. Übersetzt, erläutert u. mit einer Lebensbeschreibung Hume's versehen von J. H. Kirchmann. Berlin. 1869. 8°.
- Hunfalvy P. Magyarország Ethnographiája. Budapest. 1876. 8°.
- Igaz Sám. Hébe. Zsebkönyv. 1823. Pest. 12°.
- Ideler Lud. Dr. Lehrbuch der Chronologie. Berlin. 1831. 8°.
- Ivannovics Gy. Ik-és igékről. Budapest. 1877.
- Juvenalis D. Junii. Satirorum libri quinque . . . Ex rec. C. Fr. Hermanni. Leipzig. 1879. 8°.
- Kant Em. Kritik der reinen Vernunft. . . Erl. und mit einer Lebensbeschreibung Kant's v. J. H. v. Kirchmann. 2. Aufl. Berlin. 1870. 8°.
- Träume eines Geistersehers. Leipzig. 8°.
- Kazinczy Ferencz mint szabadkőműves. Emlékbeszéd. Budapest. 8°.
- Kellner L. Die Pädagogik der Volksschule. Essen. 1850. 8°.
- Kerényi Frigyes. Költeményei. Pest. 1844. 8°.
- Kirchmann J. H. v. Erläuterungen zu Kant's Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. Berlin. 1870. 8°.
- Erläuterungen zu Benedict v. Spinoza's Ethik. 2. Aufl. Berlin. 1870. 8°.
- Kiss József. Költeményei. Budapest. 1876. 8°.
- Klamarik J. Dr. Számítan és Algebra. Močnik F. után. Pest. 1867. 8°.
- Klopstock's sämmtl. Werke. I., II. B. Leipzig. 1854. 8°.
- Koháry Fr. de Csábrágh . . . Grammatica Hungarica. Edita B. Jos. Benyák. Schemnitz. 1816. 8°.
- Kunsági. Sárreți dalkönyvecske. Pest. 1866. 8°.
- Lamenais Fr. Paroles d'un croyant, nouvelle édit. Paris. 1866. 8°.
- Laky D. Ékesszólástan. Pest. 1864. 8°.
- Lemcke C. Dr. Populäre Aesthetik. 4. verm. u. verb. Aufl. Leipzig. 1873. 8°.
- Lenau N.'s Gedichte. Leipzig s. a. 12°.
- Lenkey Ferencz. A Biblia iratása. Budapest. 1873. 8°.
- A hogyan megtörtént. Elbeszélések. I. r. Budapest. 1884. 8°.
- Satirák és 'Elégiák. Budapest. 1878. 8°.
- Lequien E. A. Grammaire française elementaire. V. édit. Paris. 1819. 8°.
- Traité des participes. X. édit. 1821. 8°.
- Lessing G. E. Laokon. Ford. és bevezette Braun Zsigmond. Budapest. 1877. 8°.
- Lewes Gy. H. A philosophia története Thalestól Conteig. Ford. Dr.

- Bánóczi József. I. — III. k. Budapest. 1876—78. 8°.
- Linné C. *Systema vegetabilium*. Edit. decima quinta . . . recog. a J. And. Murray. Göttingen. 1797. 8°.
- Livii T. *Ab urbe condita librorum partes selectae*. In usum scholarum iterum edit. C. J. Grysar. Vol. I. Wien. 1872. 8°.
- Ocidii Nasonis carmina selecta, edit. C. J. Grysar. Editio XII. Wien. 1872.
- Horatii Flacci carmina selecta. Edit. C. J. Grysar. Editio IV. Wien. 1872.
- Lozárdi Zsuzsána költői elbeszélés. Pest. 1867. 8°.
- Lucian's Werke. Deutsch v. Dr. Th. Fischer. I.—III. Band. Stuttgart. 1866/67. 8°.
- Lutter N. Dr. *Betűszámtan* III. kiadás. Pest. 1870. 8°.
- *Mértan*. III. kiadás. Budapest. 1875. 8°.
- Macaulay T. B. *Lord Bacon*. Ford. B. P. Budapest. 1876. 8°.
- Madách Imre. *Az ember tragédiája*. II. javit. kiad. Pest. 1863. 8°.
- Magyar grammatica. Bécs. 1795. 8°.
- A magyar helyesírás elvei és szabályai. Ujabban átvizsgálva kiadta a m. tud. akadémia. Budapest. 1877. 8°.
- Maine Sumner H. *A jog őskora*. Ford., bevezette és jegyzetekkel kísérte Pulszky Ágost. Budapest. 1875. 8°.
- Maistre X. Dr. *Voyage autour de ma chambre* . . . Paris. 1884. 12°.
- Manheim József. *A zsidó nemzet története, ősidőktől kezdve korunkig*. Elkán M. nyomán. Pest. 1862. 8°.
- Martialis M. Val. *Epigrammaton libri* . . . denuo recog. edit. F. G. Schneidewin. Leipzig. 1881. 8°.
- Mendelssohn M. *Phädon*. 3. verm. u. verb. Aufl. Berlin und Stettin. 1769. 8°.
- *Fedon, vagy a lélek halhatatlanságáról*. (Magyarra ford. egy hazafi által). Pest. 1793. 8°.
- D. Mesnil - Marigny. *A zsidókról*. Fordította Istóczy Gy. Budapest. 1875. 8°.
- Mezei József. *Költeményei*. Második kiadás. Pest. 1870. 8°.
- Minckwitz Joh. *Illustriertes Taschenwörterbuch der Mythologie aller Völker*. 2. Aufl. Leipzig. 1856. 8°.
- Močnik mértana . . . a 9. jav. kiad. után Dr. Szabóky Adolf. VII. német tantételekkel bővített magyar kiadás. Pest. 1870. 8°.
- Molière. *Sganarelle* . . . vagy : *Azt hiszi, hogy nem van csalva* . . . Ford. Szász Károly. Pest. 1871. 8°.
- *Die gelehrten Frauen*. Hildburghausen. 1865. 8°.
- *A Mizantrop és a tudós nők*. Ford. Szász K. és Arany László. Pest. 1869. 8°.
- *A képzelt beteg*. Ford. Berczik Árpád. Budapest. 1874. 8°.
- *Vigjátékai* . . . Ford. Paulay Ede, Kemény K. és Puki József. Budapest. 1877. 8°.
- Möller J. H. Dr. *Schul-Atlas der Alten*. 23. verm. Aufl. Gotha. 1873. 8°.
- Mommsen Tivadar. *A rómaiak története*. Az V. kiad. után ford. Toldy István. I.—VIII. kötet. Budapest. 1877. 8°.
- Mondolat . . . *Dicsőhalom*. 1813. 8°.
- Montesquieu. *Grandeur et decadence des Romains*. Paris. 1884. 12°.
- Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról . . . a VII. angol kiadás után ford. Dr. Simonyi Zsigmond. Budapest. 1876. 8°.
- Musaeus Grammaticus *Héró és Leander-e* . . . Görögből ford. Dr. Tóth Sándor. Selmeczbánya. 1879. 8°.

Nepotis Cornellii. (def.)

Neumann Wolf. Geschichte der Juden vom Entstehen der Inquisition bis auf unsere Zeit. 2. Aufl. Budapest. 1879. 8°.

Nisard D. A francia irodalom története. Az V. kiad. után ford. Szász Károly. I.—IV. Budapest. 1878—80. 8°.

— Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából. Ford. Vajda János. Budapest. 1875. 8°.

Nyári F. Legendák és ünnepek. I.—III. k. Budapest. 1857—58. 8°.

Nyilas Samu. Költeményei. II. kötet. Pest. 1871. 8°.

D'Oradour B. Album poétique illustré III. édit. Stuttgart. 8°.

Ormódi Bertalan. Magyar akadémia könyve. I. évf. Pest. 1869. 12°.

— Ujabb költeményei. Pest. 1866. 18°.

D'Ovid. Les metamorphoses. Livre douzième.

Page Dávid. A geologia alapvonalai. Intraductory textbook of geology művének IX. kiadás nyomán Dapsy László. Pest. 1873. 8°.

Pascal Blaise. Lettres provinciales T. I. II. Paris. 1880. 12°.

Pauler Gyula. Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664—1671. I., II. k. Budapest. 1876. 8°.

Pensées précédies de sa vie p. Mme. Perier suivi d'un choix des pensées de Nicole . . . Paris. 1852. 8°.

Peretsenyi Nagy László. Galliás . . . Pest. 1816. 8°.

Persii Flacci. Satirarum libre ex recensione Caroli Fried. Hermanni. Leipzig. 1879. 8°.

St. Pierre Bernardin de. Paul és Virgine. Paris. 1884. 12°.

Pindarus. Magy. ford. Fábchich József. Győr. 1804. 8°.

Pisko F. J. Dr. Természettan. A 8. javított és . . . bővített kiadás után ford. Aujeszy Lipót. Pest. 1872. 8°.

Plate H. Vollst. Lehrgang zur . . . Erlernung der englischen Sprache . . . 28. verb. Aufl. Dresden. 1871. 8°.

Plato's Staat. Übersetzt von Friedr. Schleiermacher u. erläutert v. J. H. v. Kirchmann. Berlin. 1870. 8°.

Platon's Protagoras, oder die Sophisteneinkehr. Übers. v. Fr. Schleiermacher. Leipzig. 8°.

Plauti Marci Acci Comediae XX. Frankfurt u. Wittenberg. 1659. 8°.

Plutarch's ausgewählte Biographien. Deutsch v. Ed. Eyth. I. Stuttgart. 1854. 8°.

Polko Elise. La belle France. Anthologie lyrique. Leipzig. 1880. 8°.

Possart Fedor Dr. Neugriechische Grammatik . . . Leipzig. 1834. 8°.

Pütz Vilmos. Az ókorbéli földirat és történelem alaprajza . . . Németből. II. kiadás. Pest. 1864. 8°.

Rablais F. Oeuvres. Nouvelle édition. Paris. 1841. 8°.

Racine Jean. Oeuvres. T. IV. Paris. (1799). 12°.

— Athalie. Bielfeld. 1870. 12°.

Renan Ernest. Le judaïsme et le Christianisme. Paris. 1883. 8°.

Renan Ernő. Jézus élete. Leipzig. 1864. 8°.

— Paulus. Leipzig-Paris. 1869. 8°.

— Az Apostolok. Bécs. 1866. 8°.

Riecke Dr. Mathematische Untersuchungen. I., III. Heft. Stuttgart. 1873. 8°.

Roland Mme. Mémoires. T. I.—IV. Paris. 1876—77. 12°.

Rousseau J. J. Petits chefs d'oeuvres. Paris. 1859. 8°.

— Emile, ou l'éducation. T. I.—IV. Paris. 1836. 12°.

— La nouvelle Heloise. T. I.—V. Paris. 1879/80. 12°.

- Rousseau J. J. Confessions. T. I.—V. Paris. 1878/79. 12°.
- Schleiermacher Friedr. Monologen. Erläutert von Kirchmann. Berlin. 1868. 8°.
- Schrön Lud. Siebenstellige gemeine Logarithmen. 10. revid. Ausgabe. Braunschweig. 1870. 4°.
- Schelley. Poemes. Leipzig. 1872. 8°.
- Simonyi Zs. Antibarbarus. Budapest. 1879. 8°.
- Sophokles. Antigone. Ford. Csiky G. Budapest. 1876. 8°.
- Spinoza B. de. Kurzgefasste Abhandlung von Gott, dem Menschen und dessen Glück. Aus dem holländischen ins deutsche von C. Schar-smied. Berlin. 1869. 8°.
- Spitz Carl Dr. Lehrbuch der ebenen Trigonometrie. 5. verb. u. verm. Auflage. Leipzig und Heidelberg. 1877. 8°.
- Staël Mme. La baronne d'Allemagne, nouvelle édit. revue et corrigée. I.—III. vol. Stuttgart. 1830. 12°.
- Stieler Ad. Schul-Atlas über alle Theile der Erde. 52. Auflage, verm. und verb. von H. Berghaus. Gotha und Wien. 1872. 4°.
- Stockhardt Jul. A. Dr. Die Schule der Chemie . . 16. verb. Aufl. Braunschweig. 1870. 8°.
- Stoll H. Vilmos. A görög-római hitregetan . . . Az 5. kiad. szerint ford. S. L. Pest. 1864. 8°.
- Swift. Voyages de Gulliver. Traduits par l'Abbé des Fontaines. T. I. II. Paris. 1875/77. 12°.
- Szabó Károly. Költészettan. II. újonnan dolgozott kiadás. Pápa. 1867. 8°.
- Szana Tamás. Szünórákra. Debreczen. 1866. 8°.
- Széchenyi István gróf. Hitel. III. kiadás. Pest. 1830. 8°.
- Szemere Bertalan. Utazás külföldön. II. k., 2. bővített kiadás. Pest. 1845. 8°.
- Szentjóbi Szabó László. Költői munkái. Összeszedte Toldy Ferencz. Pest. 1865. 8°.
- Szepesi Imre. Latin mondattan. II. rész. Pest. 1872. 8°.
- Symonds John Addington. Sketches in Italy. Leipzig. 1883. 8°.
- Taciti Cornelii. Libri qui supersunt. rec. Carolus Halm. T. (II.) Leipzig. 1863/74. 8°.
- Tarczy Lajos. Természettan. 3. jav. és bővit. kiadás. I., II. k. Pápa. 1864/72. 8°.
- Földünk változásairól. II. átnézett kiadás. Pápa. 1869. 8°.
- Tegnér Esaias. Frithjofs - Sage. Deutsch von Heinrich Viehof. Hildburghausen. 1865. 8°.
- Camoens Luis, de. Die Lusaden. Heroisch-episches Gedicht. Aus dem Portugiesischeu von Karl Eitner. Hildburghausen. 1869. 8°.
- Leopardi Giacomo. Gedichte. Verdeutsch . . . von Robert Hamerling Hildburghausen. 1866. 8°.
- Testamentum (novum) graece. Cöln. 1865. 12°.
- Berlin. 1865. 12°.
- Theologiai értekezések. Irták Dr. Lang, Nagy S., Dreyer Otto, Ullmann C., Hetzel H., Zittel Em. Budapest. 1876. 8°.
- Todd Alephus. A parlamenti kormányrendszer Angliában. Fordította Dapsy László. I., III. k. Budapest. 1876/77. 8°.
- Toldy F. A magyarnemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig. III. javit. kiadás. I., II. k. Pest. 1868/72. 8°.
- Tóth Kálmán. Költeményei. Kiadja Nagy K. Pest. 1854. 8°.
- Tóth Lőrincz. A párbaj. Pest. 1865. 8°.

- Tranquilli C. Suetoni quae supersunt omnia . . recens. Carol. Ludw. Roth. Leipzig. 1877. 8°.
- Twain Mark. Ausgewählte Skizzen. Deutsch v. Wilh. Lange. II. Band. Leipzig. 8°.
- Ule Otto. Populäre Naturlehre. (Phisik.) Leipzig. 1867. 8°.
- Vajda János. Kisebb költemények. Pest. 1872. 8°.
- Vajda Péter. Dalhon. 4. füzet. Budapest. 1844. 8°.
- Vega Georg Freiherr v. Vorlesungen über die Mathematik. I., II. B. 7. Aufl. Durchgesehen, verb. u. verm. von Wil. Matzka. Wien. 1825/39. 8°.
- Victor Aurelius Sext. Römische Geschichte. Deutsch u. latein. Übers. v. Hildebrand. Wien und Triest. 1825. 8°.
- Vida József. Nemzeti koszoru. Pest. 1860. 8°.
- Virgile. Bucoliques et Georgiques. Paris. 1881. 12°.
- Virgili Maronis. Aeneis. Edit. IV. Leipzig. 1863. 8°.
- Vogtberg Joh. Ritter v. Taschenbuch. Traité de la littérature française. Wien. 1818. 8°.
- Voltaire. Histoire de Charles XII. roi de Suède. Avec des notes grammat. par Dr. Ed. Hoche. XIII. édit. Leipzig. 8°.
- La Henriade. Mit grammat., histor., geogr. und mythologischen Bemerkungen und einem Wörterb. neu herausgegeben von Prof. Dr. Ed. Hoche. 4. Aufl. Leipzig. 8°.
- Siècle de Louis XIV. T. I.—IV. Paris. 1880. 8°.
- Zaire-Merope. Paris. 1884. 12°.
- Vörösmarty. Költeményei. I.—IV. k. Pest. 1866. 8°.
- Weidler D. J. Friedr. Institutiones Matheseos. Ed. sexta. Leipz. 1784. 8°.
- Wette W. M. L. de. Lehrbuch der hebr.-jüdischen Archäologie, nebst einem Grundrisse der hebr.-jüdischen Geschichte. 4. Aufl., bearb. v. Dr. F. J. Raebiger. Leipzig. 1864. 8°.
- Xenophon Anabasis . . . aus dem Griechischen, mit Einleitung und Erklärungen von Dr. Max Oberbreyer. Leipzig. 8°.
- Zrinyi Miklósnak minden munkái . . . Második pesti kiadás. Pest. 1847. 8°.
- ספר הברית החדשה . . . נעתק מהיונית אל העברית London. 1884. 16°.
- M. kir. vallás- és közoktatási miniszterium, Budapest.**
- A közoktatásról szóló 14-ik jelentése. I.—II. Budapest. 1885. 8°.
- Az orsz. tanítói nyugdíj- és gyámalap. 1884. évi állapotáról szóló jelentése.
- Neubauer Ad. Dr., Oxford.**
- Művét: Catalogue of the hebrew manuscripts in the Jews College. London-Oxford. 1886. 8°.
- Studia biblica. Oxford. 1885. 8°.
- Seine Ausgabe: . . . ס' הלכות פסוקות המיוחסות לתלמידי רב יהודאי גאון Versailles. 1886. 8°.
- Neumann S. Dr., Berlin.**
- Die allgem. israelit. Allianz. Berlin. 1885. 8°.
- Berliner A. Dr., Synagagalpoesien. I Berlin. 1884. 8°.
- Jubelschrift zum 90. Geburtstag des Dr. L. Zunz. 1884. 8°.
- Sein: Zur Statistik der Juden in Preussen. 1884. 8°.
- Niederhofheim W. Bécs.**
- בית הורין הגדה ש"פ עם פי' אלשיך בית הורין עוללות אפרים Metz. 1807. 4°.
- הגדה ללילי פסח עם קנטריים בית הורין פאן בער פרענק Wien. 1826. 8°.
- הגדה לליל שמורים מפורש במאמר Rödclheim. 1822. 8°.

- הגדה ש"פ אויפס נייא אינס דיימשע
Offenbach s. a. 8°.
איברזעטצט
Breslau. 1835. 8°.
חובת הלבבות . . . פירשטענטהאל
- המשה ה"ת עם העתקה אשכנזית על פי
Přag. 1833—
38. 8°.
רש"י מאת ליב דוקעס
- Sulzbach. חומשי תורה (תקון)
1834. 8°.
המשה ה"ת וחמש מגלות
Amsterdam.
1764. 8°.
Mit Übersetzung.
Wien. 1863. 8°.
יהושע שופטים
- ישעיה עם פירש"י ראב"ע מכלל יופי
Karlsruhe. 1827. 8°.
ות"א
- כרמי שומרון }
(R. Kirchheim)
שבע מסכתות קטנות }
Frankfurt a/M. 1851. 8°.
- Sulzbach. לקוטי צבי עם שערי ציון
1802. 8°.
מגלה (Ms.)
Übersetzt von Dr. S.
Scheyer. III. Th. Frankfurt a/M.
1838. 8°.
מורה נבוכים
- מהזור מכל השנה עם כוונת הפייטן (ר"ה)
Amsterdam. 1781. 8°.
וי"ב
- s. t. Amsterdam. 1700.
מורת המאור
Hanau, Königsberg, Danzig. 1830/50. 8°.
משניות עם פי תפארת ישראל
- Offenbach, Karlsruher, Fürth. 1818—28. 8°.
אחרונים וכתובים
- Wien. נתיבות השלום (המשה ה"ת)
1795. 8°.
- סדר הרימוד לליל שבועות
Rödelheim
» » » הוי"ר
1830. 8°.
- מהזור וסדר התפלות כמנהג הספרדים
Amsterdam. 1833. 8°.
- Wien. סדר הסליחות
1875. 8°.
סליחות מכל השנה כמנהג אשכנז
Rödelheim. 1833. 8°.
- Amsterdam. עין ישראל חלק א' וב'
1698. 12°.
- Wien. קינות לת"ב
1870. 8°.
- Amsterdam. שלחן ערוך מטור או"ה
1661. 8°.
- Amsterdam. שלחן ערוך מטור או"ה
1815. 8°.
- Amsterdam. שלחן ערוך מטור או"ה
1675. 8°.
- London. 1866. 8°.
התהלים Der Psalter
- London. 1830. 8°.
תנ"ך
- Amsterdam. תקון שלמה סדר תקוני שבת
1675. 8°.
- Jaques H. Dr. Denkschrift über die
Stellung der Juden in Österreich.
Wien. 1859. 8°.
- Pulszky Ferencz, a nemzeti muzeum
igazgatója, Budapest.
Schiller - Szinessy's Ausgabe משא
Massa Baarab . . . Fifth edition.
Cambridge. 1886. 8°.
בערב
- Közös hadügyi minisztérium, Bécs.
Mittheilungen des k. k. militär-geo-
graphischen Institutes V. Wien.
1885. 8°.
- Reifmann Jakob, Szebresyn.
Művét: רוח חדשה Pressburg. 1885. 8°.
- Salfeld Zsigm. Dr., Mainz.
Művét: Das Hohelied Salomo bei den
jüd. Erklärern des Mittelalters. Ber-
lin. 1879. 8°.
- Művét: Herzheimer S. Dr. Ein Le-
benbild. Frankfurt a/M. 1885. 8°.
- Samsonschule Wolfenbüttelben.
Festschrift zur hundertjährigen Ju-
belfeier v. Director Dr. Moritz Ro-
senstock.
- Schiller-Szinessy Dr., Cambridge.
Munkáját: הספר הא' משירי התהלות
Cambridge. עם הפרוש הארוך לרד"ק
1883. 8°.
- Művét: Massa Baarab משא רומאנילי
Fifth edition.
Cambridge. 1886. 8°.
בערב . . . שמואל
- Taylor C. Dr. The teaching of the
twelve apostoles . . . two lectures.
Cambridge. 1886. 8°.

Spiegler Gyula. Dr. Budapest.

Művét : Héber bölcsészet. Budapest. 1885. 8°.

— Der Iszur in Grosswardein. Kaschau. 1885. 8°.

Tóth Gáspár, Selmeecz.

Vertheidigung der Ungarn gegen Prof. Dr. Johann Sepp's Angriffe. Pressburg. 1884. 8°.

Wahrmann Sándor, Budapest.

Bloch J. S. Dr. Österreichische Wochenschrift. II. Jahrg. 1885. (def.) Wien. 1885. 4°.

Censor. Társadalmunk és nemzeti hivatásunk. Budapest. 1884. 8°.

Friedmann-Album II. — Jubelschrift zu Ehren des Herrn Prof. Obercantor M. Friedmann. Budapest. 1885. 8°.

Kopp Josef Dr. Zur Judenfrage nach den Akten des Prozesses Rohling-Bloch. 2. Aufl. Leipzig. 1886. 8°.

Philippson. Allgemeine Zeitung des Judenthums 1885.

Pollák Kaim. Válogatott gyöngyök. Gyűjtemény a népek irodalmából, Abu Ajub Suleiman B. Jechia után magyarra ford. Budapest 1886. 8°.

Neumann Wilhelm sen. Die Kinder der Bibel. 3. Aufl. s. l. e s. a. 8°.

Neumann Wolf. Geschichte der Juden vom Entstehen der Inquisition bis auf unsere Zeit. I. vom XIII. bis zum XVI. Jahrh. 2. Aufl. Budapest. 1879. 8°.

Salamon Ferencz. Budapest története. II., III. köt. Budapest. 1885. 4°.

Weiner Jakob, Pohrlitz.

ס' מועד מן תלמוד ירושלמי Wien. 1820/21. 2°.

מדרש"א Wien. 1814. 2°.

מס' בבא בתרא Wien. 1795. 2°.